

Наталія Павликівська

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА. МОРФОЛОГІЯ:
навчально-методичний посібник

Вінниця– 2026

Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 16 від 27 травня 2026 р.)

Рецензенти:

Іваницька Н. Б. – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземної філології та перекладу Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету.

Сахацька В. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наталія Павликівська

Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ « ДРУК – ПЛЮС». 2026. 173 с.

Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник структурований у такий спосіб: теоретична частина (плани лекцій, опорні поняття), практична частина (питання для самоконтролю, ключові слова, проблемні питання, практичні завдання), методична компонента (що повинен знати та уміти здобувач), завдання для самостійної роботи, тестові завдання (для поточного контролю; для підсумкового контролю), програма підготовки до екзамену з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова. Морфологія», методи та технології навчання, критерії та методи оцінювання, рекомендована література, інформаційні ресурси.

Для викладачів та здобувачів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

Теоретична частина.....	8
Змістовий модуль 1.	
Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник.	
Тема 1. Основні поняття морфології.....	8
Тема 2. Іменник як частина мови	11
Тема 3. Прикметник як частина мови	17
Тема 4. Числівник як частина мови	22
Тема 5. Займенник як частина мови	27
Змістовий модуль 2.	
Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук .	
Тема 1. Дієслово як частина мови	30
Тема 2. Прислівник як частина мови	40
Тема 3. Прийменник як частина мови	44
Тема 4. Сполучник як частина мови	46
Тема 5. Частка як частина мови	48
Тема 6. Вигук як особлива морфологічна одиниця	51
Практична частина	52
Змістовий модуль 1.	
Морфологія. Іменник. Прикметник. Займенник. Числівник.	
Тема: Основні граматичні поняття.	
Частини мови та принципи їх виділення	52
Тема: Іменник як частина мови.	
Лексико-граматичні категорії іменника	55
Тема: Граматичні категорії іменника	58
Тема: Словозміна іменників	64
Тема: Прикметник як частина мови. Лексико-граматичні розряди прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників.	
Форми прикметників	68
Тема: Займенник як частина мови	72
Тема: Числівник як частина мови. Розряди числівників	76

Змістовий модуль 2.

Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.

Тема: Дієслово. Загальна характеристика дієслова	81
Тема: Загальнодієслівні граматичні категорії	84
Тема: Граматичні категорії дієслова (способу, часу, особи та числа, роду)	88
Тема: Нефінітні дієслова. Дієприкметник. Дієприслівник. Форми на -но, -то	94
Тема: Прислівник як частина мови	97
Тема: Прийменник як частина мови	102
Тема: Сполучник як частина мови	107
Тема: Частка як частина мови	113
Тема: Вигук як особлива морфологічна одиниця	116
Завдання для самостійної роботи	120
Тестові завдання для поточного контролю знань	121
Тестові завдання для підсумкового контролю	145
Програма підготовки до екзамену з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова. Морфологія»	160
Методи та технології навчання	164
Критерії та методи оцінювання	165
Рекомендована література	168
Інформаційні ресурси	173

ПЕРЕДМОВА

Запропонований навчально-методичний посібник рекомендовано для роботи на лекційних та практичних заняттях із обов'язкової навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр» філологічного факультету. Цей посібник створено з метою надання ґрунтовної бази для вивчення морфології сучасної української літературної мови, він є надійним провідником у царину частин мови, їхньої граматичної будови, функцій та взаємозв'язків, що є надзвичайно важливим для майбутніх філологів, учителів-словесників.

У сучасному мовознавстві морфологія розглядається як фундаментальна компонента мовної структури, яка вивчає систему форм слова або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів (частини мови). Саме тому розуміння морфологічних явищ є ключовим для глибокого усвідомлення усього ладу української мови.

Основна мета навчальної дисципліни – сформувати у здобувачів вищої освіти систематизовані наукові знання про традиційні й нові підходи в класифікації та аналізі морфологічних явищ, що передбачає:

- 1) засвоєння основних тенденцій становлення і розвитку граматики української мови;
- 2) розмежування частини мови за традиційною граматиною та за нетрадиційними школами (І. Вихованця, К. Городенської, І. Кучеренка);
- 3) знання сучасних тенденцій у трактуванні граматичних явищ, зумовлених функціонально-семантичним напрямом;
- 4) розуміння основних підходів до кваліфікації частин мови, визначення їх граматичного статусу;
- 5) пояснення явищ міжкатегоріальної транспозиції слів у системі різних лексико-граматичних розрядів слів;
- 6) вивчення взаємозв'язків і взаємовідношень морфологічної підсистеми мови з іншими мовними рівнями;
- 7) здійснювати морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) частин мови;

8) володіти сучасним термінологічним апаратом.

Навчальна дисципліна передбачає глибоке засвоєння як теоретичних знань, так і практичних умінь з морфології сучасної української літературної мови здобувачами вищої освіти.

Структура навчально-методичного посібника:

Теоретична частина: охоплює всі основні розділи морфології, подаючи їх у логічній послідовності. Кожну частину мови розглянуто детально: від граматичних категорій до особливостей функціонування в мовленні. Теоретична частина передбачає два змістові модулі (Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник; Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук).

Кожна теоретична тема передбачає план та опорний конспект, який охоплює всі основні питання частин мови, дефініції та сутність тих чи тих понять, їх функціональні особливості як на категоріальному, так і на синтаксичному рівнях.

Практична частина передбачає два змістові модулі (Змістовий модуль 1. Морфологія. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник; Змістовий модуль 2. Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук.) і спрямована на закріплення теоретичних знань. Вона охоплює аналіз мовного матеріалу, виявлення морфологічних ознак, розв'язання граматичних вправ та виконання творчих завдань. До кожної частини мови та вигука як особливої морфологічної одиниці підготовлено завдання, яке передбачає морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку). Для здобувачів розроблено алгоритми морфологічного аналізу частин мови, які передбачають не тільки глибокий аналіз, а й використання наукової термінології. Для виконання цієї роботи підібрані уривки з художніх творів сучасних українських письменників: Сергія Жадана, Володимира Лиса, Василя Шкляра, Марії Матіос, Ліни Костенко, Дари Корній, Софії Андрухович, Люко Дашвар, Ірен Роздобудько, Анни Багряної.

Кожне практичне заняття, яким передбачено питання для самоконтролю, ключові слова, практичні завдання, проблемні питання, супроводжує методична компонента, у якій прописано що саме повинен знати та уміти здобувач.

Підготовлено завдання для самостійної роботи, які охоплюють важливі питання з багатьох лексико-граматичних розрядів слів та явища міжкатегоріальної транспозиції слів. Для виконання самостійної роботи здобувачі послуговуються рекомендованою літературою, а також творчо підходять до її реалізації, опрацьовуючи мовний матеріал на основі художніх творів сучасних українських письменників.

У навчально-методичному посібнику для здобувачів підготовлено тестові завдання для поточного контролю знань за темами: Морфологія. Іменник; Прикметник. Числівник. Займенник; Дієслово як частина мови; Прислівник. Службові слова. Вигук (по 15-20 завдань у двох варіантах). Також запропоновано тестові завдання для підсумкового контролю знань (50 завдань у двох варіантах).

Здобувачі можуть послуговуватися й іншими необхідними матеріалами, серед яких:

Програма підготовки до екзамену з навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мови. Морфологія». Методи та технології навчання. Критерії та методи оцінювання. Рекомендована література (основна та додаткова). Додаткова література підібрана для кожної частини мови, а також для вигука як особливої морфологічної одиниці. Інформаційні ресурси.

Теоретична частина
Змістовий модуль 1.
**МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННИК. ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК.
ЗАЙМЕННИК.**

Тема 1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МОРФОЛОГІЇ

ПЛАН

1. Граматика як наука. Предмет морфології.
2. Поняття про граматичне значення.
3. Засоби вираження граматичних значень.
4. Граматична форма слова.
5. Граматична категорія.
6. Частини мови і принципи їх виділення.

Опорні поняття

Граматика (гр. γράμματική, від γράμμα – літера, написання) – розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови. Поділяється на морфологію і синтаксис. Морфологія займається граматичними властивостями слова, а синтаксис – граматичними властивостями речення.

Морфологія (від гр. морφή – форма і λόγος – слово, вчення) – розділ граматики, що вивчає системи форм слова або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів (частини мови).

Граматичне значення слова – це узагальнене додаткове значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів.

Реляційне граматичне значення (від лат. relatio – відношення) скероване передусім на інші слова, визначаючи граматичне відношення слова до інших слів у межах речення. Воно є змінним, видозмінюється в слові від однієї його словоформи до іншої.

Дериваційне граматичне значення (від лат. derivatio – відведення) – незмінне, є постійним показником слова і тому передусім скероване на саме це слово.

Синтетичний спосіб – вираження граматичних значень за допомогою таких засобів: афіксація, внутрішня флексія, редуплікація, суплетивізм, наголос.

Афіксація – вираження граматичних значень формотворчими суфіксами, префіксами, закінченнями: *радів* – *раділа* – *раділо*; *милий* – *миліший* –

наймиліший; *пливти* – *припливти*; *ходжу* – *ходимо*; *червона* – *червоний* – *червоне*.

Внутрішня флексія – це звукова зміна в корені слова, з якою пов'язане протиставлення граматичних значень слів: *називати* – *назвати*, *день* – *дня*, *зібрати* – *збирати*.

Редуплікація (лат. *reduplicatio* – подвоєння) – повторення кореня або цілого слова: *ледве-ледве*, *довго-довго*.

Суплетивізм (лат. *suppletivus* – такий, що доповнює) – утворення граматичних форм того самого слова від різних коренів або основ: *гарний* – *кращий*, *погано* – *гірше*, *я* – *мене*.

Наголос – слугує для вираження граматичного значення при його перенесенні в межах однієї словоформи: *ру́ки* – *рукі́*, *насі́пати* – *насіпа́ти*, *розрі́зати* – *розріза́ти*.

Аналітичний спосіб – вираження граматичних значень за допомогою таких засобів: службові слова, порядок слів, інтонація.

Службові слова (прийменники, сполучники, частки; дієслівна зв'язка): *у гаю*, *мріяла б*, *виконав би*, *хай скаже*, *нехай виконують*, *буду слухати* тощо.

Порядок слів – взаєморозташування слів у реченні. За граматичний критерій розпізнання членів речення береться прямий порядок слів: на першому місці – підмет, на другому – присудок (*Київ – столиця України*).

Інтонація (лат. *intono* – голосно вимовляти) – ритмомелодійний лад мовлення, що залежить від підвищення або пониження тону при вимові. За інтонаційним малюнком розрізняються розповідні, питальні й окличні речення. Інтонація впливає на характер речення – простого і складного.

Граматична форма слова – це мовне (матеріальне) вираження граматичних значень як абстрактних понять.

Синтетична граматична форма утворюється за допомогою синтетичних мовних засобів (афікси, суплетивізм, внутрішня флексія тощо).

Аналітична граматична форма утворюється за допомогою службових слів.

Словозміна – видозміни слова, що служать для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами).

Парадигма (гр. *παράδειγμα* – приклад, зразок) – система форм, співвідносних з певною системою граматичних значень.

Граматична категорія (гр. *κατηγορία* – судження, визначення) – являє собою родові поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як видових понять.

Частини мови – це лексико-граматичні розряди слів, які відрізняються один від одного узагальненим лексичним значенням, граматичними

категоріями, синтаксичними функціями. У системі частин мови виокремлюють іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частку, вигук (як окрему морфологічну одиницю).

Принципи виділення частин мови – лексичний, морфологічний, синтаксичний, словотвірний.

Лексичний принцип виявляється в тому, що слова однієї частини мови об'єднуються спільним загальнокатегорійним значенням. Таким значенням для іменників є значення предметності, для прикметників – значення ознаки предмета, для числівників – значення мовної кількості предметів та абстрактно-математичної кількості, для дієслова – значення дії як процесу, для прислівників – ознака іншої ознаки.

Морфологічний принцип визначає, які граматичні категорії властиві словам певної частини мови, які граматичні значення характеризують цю частину мови, які граматичні форми вона утворює.

Синтаксичний принцип передбачає враховувати, в ролі якого члена речення найчастіше виступають слова певної частини мови.

Словотвірний принцип визначає словотвірні засоби, найбільш характерні для творення нових слів, що належать до певної частини мови.

Міжкатегоріальна транспозиція слів – перехід слів з однієї частини мови в іншу.

Субстантивация (лат. substantivum – іменник) – перехід прикметників і дієприкметників до класу іменників (*учений, військовий, операційна, майбутнє, підлеглі*).

Ад'єктивация (лат. adjectivum – прикметник) – перехід дієприкметників до розряду прикметників (*смажена риба, вишуканий смак, блискучі здібності, знайомий, відомий*).

Проніміналізація (лат. Pronomen – займенник) – перехід дієприкметників, порядкових прикметників, числівників у займенники (*подані матеріали, поїхали в друге село, один вдома*).

Адвербіалізація (лат. adverbium – прислівник) – перехід іменників у прислівники (*літом, ранком, стрілою, вовком*).

Вербалізація (лат. verbum «слово» al «сполучний елемент» ization «процес перетворення») – перехід слова або конструкції в дієслово (*порада – порадити, білий – біліти, камінь – кам'яніти*).

Препозитивация – (лат. praepositio – прийменник) - перехід інших частин мови в прийменники (*коло, край, близько, навколо, назустріч*).

Кон'юнкціоналізація – (лат. conjunctioalizatio – сполучник, з'єднання, перетворення в щось) - перехід інших частин мови в сполучники (*так що, внаслідок того що, значить, отже*).

Партикуляція (лат. particular – частка) – перехід інших частин мови в частку (*тут, просто, проте, знай, давай*).

Інтер'єктивація (лат. interjektio – вигук) – перехід інших частин мови у вигуки (*Матінко! Лишенько! Прошу!*).

Тема 2. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальнокатегоріальні властивості іменника як частини мови (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична функція).
2. Лексико-граматичні категорії іменника:
 - категорія власних (оніми) і загальних (апелятиви) назв;
 - збірні й одиничні іменники;
 - категорія істот і неістот;
 - іменники з матеріальним значенням (речовинні, недискретні) і предметні (дискретні);
 - іменники з конкретним й абстрактним значенням.
3. Граматичні категорії іменника:
 - граматична категорія роду;
 - граматична категорія числа;
 - граматична категорія відмінка.
4. Відмінювання іменників. Поділ іменників на відміни і групи. Особливості відмінювання.

Опорні поняття

Іменник – самостійна повнозначна частина мови, яка об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично незалежними категоріями роду, числа і відмінка.

Лексичне значення іменника полягає у вираженні предметності. Поняття предметності досить широке й охоплює кілька вужчих понять: назви істот (людей, тварин), назви предметів, назви опредмечених понять (опредмечені ознаки, дії, кількості, явища природи, абстрактні поняття).

Морфологічні ознаки іменника: рід (чоловічий, жіночий, середній, спільний), число (однина, множина), відмінок (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий, кличний).

Синтаксична функція іменника: первинна (функція підмета й додатка), вторинна (функція неузгодженого означення, обставини, іменного складеного присудка).

Лексико-граматичні категорії – це такі категорії, що виокремлюються в межах певної частини мови за лексичним значенням і граматичними показниками.

Загальні назви (апелятиви) являють собою узагальнені найменування тих чи тих однорідних предметів (*річка, килим, радість, мрія, світло, небокрай, життя, повага*).

Власні назви (оніми, пропріативи) – це імена окремих осіб та одиничних предметів, що виділяються з того чи того ряду однорідних предметів (*Ольга, Ярослав, Буг, Хрещатик, Вінниця*).

Збірні іменники означають сукупність однорідних предметів як кількісно неозначене й неподільне ціле (*апаратура, садовина, студентство, колосся, адміністрація*).

Одиничні іменники називають один предмет, виділений із загальної маси, сукупності: *стеблина, зернина, цибулина*.

Назви істот – це назви людей і тварин (*сестра, юнак, зозуля, лев*), назви міфологічних понять (*чорт, відьма, циклоп, домовий*), назви померлих (*небіжчик, покійник, мрець*).

Назви неістот – це назви предметів і опредмечених понять (*кімната, земля, добро, ніжність*), назви сукупності людей (*народ, загін, натовп*), назви мікроорганізмів (*мікроб, бактерія*).

Іменники з матеріальним значенням (речовинні, недискретні) означають однорідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, яка піддається не лічбі, а вимірюванню (*цукор, кава, шовк, глина, срібло, ситець*).

Іменники з конкретним значенням означають предмети, які пізнаються безпосередньо органами чуття (*шафа, агрус, сік, вітер, сукня*), назви часових

понять (*день, ніч, тиждень*), власні найменування (оніми) (*Вінниця, Тарас, Буданов, Суми*), об'єкти і явища (*завод, вулиця, дощ, вітер*).

Іменники з абстрактним значенням означають поняття, які сприймаються опосередковано (*чесність, боротьба, спів, розмова, велич*).

Повні назви – аббревіатури – *організація, університет, підприємство; СПУ, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, НАТО, ГЕС*.

Невідмінювані іменники – відмінювані іменники – *купе, таксі, журі, поні; група, липа, шоколад, монографія*.

Граматична категорія роду – несловозмінна граматична категорія, що є однією з морфологічних ознак іменника; полягає в поділі іменників на класи, віднесені відповідно до чоловічого, жіночого і середнього роду. Належність того чи того іменника до певного роду визначається лексичним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичними зв'язками з іншими словами у реченні.

Лексичний рід – в іменниках-назвах істот різниця між формами чоловічого і жіночого роду відбиває різницю біологічної статі істот (людей, тварин) (*батько – мати, брат – сестра, півень – курка, баран – вівця*).

Іменники семантико-граматичного роду: а) **іменники парного роду** (члени бінарної опозиції) – родова ознака виражена суфіксально-флексійними засобами (*письменник – письменниця, вінничанин – вінничанка, фігурист – фігуристка*); б) **іменники спільного роду – маскулізми** (від лат. *masculus* – чоловічий) мають форму, марковану граматичним чоловічим родом, але позначають осіб обох статей (*доцент, дипломат, адвокат, майор, граматист*); **фемінітиви** (від лат. *femina* – жінка) мають форму, марковану граматичним жіночим родом, але позначають осіб обох статей (*плакса, листоноша, сирота, непосида*); **іменники, марковані граматичним середнім родом**, але позначають осіб обох статей (*ледащо, брехло, незнайко*).

Граматичний рід – у назвах предметів, явищ, процесів рід є суто граматичною категорією (чол. рід: *дуб, ясен, метал, лікоть*; жін. рід: *береза, калина, субота, пшениця*; середн. рід: *золото, жито, коліно*).

Рід незмінюваних аббревіатур – встановлюється за родовою ознакою стрижневого слова (*АПН – Академія педагогічних наук, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*).

Іменники подвійного роду – іменники з суфіксами -иськ(о), -ищ(е): *хлопчисько, дівчисько, вітрище, морозище, дощисько*. Подвійний рід зберігається тільки поза контекстом (перевага надається чоловічому роду: *хлопчисько* – ч. рід, а не с. рід; перевага надається середньому роду: *дівчисько* – с. рід, а не ж. рід; у назвах неістот маємо тільки середній рід: *дощисько, вітрище* – с. рід). У контексті рід визначається аналітичним способом (*наша дівчисько* – ж. рід; *сильний вітрище* – ч. рід).

Однородні іменники – це іменники-фауноніми, які не мають вказівки на стать у граматиці (чоловічий рід: *крокодил, сом, шпак, метелик* та ін.; жіночий рід: *куниця, сорока, гусінь, сова* та ін.).

Рід незмінюваних слів – іменники-антропоніми можуть називати осіб як чоловічого, так і жіночого роду відповідно до статі (протеже, конферансьє); іменники-фауноніми мають чоловічий рід (*поні, шимпанзе, какаду, зебу*; виняток *цеце* (муха)); назви предметів мають середній рід (*пюре, жабо, купе, сарі, кашне*); рід топонімів іншомовного походження визначається відповідно до апелятивного номена, що є родовою ознакою (*країна Конго* – ж. рід, *острів Капрі* – ч. рід, *місто Тбілісі* – с. рід).

Граматична категорія числа реалізує відношення предмета до його кількісного вияву.

Іменники повної числової парадигми вживаються як в однині, так і в множині (*картина – картини, ясен – ясени, студент – студенти*).

Іменники неповної числової парадигми – іменники *singularia tantum*, іменники *pluralia tantum*.

Іменники *singularia tantum* (однинні) – іменники, яким властива тільки форма однини (*радість, дітвора, сметана, тиша, горобина*).

Іменники pluralia tantum (множинні) – іменники, яким властива тільки форма множини (*ворота, сани, дріжджі, фінанси, шахи*).

Граматична категорія відмінка – граматична словозмінна категорія, яка служить засобом вираження синтаксичних зв'язків іменника з іншими повнозначно-лексичними компонентами речення; реалізує граматичні значення називного, родового, давального, знахідного, орудного, місцевого, кличного відмінків.

Семантико-синтаксичні функції відмінків (основні):

називний відмінок – функція суб'єкта (*Стоїть береза над водою.*), функція предиката (*Перший учитель – це відкриття світу...*);

родовий відмінок – функція суб'єкта дії (*прихід друга, захід сонця*), функція об'єкта (*збирання врожаю, оголошення перемир'я*), функція партитива, родовий партитивний (*купити хліба, випити молока, пучок материнки*), функція атрибутивного локатива (*ланами села*), обставинна функція (*зупинитися біля школи*), функція якісної ознаки (*людина честі, дочка капітана*);

давальний відмінок – функція адресата (*запропонував Ользі допомогу*), функція пасивного суб'єкта (*Миколі не спалося*), об'єктна функція (*корм риbam, пам'ятник героям*);

знахідний відмінок – функція об'єкта (*купити книгу, варити картоплю*);

орудний відмінок – функція інструменталія (*копати лопатою, різати ножем, їхати автобусом*), об'єктна функція (*милуватися квітами, управляти трактором*), функція предиката (*бути аспірантом, повернутися героєм*);

місцевий відмінок – об'єктна функція: просторові відношення (*в лісі, на річці*), темпоральні відношення (*у березні, на певній стадії*), інструментальні відношення (*дзвонити по телефону, їхати на велосипеді*), атрибутивна функція (*родич по матері*);

кличний відмінок (вокатив) – функція звертальна, вокативна. Виражає адресата мовлення (*Маріє, ходімо додому; Боже, бережи Україну!*).

Відміна – клас однієї з іменних частин мови, об'єднаний спільними особливостями відмінювання; тип відмінювання, за яким відбувається словозміна слів цього класу.

Відмінювання – словозміна іменних частин мови (іменників, прикметників, числівників і займенників), а також дієприкметників.

Відміни іменника – поділяють на типи залежно від особливостей утворення відмінкових форм. До основних, тобто власне іменникових, у сучасній українській мові належать чотири типи відмінювання, які називають відмінами. З них найбільш продуктивні перша і друга відміни. Іменники першої і другої відмін поділяються на групи (тверда, м'яка, мішана).

Перша відміна – іменники переважно жіночого роду із закінченням *-а, -я* у формі Н. в. однини (*береза, пісня*), деякі іменники чоловічого роду (*Микола, воєвода*), фемінітиви (*плакса, пустомеля*), аугментативні іменники переважно жіночого роду (*ямище, гадючище*). Поділяються на групи: **тверду** (*верба, долина*), **м'яку** (*вишня, доля*), **мішану** (*вежа, чаща, бабище*).

Друга відміна – іменники чоловічого роду, що в Н. в. однини закінчуються на твердий і м'який приголосний (*стіл, дім, кінь, герой*), на *-о* (*батько, Петро*) та середнього роду на *-о, -е, -я* (*добро, море, щастя*). Поділяються на групи: **тверду** (*віл, гніздо*), **м'яку** (*життя, гість, сонце*), **мішану** (*доц, пісняр, плече*).

Третя відміна – іменники жіночого роду, які в Н. в. однини закінчуються на твердий чи м'який приголосний основи (*ніч, радість*) та іменник *мати*. На групи не поділяються.

Четверта відміна – іменники середнього роду, які в Н. в. однини мають флексію *-а, -я* з суфіксами *-ат-, (-ят-), -ен-* при відмінюванні (*курча, дитя, ім'я*). На групи не поділяються.

Іменники першої, другої, третьої, четвертої відмін мають особливості при відмінюванні.

Прикметникова відміна – до цієї відміни належать субстантивні прикметники (майбутнє, військовий, ланкова). Вони зберігають усі ознаки ад'єктивної парадигми.

Присвійна відміна – до цієї відміни належать відприкметникові прізвища з суфіксами *-ів, -ов, -ин* (Гринів, Яцків, Серов, Михальчишин).

Невідмінювані іменники – оніми та апелятиви іншомовного походження, українські жіночі прізвища на голосний *-о* та приголосний звук (*ательє, Капрі, Оріоко, Ліна Костенко, Ольга Паламарчук*).

Парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, зразок) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; групування одиниць однієї мовної системи чи підсистеми в класи на основі їхніх різних опозицій. У вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може в мовленні бути зміненою іншою мовною одиницею цього класу.

Парадигматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення, опозиції. Парадигматичні відношення пов'язують мовні одиниці на основі спільності/відмінності за формою чи значенням або за тим і тим одночасно.

Явище субстантивації (лат. *substantivum* – іменник) – вид міжкатегоріальної транспозиції слів, коли прикметники та дієприкметники переходять до класу іменників (*військовий, операційна, майбутнє*).

Тема 3. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальнокатегоріальна характеристика прикметника (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична функція).
2. Лексико-граматичні розряди прикметників:
 - а) основні розряди (якісні, відносні, порядкові, присвійні) та їх лексико-граматичні особливості:
якісні прикметники, їх лексико-граматичні особливості;

відносні прикметники, їх лексико-граматичні особливості;
порядкові прикметники, їх лексико-граматичні особливості;
присвійні (посесивні) прикметники, їх лексико-граматичні особливості;
б) проміжні розряди прикметників (відносно-якісні, присвійно-відносні і присвійно-якісні) та їх лексико-граматичні ознаки.

3. Ступені порівняння якісних прикметників.

4. Повні й короткі, стягнені й нестягнені форми прикметників.

5. Відмінювання прикметників. Особливості відмінювання.

Опорні поняття

Прикметник – самостійна повнозначна частина мови, яка виражає статичну ознаку предмета, оформлену синтаксично залежними граматичними категоріями роду, числа і відмінка.

Лексичне значення – полягає у вираженні ознаки предмета. Поняття ознаки широкіше. Ознака предмета може бути виражена безпосередньо (*синє небо, рожева квітка*) або через його відношення до інших предметів (*морська вода, житнє борошно*). Ознаками виступають різноманітні якості й властивості предметів (*гірка кава, м'яка тканина*).

Морфологічні ознаки – синтаксично залежні від іменника рід, число, відмінок (*запахна квітка, запахні квіти, запахними квітами*).

Синтаксична функція – атрибутивна функція (функція узгодженого означення) (*Степ дедалі втрачав свої яскраві барви.*), предикативна (іменна частина складеного присудка) (*Тиша була страшнішою за бурю*).

Лексико-граматичні розряди прикметника – це групи прикметників, які виділяються за здатністю виражати ознаки предмета безпосередньо або через відношення його до іншого предмета чи особи.

Основні розряди:

Якісні прикметники позначають властивості предметів, що впливають з їх безпосереднього пізнання, оцінок, індивідуального або суб'єктивного сприйняття тощо (*яскравий, солодкий, духмяний, прямий, приємний*).

Відносні прикметники виражають незмінну щодо ступеня вияву ознаки предмета властивість, що впливає з його зв'язків або відношень з іншими

предметами, явищами, процесами чи ознаками позамовної дійсності (*залізний, ситцевий, подільський, польовий*).

Порядкові прикметники виражають ознаку за відношенням до порядкового місця предмета серед інших однорідних предметів (*перший, другий, третій, десятий, сотий і под.*).

Присвійні (посесивні) прикметники означають належність предметів людині чи тварині, від назв яких вони й утворюються (*брат – братів зошит, заць – заячий хвіст, Василь – Василева сорочка*). У центрі посесивного прикметника - сема індивідуальної належності.

Проміжні розряди:

Відносно-якісні прикметники семантично пов'язані з переходом відносних прикметників у якісні, що виникає у словосполученнях прикметника з іменниками іншого лексичного ряду (*золоті руки, кришталева совість, шовкова трава*).

Присвійно-відносні прикметники становлять групу прикметників семантика яких ускладнена поєднанням в одній лексемі посесивної і відносної ознак. Значення належності, закладене в зміст похідного прикметника, підсилюється певною мірою опорним іменником, що його супроводжує ад'єктив, який відтворює посесивно-відносну ознаку (*учнівська форма, батьківська наука, кроляче хутро*).

Присвійно-якісні прикметники походять від присвійно-відносних прикметників, які набувають якісних значень і вживаються переносно (*заяча душа, вовчий апетит, осячча впертість*).

Субстантивовані прикметники – це форми, *pluralia tantum*, які семантикою збірності актуалізують свою номінативну функцію як ботанічні і зоологічні терміни (*бобові, злакові, горобині, соколоподібні*).

Повні і короткі форми прикметників – словозмінні різновиди прикметників, протиставлювані за характером відмінкових закінчень, обсягом словозмінної парадигми і відносною хронологією формування (*зелений сад, зелен сад*).

Повними формами називаються визначальні для української мови прикметники з флексіями займенникового походження, що сформувалися ще в праслов'янській мові як результат взаємодії і наступної морфологічної трансформації форм іменних (коротких) прикметників і відповідних форм вказівного займенника *јъ* (*ја, је*), ототожнюваного з означеним артиклем.

Повна стягнена форма прикметника має закінчення *-ий(-ій), -а(-я), -е(-є)* для чоловічого, жіночого, середнього родів у формі однини та закінчення *-і* для форми множини (*зелений, зелена, зелене, зелені*).

Повна нестягнена форма прикметника має подвійне закінчення *-яя, -єє, -ії* (*вечірня зоря, зеленєє жито, карії очі*). Такі форми прикметників вживаються переважно у фольклорі.

Короткі форми (іменні, нечленні) мають прикметники, ідентифіковані за такими формальними функціональними ознаками: 1) нульовим закінченням у називному відінку однини чоловічого роду (*зелен, ясен, дрібен* тощо); 2) закінченням *-о* в називному відінку однини середнього роду: «*В споді коренисто, в середині соломисто, На вершечку колосисто*» (Нар. пісня); 3) деформованою словозмінною парадигмою, крім присвійних прикметників чоловічого роду, які тільки в називному відмінку однини мають нульове закінчення; 4) предикативною функцією кількісно обмеженої групи літературно-нормативних лексем (*варт, певен, повен*); 5) стилістично маркованим уживанням прикметників типу *біл, юн, стар, вічен*, що з синхронного погляду можна кваліфікувати як форми, утворювані на базі повних прикметників.

Ступені порівняння прикметників – граматична категорія прикметників, функціонування якої ґрунтується на протиставленні форм за вираженням ними ступеня вияву якісної ознаки. Ступені порівняння властиві тільки тим якісним прикметникам, що означають градуйовані, змінні щодо ступеня вияву ознаки.

Звичайний ступінь (прикметник із семою помірної ознаки) означає якісну ознаку предмета без порівняння з такими ж ознаками інших предметів (*високий, мудрий, поганий*).

Вищий ступінь порівняння (компаратив – від лат. *comparativus*) – називає якісну ознаку, яка виявляється більшою мірою, ніж позначувана формою прикметника з семою помірної ознаки. Має дві форми вираження: просту (синтетичну) (*вищий, мудріший, гірший*) та складену (аналітичну) (*більш/менш високий, більш/менш мудрий, більш/менш поганий*).

Найвищий ступінь порівняння (суперлатив – від лат. *superlativus*) – називає максимально виявлену ознаку предмета, якою виділяється з-посеред інших предметів. Має три форми вираження: просту (синтетичну) (*найвищий, наймудріший, найгірший*), складну (*як/щонайвищий, як/щонаймудріший, як/щонайгірший*), складену (аналітичну) (*найбільш/найменш високий, найбільш/найменш мудрий, найбільш/найменш поганий*).

Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння: виражають абсолютний стан людини (*лисий, кривий, горбатий, жонатий і под.*), виражають зменшену або збільшену кількість ознаки/градація кількісної ознаки (*малесенький, жовтавий, всесильний, предобрий і под.*), позначають кольори, утворені від іменників (*шоколадний, малиновий, кремовий, оливковий і под.*), позначають масть тварин, зокрема коней (*чалий, вороний, попелястий і под.*), складні за будовою прикметники (*жовто-блакитний, дзвінко-голосий, глухонімиий і под.*).

Відмінювання прикметників (твердий, м'який, мішаний типи відмінювання) виділяються відповідно до твердості й м'якості кінцевих приголосних основи прикметників.

Твердий тип відмінювання прикметників – у називному відмінку однини мають закінчення -ий (чол. роду), -а (жін. роду), -е (середн. роду): *сучасний – сучасна – сучасне, милий – мила – миле*.

М'який тип відмінювання прикметників – у називному відмінку однини мають закінчення -ій (-їй) (чол. роду), -я (жін. роду), -є (середн. роду): *майбутній – майбутня – майбутнє, вечірній – вечірня – вечірнє*.

Мішаний тип (система) відмінювання – складні прикметники з другою частиною -лиций (*білолиций, яснолиций* і под.), а також префіксальний прикметник *безлиций*.

Явище ад'єктивації (лат. *adjectivum* – прикметник) – вид міжкатегоріальної транспозиції слів, коли дієприкметники переходять до розряду прикметників (*смажена риба, вишуканий смак, блискучі здібності*).

Тема 4. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальнокатегорійна характеристика числівника (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична функція).
2. Значеннєві розряди числівників:
 - означено-кількісні числівники;
 - неозначено-кількісні числівники.
3. Словозміна числівників (основні типи відмінювання).
4. Структурні розряди числівників (прості, складні, складені).
5. Сполучуваність числівників з іменниками.

Опорні поняття

Числівник – це повнозначна змінна частина мови, що означає кількість однорідних предметів, кількість частин від цілого предмета або абстрактно-математичну кількість.

Квантативна функція числівника – вживання числівника з іменниками, що позначають обчислювані предмети в широкому значенні цього поняття (*шість олівців, дванадцять столів, п'ятеро учнів*).

Нумеративна функція числівника полягає у вираженні абстрактно-математичних числових значень (*два, десять, сто, сорок*).

Іменники із кількісним значенням утворені від числівників за допомогою суфіксів (*двійка, п'ятірка, одиниця, шістка*), а також іменники, які виражають опредмечені кількості (*дюжина, сотня, пара*); еквіваленти дробових числівників (*половина, третина, чверть*).

Означено-кількісні числівники позначають точно визначену, фіксовану кількість одиниць, предметів або частин від цілого (*чотири, вісімнадцять, дві третіх*).

Власне кількісні числівники називають точно окреслене абстрактно-математичне число або кількість предметів у цілих одиницях (*один, п'ять, двісті*).

Збірні числівники – числові назви, що позначають кількість як неподільну, нечленовану сукупність істот або предметів, а також слова, що виражають парність (*обидва, троє, шестеро, обоє*).

Дробові числівники називають певну точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого. Мішані кількісні сполучення, крім дробу, мають у своєму складі число цілих одиниць (*одна третя, чотири шостих, дві цілих три п'ятих*). За значенням до дробових зараховуються також числівники *півтора, півтори, півтораєста*.

Неозначено-кількісні числівники вказують на невизначену, нефіксовану кількість; становлять невелику групу слів – назв точно не визначених, узагальнено-кількісних понять: *багато, небагато, мало, немало, чимало, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять*. У ролі неозначено-кількісних числівників можуть виступати абстрактні іменники жіночого роду *безліч, сила, тьма* (у значенні «надзвичайно багато»), прислівники *достатньо, досить* (у значенні «стільки, скільки потрібно»), якщо вони вживаються при іменниках у формі родового відмінка (*безліч птахів, тьма народу*).

Прості числівники утворилися з одного кореня. Вони охоплюють: 1) назви чисел першого десятка (1-10), *сорок, сто, тисяча*, запозичені числові назви *нуль, мільйон, мільярд*; 2) збірні числівники *обоє, двоє, троє, четверо*,

п'ятеро, шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, а також похідні від них числівники з суфіксом *к-* (*двійко, трійко* та ін.) і їх пестливі розмовні варіанти (*двоєчко, троєчко* й под.), 3) неозначено-кількісні числівники (*кілька, декілька, багато, небагато, мало, чимало, немало*).

Складні числівники поєднують у собі два корені, які входили до складу словосполучень різного характеру. Вони охоплюють: 1) числівники другого десятка (*одинадцять - дев'ятнадцять*), 2) назви десятків (*двадцять, тридцять, п'ятдесят - дев'яносто*), 3) назви сотень (*двісті – дев'ятсот*), 4) збірні числівники (*обидва, обидві; одинадцятро – дев'ятнадцятро, двадцятро, тридцятро*), 5) дробові числівники (*півтора, півтори, півтораста*), 6) неозначено-кількісні числівники (*кількадесят, кільканадцять, стонадцять*).

Складені числівники – це аналітичні структури, утворені з кількох простих і складних числівників (*п'ятсот п'ятдесят п'ять*). До складених належать також дробові числівники (*три цілих одна десята*).

Словозміна числівників (дев'ять типів відмінювання).

Парадигма числівників *один, одна, одно (одне)* – відмінюються як займенники *той, та, те*.

Парадигма числівників *два, три, чотири* – морфонологічні особливості словозміни полягають у пом'якшенні приголосних основи, крім форми *чотирма*.

Парадигма числівників *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят – вісімдесят* – у непрямих відмінках усі числівники цього типу відмінювання мають паралельні форми (первинну і вторинну). У назвах десятків (*п'ятдесят – вісімдесят*) перша складова частина не зазнає ніяких змін при відмінюванні.

Парадигма числівників *сорок, дев'яносто, сто* – в усіх непрямих відмінках (крім знахідного, що збігається з називним) мають закінчення *-а*.

Парадигма числівників *двісті – дев'ятсот* – у назвах сотень відмінюються обидві складові частини.

Парадигма числівників *тисяча, мільйон, мільярд, нуль* – відмінюються як відповідні іменники: *тисяча – груша, мільйон, мільярд – квадрат, нуль – кінь*.

Парадигма збірних числівників – *двоє – четверо* відмінюються так, як відповідні їм кількісні *два, три, чотири*. Збірні числівники *п'ятеро – двадцяттеро, тридцяттеро* відмінюються так, як відповідні їм кількісні *п'ять – двадцять, тридцять* у вторинній формі. Числівники *обидва, обидві, обоє* відмінюються, як числівник *два*, втрачаючи в непрягих відмінках родові ознаки.

Відмінювання дробових числівників – чисельник відмінюється як власне кількісний числівник, знаменник – як порядковий прикметник у множині. Числівники *пів, півтора, півтори* не відмінюються.

Неозначено-кількісні числівники: а) числівники *кілька, декілька* відмінюються, як числівник *два*; б) числівники *багато, небагато* відмінюються, як числівник *три*; в) числівники *кільканадцять, стонадцять, кількадесят* відмінюються, як числівник *п'ять*; г) числівники *мало, чимало, немало* не відмінюються.

Відмінювання складених числівників – всі компоненти відмінюються як відповідні прості або складні числівники.

Сполучуваність числівників з іменниками:

Числівник *один (одна, одно)* узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку (*один рік, одна надія, одно вікно*).

Числівники *два, три чотири* – вживаються з іменниками у формі називного відмінка множини (*два олівці, три столи, чотири анкети*).

Числівники *п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот*, а також складені числові назви, останнім компонентом яких є числівники *п'ять – дев'ять* – уживається з іменниками у формі родового відмінка множини (*п'ять олівців, вісім років, сто сорок дев'ять сантиметрів*).

Збірні числівники *двоє – десятеро, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять* – іменники вживаються з цими числівниками у формі родового відмінка множини (*троє хлоп'ят, п'ятеро вікон*). Вживаються з назвами осіб чоловічої статі (*двоє знайомих*); не сполучаються із співвідносними однокореновими назвами осіб жіночої статі (*знайома і под.*), а також з іншими іменниками, що означають осіб жіночої статі (*мати, сестра, невістка і под.*); вільно вживаються з іменниками середнього роду (*двоє малят, семеро гусенят*) та з іменниками *вівці, гуси, коні, кури* і под., які мають відтінок збірності (*восьмеро гусей, троє курей*). З назвами предметів збірні числівники можуть уживатися лише тоді, коли ці назви або є іменниками середнього роду, або іменниками *pluralia tantum* (*троє племен, четверо коліщат, семеро дверей, десятеро саней*).

Неозначено-кількісні числівники вживаються з іменниками у формі родового відмінка множини (*кілька тижнів, декілька слів*). Числівники *багато, небагато, мало, немало, чимало* сполучаються з іменником у формі родового відмінка однини (*багато води, мало досвіду*) або множини (*багато знайомих, мало відвідувачів*).

Дробові числівники – при дробових числівниках іменник стоїть у родовому відмінку однини, тобто його відмінкова форма визначається не числівником, а словом частина, яке в числовому звороті пропускається: *одна третя (частина) зали, три четвертих (частини) кілометра*. Якщо до складу назви входять слова *половина, чверть*, то відмінкова форма іменника визначається числівником, який вказує на кількість цілих одиниць (*три з половиною кілограми, п'ять із чвертю кілометрів*). *Пів-* ототожнюється за функцією з префіксальними морфемами. Компонент *пів-*, ізольовано вживаний у конструкціях на позначення часу, кваліфікується також як числівник, що вимагає після себе форми родового відмінка однини іменників (*зустрілися о пів на восьму ранку*).

Числівники півтора, півтори вимагають після себе форми родового відмінка однини іменників (*півтора кілограма, півтори доби*). Числівник

півтора сполучається з іменниками чоловічого і середнього роду, *півтори* – з іменниками жіночого роду.

Тема 5. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Частиномовний статус займенника. Погляди провідних вітчизняних і зарубіжних мовознавців.
2. Розряди займенників за значенням: субстантивні, атрибутивні, субстантивно-атрибутивні.
3. Класифікація займенників за функцією.
4. Відмінювання займенників.
5. Явище прономіналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Опорні поняття

Займенник – частина мови, що вказує на предмет та його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа і відмінка.

Дейктична функція займенника (від гр. δείξις – вказівка) – вказівна функція займенника, функція заміщення назв предметів, ознак і кількостей.

Субстантивні займенники – співвідносні з іменниками. До субстантивних належать особові займенники (власне особові та особово-вказівні), зворотний займенник *себе*.

Атрибутивні займенники – співвідносні з прикметниками. До атрибутивних належать **вказівні** (*цей, ця, це, ці; той, та, те, ті; такий, така, таке, такі*), **присвійні** (*мій, моя, моє, мої; його, її, їхнє, їхні; свій, своя, своє, свої; наш, наша, наше, наші; ваш, ваша, ваше, ваші; їхній, їхня, їхнє, їхні*), **означальні** (*сам, сама, саме, самі; весь, вся, все, всі; усякий, усяка, усяке, усякі; кожний/кожен, кожна, кожне, кожні; інший, інша, інше, інші*) займенники. Змінюються за родами, числами і відмінками.

Субстантивно-атрибутивні – співвідносні з іменниками чи прикметниками. До субстантивно-атрибутивних належать **питально-відносні** (*хто, що, який, яка, яке, які, чий, чия, чиє, чий*), **заперечні** (*ніхто, ніщо; ніякий,*

ніяка, ніяке, ніякі; нічий, нічия, нічиє, нічий) та **неозначені займенники** (*хто-небудь, що-небудь, хтось, щось; абихто, абищо; абиякий, абияка, абияке, абиякі; абичий, абичия, абичиє, абичий; дехто, дещо; деякий, деяка, деяке, деякі; хтозна-що, хтозна-який, хтозна-яка, хтозна-яке, хтозна-які; казна-що* та ін.). Одні з них змінюються тільки за відмінками, інші за родами, числами і відмінками.

Особові займенники розподіляються на: а) **власне особові** (*я, ми, ти, ви*), які змінюються за числами, особами та відмінками; б) **особово-вказівні** (*він, вона, воно, вони*), які змінюються за числами, особами, відмінками та родами у формі однини.

Зворотний займенник себе вказує на відношення виконавця (суб'єкта) дії до самого себе; вживається тільки у формах непрямих відмінків.

Присвійні займенники вказують на належність предмета особі (*мій, наш, твій, ваш, свій, їхній, його, її, їх*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Вказівні займенники вказують на предмети, ознаки предметів, їх кількість (*цей (оцей), той (отой), такий (отакый)*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Означальні займенники узагальнено вказують на ознаки предметів (*сам, самий, весь (увесь), всякий, кожний(кожен), інший*); змінюються за родами, числами та відмінками.

Питально-відносні займенники вживаються для оформлення запитання про осіб, предмети, ознаки, а в структурі складнопідрядного речення є засобом синтаксичного зв'язку між головною і підрядною частинами (*хто, що, який, чий, котрий*). Займенники *хто, що* змінюються тільки за відмінками, а займенники *який, чий, котрий* – за родами, числами та відмінками.

Заперечні займенники вказують на відсутність предметів, ознак та кількостей (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, жодний (жоден)*). Займенники *ніхто, ніщо* змінюються за відмінками, а займенники *ніякий, нічий, жоден (жодний)* – за родами, числами та відмінками.

Неозначені займенники вказують на невизначеність особи, предмета, якості (*абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось*). Вони змінюються за відмінками. Займенники *абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, хтозна-чий, якийсь, чийсь, котрийсь* змінюються за родами, числами та відмінками.

Парадигма займенників (відмінювання займенників) співвідносна з парадигмою іменників, прикметників. Парадигма кожного розряду займенників визначається парадигмою тих частин мови, з якими вони співвідносяться.

Явище прономіналізації (лат. *pronomen*— займенник) — вид міжкатегоріальної транспозиції слів, коли дієприкметники, порядкові прикметники, числівники переходять у займенники (подані матеріали, поїхали в друге село, один вдома).

Змістовий модуль 2.
ДІЄСЛОВО. ПРИСЛІВНИК. СЛУЖБОВІ СЛОВА. ВИГУК.

Тема 1. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальнокатегоріальна характеристика дієслова (лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль).
2. Система дієслівних форм (*verbum finitum* та нефінітні форми).
3. Інфінітив дієслова (неозначена форма).
4. Дві основи дієслова (основа інфінітива, основа теперішнього часу).
5. Класи дієслів. Атематичні дієслова.
6. Загальнодієслівні граматичні категорії:
 - граматична категорія виду;
 - граматична категорія перехідності/неперехідності;
 - граматична категорія стану.
7. Граматична категорія способу:
 - індикатив, його значення, форми вираження;
 - імператив, його значення, форми вираження;
 - кон'юнктив, його значення, форми вираження;
8. Граматична категорія часу:
 - форми теперішнього часу (абсолютне, відносне значення; спосіб творення);
 - минулий час (перфектне й аористичне значення; творення форм власне минулого й давноминулого часу);
 - форми майбутнього часу (абсолютне й відносне значення; творення простої, складної та складеної форм).
9. Граматична категорія особи (інваріантне та варіантне значення):
 - дієслова повної та неповної особової парадигми;
 - безособові дієслова.
10. Дієприкметник як нефінітна форма дієслова:
 - загальна характеристика дієприкметника, творення та особливості функціонування;

- дієслівні форми на -но, -то.

11. Дієприслівник як нефінітна форма дієслова:

- загальна характеристика дієприслівника;
- творення дієприслівників теперішнього і минулого часу.

Опорні поняття

Дієслово – самостійна повнозначна частина мови, яка має категоріальне значення процесуальної ознаки і виражає його у граматичних категоріях виду, стану, способу, часу, особи, а також числа і роду.

Лексичне значення полягає у вираженні процесуальної ознаки.

Система дієслівних форм: *verbum finitum*, нефінітні дієслівні форми.

Verbum finitum (дієвідмінювані, предикативні, фінітні) – дієслівні форми, які змінюються за способом, часом, особою, числом, родом.

Нефінітні (недієвідмінювані, непередикативні) – форми інфінітива, дієприкметника, дієприслівника.

Інфінітив (лат. *infinitivus* – неозначений) – це нефінітна форма дієслова (неозначена форма), що виражає дію узагальнено, безвідносно до особи, способу, числа і роду. Інфінітиву властиві загальнодієслівні граматичні категорії виду, перехідності/неперехідності, стану. У реченні інфінітив може виконувати будь-яку синтаксичну функцію.

Основа інфінітива визначається шляхом відокремлення суфікса -ти від неозначеної форми дієслова: чита-ти, писа-ти, розумі-ти, дума-ти, виклада-ти, зафіксува-ти, малюва-ти. Від основи інфінітива утворюються такі форми: минулий час, умовний спосіб, дієприкметники минулого часу, дієприслівники доконаного виду, безособово-предикативні форми на –но, -то.

Основа теперішнього часу визначається шляхом відокремлення закінчення в дієслівній формі третьої особи множини теперішнього часу: пиш-уть, читай-уть, ход-ять, нес-уть, нос-ять. Від основи теперішнього часу утворюються такі форми: особові форми теперішнього часу, особові форми майбутнього часу недоконаного виду, форми наказового способу, дієприкметники теперішнього часу, дієприслівники недоконаного виду.

Класи дієслів – парадигматичні типи, у які групуються дієслова за співвідносністю класифікаційних (тематичних) суфіксів інфінітива та теперішнього часу, фактично основ інфінітива та теперішнього часу. Є 13 класів, найбільш продуктивними вважаються 1-й, 3-й, 7-й, 10-й класи. За парадигматичними ознаками дієслова 1 – 10 класів об'єднуються в 1-у дієвідміну, дієслова 10 – 13 класів утворюють 2-у дієвідміну.

Атематичні дієслова (ізолювані) *бути, дати, їсти* та із зв'язними основами *відповісти, доповісти, розповісти*.

Загальнодієслівні граматичні категорії виду, перехідності / неперехідності і стану. Вони властиві абсолютно всім дієслівним формам (*verbum finitum*, нефінітні дієслівні форми).

Власне дієслівні граматичні категорії способу, часу, особи, числа, роду властиві тільки для форм *verbum finitum*.

Граматична категорія виду реалізує відношення дії до її внутрішньої межі.

Доконаний вид виражає дію, що досягла своєї межі, реалізувалась, а значить, завершилась, вичерпалась (*зварити, вирости, виконати, назвати, переписати*).

Недоконаний вид виражає дію, що не досягла своєї межі, перебуває у розвитку (*варити, рости, виконувати, називати, переписувати*).

Видова пара, або видова кореляція – опозиція форм доконаного й недоконаного виду (*допомогти – допомагати; шукати – знайти*). Члени видової пари мають тотожне лексичне значення, тобто належать одному слову.

Перфективні видові пари утворюються шляхом приєднання префікса до неперфексованої початкової форми недоконаного виду: *робити – зробити; сідлати – осідлати*.

Граматикалізові префікси не вносять нового лексичного значення у дієслівну лексику при утворенні видової пари: *писати – написати, йти – прийти*. **Неграматикалізовані префікси** утворюють нове слово: *говорити – наговорити, служити – заслужити*.

Імперфективні видові пари утворюються шляхом додавання суфікса до форми dokonаного виду із семантично значущим префіксом з метою утворення dokonаного виду від недоконаного: *засіяти – засівати; розвантажити – розвантажувати*.

Видові пари, що постають внаслідок внутрішньої флексії: *загнати – заганяти, зібрати – збирати, виїхати – виїжджати*.

Суплетивні видові пари мають різну основу: *говорити – сказати, брати – взяти, шукати – знайти*.

Акцентологічні видові пари постають внаслідок зміни наголосу: *насіпати – насипати, заклікати – заклика́ти, розрізати – розріза́ти*.

Двовидові дієслова – одна і та сама форма має значення і dokonаного, і недоконаного виду залежно від контексту. Це переважно запозичені слова на **-увати**: *організувати, атакувати, адресувати, розслідувати*. А також деякі незапозичені слова: *женити, веліти, ночувати, хрестити, вінчати, діяти*. Часом спостерігається тенденція до утворення видових пар від двовидових дієслів за допомогою префіксів і суфіксів: *женити – оженити, обіцяти – пообіцяти, демонструвати – продемонструвати*.

Одновидові дієслова – це дієслова, що не мають співвідносної форми протилежного виду.

Одновидові дієслова недоконаного виду (*imperfectiva tantum*) здебільшого непрефіксовані, означають дію, безвідносну щодо досягнення мети: *біліти, виднітися, мріяти, бігати, учителювати, мовчати, радіти, розкошувати, бідувати, трясе, морозить, бути, мати, являти* тощо.

Одновидові дієслова dokonаного виду (*perfectiva tantum*) здебільшого префіксовані, означають дію, яка не мислиться у триванні і розвитку: *заморгати, затремтіти, відишукати, попосидіти, подолювати* тощо. Вони здебільшого префіксовані, а також сюди належать і префіксально-постфіксальні похідні: *розговоритися, розобіцятися, розкричатися, знаходитися, наспіватися* тощо.

Граматична категорія перехідності/неперехідності виражає відношення дії до об'єкта. Дія, перебіг якої потребує об'єкта, буде перехідною, а дієслово, що її називає, – перехідним (*будувати, фарбувати, зичити*); дія, перебіг якої не потребує об'єкта, буде неперехідною, а дієслово, що її називає, – неперехідним (*цвісти, мерзнути, мовчати*).

Умови перехідності: об'єкт при перехідному дієслові виражається граматичними відмінками – знахідний без прийменника (*читати книгу, написати твір*), а при заперечних дієсловах (*не чути співу, не чути шуму*) та у випадках вказівки на частину від цілого (*принести води, напитися чаю*) – родовим.

Неперехідні дієслова у силу своєї семантики позначають дію, що не передбачає об'єкта і не поєднується із 3. в. без прийменника. Такі дієслова не просто неперехідні, а ще й такі, що не мають співвідносних корелятивних форм із значенням перехідності (**первинної неперехідності**), тобто без корелятивні (*стукати, біліти, галасувати, надокучати, глузувати, намагатись*). Дієслова, що поєднуються з об'єктом, вираженням 3. в. без прийменника, можуть мати корелятивні форми перехідності і неперехідності (**вторинної неперехідності**) (*шити, готувати, любити* та ін.).

Перехідність/неперехідність, крім граматичних, має також етимологічні й лексико-семантичні ознаки.

Стан – граматична категорія дієслова, якою передаються взаємовідношення суб'єкта й об'єкта в процесі виконання дії.

Форма активного стану позначає дію, що залежить від суб'єкта і реалізується на залежному від неї об'єкті (*Вітер колише жита*).

Активний стан мають дієслова перехідні та дієслова неперехідні вторинної неперехідності.

Форма пасивного стану позначає дію, що залежить від об'єкта і викликає певний стан залежного від неї суб'єкта (*Жита колихаються вітром*).

Дієслова зворотно-середнього стану становлять окрему групу дієслів, у яких діюча особа є одночасно й предметом, на який спрямована дія.

Власне зворотні дієслова виражають дію, спрямовану на діяча: *умиватися, одягатися, взуватися*.

Взаємно-зворотні дієслова означають дію, виконувану двома чи кількома особами, кожна з яких одночасно є суб'єктом і об'єктом: *листуватися, сперечатися, змагатися*.

Непрямо-зворотні дієслова передають дію, здійснювану у власних інтересах; об'єкт дії виступає у функції непрямого додатка або й зовсім відсутній: *будуватися, запасатися*.

Загально-зворотні дієслова виражають внутрішній стан людини, її настрій: *журитися, гніватися, хвилюватися*.

Безоб'єктно-зворотні дієслова означають дію як постійно властиву діючій особі: *собака кусається, кішка дряпається, кропива жалиться*.

Позастанові дієслова: 1) неперехідні дієслова первинної неперехідності (*бігти, плакати, пливти, дзвеніти*); 2) безособові дієслова з афіксом *-ся* (*не спиться, не сидиться, розвидняється*); 3) неперехідні дієслова, які без афікса *-ся* не вживаються (*боятися, сміятися, намагатися*); 4) дієслова, утворені від неперехідних за допомогою префікса і афікса *-ся*, які надають їм нового лексичного значення (*добігатися, зжитися, наплакатися, насидітися*).

Граматична категорія способу виражає відношення дії до дійсності. Дія, названа дієсловом, може бути *реальною*, фактом дійсності, та *ірреальною*, ажаною чи можливою за певних умов. Граматична категорія способу має три граматичні значення – дійсного, наказового та умовного.

Дійсний спосіб (індикатив – від лат. *indicativus* – дійсний) означає дію, що знаходиться у відповідності з дійсністю, тобто дію, яку мовець сприймає як таку, що справді відбувається, відбувалась чи буде відбуватися (*погодився, погоджується, погодиться*). Може мати інваріантне та модальні значення. Змінюється за особами і числами (для дієслів, які позначають дію, що відбувається чи відбуватиметься), родами і числами (для дієслів, які позначають дію, що відбулася чи відбувалася). Належить до особової чи родової парадигми.

Наказовий спосіб (імператив – від лат. *imperativus* – наказовий) виражає суб'єктивну дію з модальними значеннями наказу, заклику, поради, спонування (*рушаймо, вийди, повідомте*). Має дві форми вираження (синтетичну (*мовчи, мовчімо, мовчіть/мовчіте*), аналітичну (*хай/нехай мовчу, хай/нехай мовчить, хай/нехай мовчать*)). Змінюється за особами і числами (належить до особової парадигми). Може мати інваріантне та варіантні значення (випадки функціонування його в ролі інших способів).

Умовний спосіб (кон'юнктив – від лат. *coniunctivus* – умовний) виражає гіпотетичну дію, можливу, бажану (*знайшов би, відповідали б, мріяла б*). Змінюється за родами та числами. Належить до родової парадигми. Може мати інваріантне та варіантні значення (випадки функціонування його в ролі інших способів).

Спонукальний спосіб передає послаблене значення апелятивності, за якого мовець свідомо відмовляється від обов'язкового виконання дії; за змістом і формою являє собою поєднання наказового та умовного способів (*нідвіз би, поклопоталися б*).

Бажальний спосіб базується на волевиявленні мовця, спрямованого до самого себе або до третіх осіб (*хай би вирішила, хотів би розповісти*).

Граматична категорія часу виражає перебіг дії в певних часових межах, а саме – відношення процесуальної ознаки до моменту мовлення, реалізується у формах теперішнього, минулого, майбутнього часу.

Момент мовлення – це абстрактна граматична точка відліку, що є часовим орієнтиром здійснення процесу.

Абсолютне часове значення – якщо дія та акт мовлення співвідносні, розташовані в одній точці (теперішній час) чи на одній лінії (минулий та майбутній часи).

Відносне часове значення – якщо дія та акт мовлення не співвідносні, знаходяться в різних площинах (скажімо, форма теперішнього часу, а значення майбутнього чи минулого).

Теперішній час – форма граматичної категорії часу дієслова, прямим (інваріантним) значенням якої є віднесення часу дії або стану до моменту мовлення (*читаю, розмовляю, сумую*). Розподіляється на теперішній з абсолютним і відносним (переносним) значенням. Теперішній з **абсолютним значенням** (теперішній абсолютний): теперішній актуальний (моменту мовлення) (*я прошу вашої уваги*), теперішній актуальний розширений (*три роки я знаю вас*), теперішній абсолютний неактуальний (*сталевари варять сталь, кисень горить*). Теперішній з **відносним значенням** (теперішній відносний) функціонує з іншими часовими значеннями (*завтра я їду до Києва, їду я вчора вулицею й зустрічаю знайомого*). Змінюється за особами та числами. Належить до особової парадигми.

Минулий час – це форма граматичної категорії часу дієслова, прямим (інваріантним) значенням якої є вказівка, що дія або стан відбувалися або відбулися до моменту мовлення (*зупинилися, згадав, співали*). Передається двома часовими формами: власне минулий і давоминулий.

Власне минулий в абсолютному значенні час має дві видові форми: доконаний і недоконаний вид. В *доконаному виді* залежно від детермінантів може передавати два значення: *перфектне* та *аористичне*. **Перфектне значення**: якщо результат дії наявний тоді, коли про неї сповіщається. Такі форми минулого часу доконаного виду означають як акт вчинення дії в минулому, так і актуальність її результату в момент мовлення (*На переправі зупинилися прикордонники, перевіряють документи (О. Гончар)*). Якщо форма минулого часу доконаного виду передає дію, що відбулася в будь-який проміжок часу до моменту мовлення, її значення є **аористичним** (*Сонце давно-давно зайшло*). Минулий час *недоконаного виду* передає переважно афористичне значення (*Червоними сузір'ями вогнів горіли кетяги калини (Є. Гуцало)*). **Власне минулий у відносному значенні** функціонує з іншими часовими значеннями (*Я пішов, батьку, – почувся з темноти голос сина (О. Донченко)*). Дієслова минулого часу змінюються за родами та числами. Належать до родової парадигми.

Давноминулий час має аналітичну форму, що утворюється від форми минулого часу основного дієслова, переважно доконаного виду, та допоміжного дієслова *бути* у формі минулого часу (*пішли були, написала була*).

Майбутній час – це форма граматичної категорії часу дієслова, прямим значенням якої є віднесення дії або стану до часу, який настає після моменту мовлення (*зроблю, робитиму, наклею, буду клеїти* тощо). Майбутній час в **абсолютному значенні** має три форми вираження: просту, складну, складену. **Проста форма** вживається в доконаному виді (*напишу, повернуся, переможу*). **Складна форма** вживається в недоконаному виді (*писатиму, повертатимуся, перемагатиму*), **складена (аналітична) форма** вживається в недоконаному виді (*буду писати, буду повертатися, буду перемогати*). Дієслова майбутнього часу в усіх формах змінюються за особами та числами. Належать до *особової* парадигми.

Майбутній час у **відносному значенні** функціонує з іншими часовими значеннями (Була тепла літня днина. Та враз як заgrimить (О. Довженко). Не журиться Катерина, вмивається сльозою, візьме відра, опівночі піде за водою (Т. Шевченко), Аналіз стилістичних значень доповнюватиме семантичні характеристики (З журн.)).

Граматична категорія особи дієслова виражає відношення дії до діяча. В межах цієї категорії нараховуються три граматичних протиставлення, що зумовлюють виокремлення трьох граматичних значень – значення 1-ї, 2-ї та 3-ї осіб.

Безособове дієслово позначає дію, не пов'язану з будь-якою особою-діячем. Утворюють окремі тематичні групи: явища природи (*вечоріє, дощить*), фізичний і психічний стан людини (*морозить, не лежиться*), модальні значення необхідності, буття/небуття (*належить, не стало*), значення випадковості, незалежного від особи стану (*щастить, таланить*), значення міри, наявності (*вистачить, бракує*). Вони не пов'язуються з підметом, що позначає особу діяча, а тому значень особи й числа не виражають. Не

змінюються ні за особами, ні за числами, ні за родами. Безособового значення можуть набувати й особові дієслова (*я сиджу, мені не сидиться*).

Особові дієслова позначають дію чи стан, що передбачає виконання дії, і змінюються за особами: *мріяти – мрію, мрієш, мріють* та ін. Особові дієслова мають **інваріантне** та **варіантні значення**. Поділяються на дієслова повної та неповної особової парадигми. **Дієслова повної особової парадигми** мають усі особові значення (*пишу, пишемо; пишеш, пишете; пише, пишуть*). **Дієслова неповної особової парадигми** не співвідносні з особою, тому можуть набувати тільки форми третьої особи однини та множини (*рясніє, рясніють; зеленіє, зеленіють; жовтіє, жовтіють*).

Дієприкметник – нефінітна форма дієслова, що позначає дію або стан як реалізовану в часі ознаку особи або предмета. Дієприкметник поєднує в собі ознаки дієслова й прикметника. Як дієслівному утворенню, йому властиві категорії виду, стану й часу. Він має здатність керувати іменником і мати при собі пояснювальні якісно-означальні прислівники. Прикметникові ознаки: наявність категорії роду, числа і відмінка, залежних від іменника.

Дієприкметники активного стану позначають ознаку за діючою особою або предметом. **Дієприкметники активного стану теперішнього часу** утворюються від основ теперішнього часу за допомогою малопродуктивних суфіксів -уч- (-юч-), -ач-(-яч-): *догоряючий, керуючий, ведучий*. Такі дієприкметники мало вживані, частіше їх заміняють описові дієслівні звороти: *який догоряє, який керує, який веде*. **Дієприкметники активного стану минулого часу** утворюються від префіксованих неперехідних дієслів за допомогою суфікса -л- : *змарнілий, зів'ялий, обважнілий*.

Дієприкметники пасивного стану виражають ознаку відповідно до тієї дії, яка поширюється на об'єкт (особу або предмет): *змелений, сплетений, оновлений*. **Дієприкметники пасивного стану теперішнього часу** в сучасній українській мові не утворюються. Давні утворення на -ом-, -им- перейшли до розряду прикметників: *знайомий, любимий, видимий*. **Дієприкметники**

пасивного стану минулого часу утворюються за допомогою суфіксів *-н-, -ен-, -ан-, -т-*: *засіяний, визволений, написаний, вишитий*.

Дієслівні форми на -но, -то – це морфологізовані короткі дієприкметники середнього роду з колишнім закінченням *-о*, в результаті втрати якого форми середнього роду опинилися поза парадигматичними зв'язками з формами чоловічого й жіночого роду, а також відмінковими формами однини і множини (*вирішено, видано, розбито*). Ці форми повністю втратили ознаки атрибутивності. Предикативні форми на *-но, -то* утворюються від основи перехідних дієслів додаванням суфіксів *-н, -ан, -т* та суфікса *-о-*. Протиставляються змінним дієприкметниковим формам: *вирішено – вирішене, вирішеного, вирішеному* і т. д.

Дієприслівник – нефінитна форма дієслова, яка позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану, зберігаючи дієслівні морфологічні категорії виду і часу (*милуючись, принісши, виконуючи*). **Дієприслівники теперішнього часу** утворюються від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-чи*: *несучи, читаючи, розмовляючи*. **Дієприслівники минулого часу** утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-ши, -вши*: *бігши, принісши, думавши*. Вид дієприслівників минулого часу визначається відповідною граматичною категорією співвідносного дієслова. Дієприслівники можуть утворюватися і від зворотних дієслів: *милуючись, листуючись, навчаючись*.

Тема 2. ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Загальнокатегоріальна характеристика прислівника:
 - власне прислівники;
 - займенникові прислівники.
2. Значеннєві розряди прислівників (семантико-синтаксичні групи):
 - обставинно-атрибутивні (означальні) прислівники;
 - власне обставинні (обставинні) прислівники;
 - предикативні та модальні прислівники.

3. Займенникові прислівники, поділ на групи.

Опорні поняття

Прислівник – повнозначна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, стану чи ознаку якості або предмета.

Лексичне значення – вираження ознаки іншої ознаки: **атрибутивної** (місто вночі), **динамічної** (читати голосно), **предикативної** (мені страшно), **модальної** (на жаль, нас не зрозуміли).

Морфологічні ознаки – невідмінюваність.

Синтаксична функція – функція обставини, предикативна функція.

Значеннєві розряди прислівників (семантико-синтаксичні групи прислівників): обставинно-атрибутивні, власне обставинні, предикативні, модальні.

Обставинно-атрибутивні (означальні) прислівники: **якісно-означальні** (як?): *голосно, весело, бездоганно*; **міри або ступеня** (якою мірою? скільки? скільки разів?): *вщент, досхочу, трохи, мало, дуже, ледве* та ін.; **способу дії** (як? яким чином?): *босоніж, жартома, наосліп* і под.; **порівняльно-уподібнювальні** (як?): *по-вовчи, по-літньому, ластівкою, зозулею* тощо.

Якісно-означальні прислівники (як?) – велика група активно функціонуючих слів, які виражають якісну характеристику дії і займають переважно придієслівну позицію (*лагідно розмовляти, низько падати*), рідше вони займають присубстантивну позицію (*напрочуд спокійний, двері ліворуч*). Утворюються переважно від якісних прикметників за допомогою суфіксів *-о, -е* (*гарно, гаряче*). Утворюють ступені порівняння (форми компаративна та суперлатива), можуть мати здрібніло-пестливі форми з суфіксами *-еньк-, -есіньк-, -усіньк-, -юсіньк-, -ісіньк-*), які можуть надавати ще й відтінки просторового, часового, кількісного значення (*близько – близенько – близесенько; рано – раненько – ранесенько; часто – частенько*).

Прислівники міри або ступеня (якою мірою? скільки? у скільки разів?) вказують на ступінь вияву ознаки (*дуже хвилюватися, абсолютно правильний, згоріти дотла*).

Прислівники способу дії (як? яким способом? яким чином?) займають придієслівну позицію (*розділити на двох, скласти вдвоє*).

Порівняльно-уподібнювальні прислівники (як?) – синтаксичного ступеня адвербіалізації, пов'язані з безприйменниковим *О. в.* іменників (*чайкою, стрілою, вовком, соколом, жайворонком*), а також з *М. в.* прикметників та займенників, ужитих з прийменником *по-* (*по-дружньому, по-батьківському, по-нашому, по-моєму*).

Власне обставинні (обставинні) прислівники: прислівники місця (*навколо, далеко, вгору*); прислівники часу (*вчора, взимку, зранку, довіку*); прислівники мети (*навмисно, напоказ, на зло*); прислівники причини (*спросоння, спересердя, здуру, зопалу*); допустові прислівники (*наперекір, всупереч*).

Прислівники місця поділяються на дві групи: 1) прислівники, які позначають місце, де відбувається дія і відповідають на питання **де?** (*навколо, вдома, далеко, кругом*); 2) прислівники, які визначають напрямок руху або дії і відповідають на питання **куди? звідки?** (*вгору, вниз, зблизька, вліво, додому*).

Прислівники часу передають темпоральні семантико-синтаксичні відношення і поділяються на три групи: 1) прислівники, які вказують, коли відбувається дія і відповідають на питання **коли?** (*вчора, вранці, взимку*); 2) прислівники, які визначають вихідну межу часу і відповідають на питання **відколи? з якого часу?** (*зранку, здавна, змолоду*); 3) прислівники, які визначають кінцеву межу часу і відповідають на питання **до якого часу? як довго?** (*допізна, довіку*).

Прислівники причини означають причину дії і відповідають на питання **чому? з якою метою? навіщо?** (*спросоння, згарячу, спересердя, здуру, зопалу, знічев'я, ненароком*).

Прислівники мети означають мету дії або намір дії і відповідають на питання **для чого? з якою метою? навіщо?** (*на зло, на радість, навмисне, напоказ*).

Допустові прислівники складають порівняно невелику групу (*наперекір, всупереч*).

Предикативні прислівники позначають стан навколишнього середовища (*холодно, вітряно, тепло, похмуро*), фізичний стан істот (*приємно, гірко, соромно, боляче*), модальну оцінку дії з погляду необхідності (*потрібно, треба, обов'язково, необхідно*) тощо.

Модальні прислівники належать не до якогось певного слова, а до всього висловлювання (речення), виражаючи впевненість / невпевненість, імовірність, припущення (*безумовно, певне, звичайно, можливо, безперечно, мабуть, зрештою*).

Займенникові прислівники вказують на ту або ту ознаку, не називаючи її, займають придієслівну позицію або слугують засобом синтаксичного зв'язку в складнопідрядних реченнях. Займенникові прислівники, як і власне прислівники, мають категоріальну семантику відношень, але виражають її своєрідно. Власне прислівники безпосередньо виражають ознаку іншої ознаки, а займенникові прислівники – опосередковано, лише в контексті (*вдома – там; вночі – тоді*). **Займенникові прислівники поділяються на окремі групи: просторові займенникові прислівники** (*там, тут, скрізь, де, де-не-де, ніде, куди, звідси*), **займенникові прислівники часу** (*тоді, завжди, деколи, інколи, відтоді, дотепер*), **атрибутивно-вказівні** (*так, абияк, всяк(о), інакше*), **займенникові кількісні прислівники** (*стільки, скільки, настільки, наскільки*), **питальні займенникові прислівники** (*як? де? куди? коли? навіщо?*), **відносні займенникові прислівники** (*де, куди, коли*).

Адвербіалізація (лат. *adverbium* – прислівник) як вид міжкатегоріальної транспозиції слів – *перехід* іменників у прислівники (*літом, ранком, стрілою, вовком*).

Тема 3. ПРИЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Основні підходи до визначення граматичного статусу прийменника.
2. Прийменникові семантико-граматичні позиції.
3. Первинні й вторинні прийменники.
4. Семантичні типи прийменників.

Опорні поняття

Прийменник – службова частина мови, яка разом з непрямыми відмінками виражає залежність одного повнозначного слова від іншого у словосполученні та реченні.

Три основні підходи до визначення граматичного статусу прийменника: 1) *традиційний*, найбільш поширений, де прийменник кваліфікується як *службове слово* (І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, П. С. Дудик та ін.); 2) *нетрадиційний*, де прийменник кваліфікується як *аналітична синтаксична морфема* (Є. Курилович, І. Р. Вихованець та ін.); 3) прийменник розглядається як *прислівники узагальненого значення* (І. К. Кучеренко).

Позиції, у яких може виступати прийменник щодо частин мови: **присубстантивній** (*в кімнаті було затишно, з ранку до вечора, після дощу*), **післядієслівній** (*вдуматися в слово, готуватися до іспитів, відмовлятися від пропозиції*) і **принумеральній** (*біля шести кілограмів, близько двох тисяч*). Своє пряме функціональне призначення прийменник реалізує тільки в присубстантивній позиції, коли переводить субстантив в аналітичний прислівник.

За будовою: **прості** (*в, на, під, до, між, крізь, без, при, про, о (об)* тощо), **складні** (*задля, заради, проміж, поза, побіля, посеред, з-за, з-поміж* тощо), **складені** (*у ході, на користь, з метою, у справах, у разі, з приводу, за винятком, на чолі, на честь* тощо).

За походженням:

Первинні (прості) прийменники є непохідними: *в, на, з, між, без, до, над, при*. **Первинні (складні) прийменники** утворені поєднанням двох або трьох первинних з генетичного боку, але нерозкладних у граматичній системі української мови без втрати їх семантико-граматичної функції прийменників: *з-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-поперед, з-попід, з-посеред, з-поміж, понад, посеред, попід*.

Ознаки первинних прийменників: 1) відсутність співвідносності з повнозначним словом; 2) кореляція первинних прийменників із префіксами; 3) наявність бінарних опозицій (*від – до, з – без, над – під*); 4) їх односкладовість (двоскладовість пояснюється тільки фонетичними варіаціями); 5) широка полісемія та більша значеннева абстрактність порівняно з вторинними прийменниками. До первинних прийменників із синхронічного погляду слід зараховувати також прийменники *завдяки і замість*, які не втратили семантичної кореляції з частинами мови, мають закріплену, відірвану від повнозначних слів, форму.

Вторинні прийменники походять: 1) від морфологізованих прислівників (*близько, вглиб, відносно, внаслідок, всередині, всупереч, наперекір, навколо, назустріч, неподалік, попереду, стосовно, поблизу, поруч* тощо); 2) від адвербіалізованих безприйменникових відмінкових субстантивних форм (*кінець, коштом, край, круг, протягом, ціною, шляхом*); 3) від аналітичних прислівників (прийменниково-відмінкових форм) (*в ім'я, в інтересах, за винятком, за допомогою, за рахунок, з боку, з метою, з нагоди, у плані, у процесі, у світлі, у ході, на чолі, у напрямі, у справах, через посередництво* тощо); 4) від адвербіалізованих віддієслівних форм (*виключаючи, включаючи, зважаючи на, незважаючи на*); 5) прийменникові комплекси, нерозкладні єдності, утворені з прислівникових (морфологізованих або аналітичних) форм і кінцевого первинного прийменника (*близько від, на відміну від, виходячи з, неподалік від, у розрізі з, у зв'язку з, у напрямку до, з огляду на, у відповідь на, неподалік від, одночасно з* тощо).

Препозитивація (лат. praepositio – прийменник) як вид міжкатегоріальної транспозиції слів – перехід інших частин мови у прийменники (*коло, край, близько, навколо, назустріч*).

Семантичні типи прийменників: 1) **просторові** виражають місце розташування предметів або напрямок переміщення (*біля, в, з-над, поряд, поза* тощо); 2) **темпоральні** виражають час та межі тривання дії (*о, в, через, від, до* тощо); 3) **логічні** виражають відношення **причини** (*з радощів, під впливом, через хворобу, від суму, від образи*), **мети** (*заради дружби, для щастя, з нагоди приїзду*), **умови** (*у випадку невдачі, у разі потреби, при умові повернутися*), **допустові** (*всупереч перешкодам, наперекір долі, незалежно від обставин, незважаючи на умови*).

Тема 4. СПОЛУЧНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Основні підходи до визначення граматичного статусу сполучника.
2. Первинні та вторинні сполучники.
3. Граматичні значення сполучників.
4. Групи сполучників за способом їх уживання.
5. Сполучники і сполучні слова.

Опорні поняття

Сполучник – службова частина мови, яка виражає синтаксичний зв'язок між членами речення та предикативними частинами складного речення.

Підходи до визначення граматичного статусу сполучника:

1) традиційний підхід, який кваліфікує сполучник як службову частину мови (І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик, П. С. Дудик та ін.); 2) нетрадиційний, де сполучник кваліфікується як аналітична синтаксична морфема (В. М. Русанівський, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська).

За будовою: **прості** (*а, але, та, бо, і (й), чи, зате, проте, однак, ледве, тільки, дарма, мов, немов, якщо, якби* тощо); **складені** (*тому що, між тим як, в*

той час як, подібно до того як, у міру того як, незважаючи на те що, тим часом як тощо).

За походженням:

Первинними вважаються сполучники, які не мають у сучасній українській літературній мові співвідносних повнозначних слів і не членуються на морфеми (*а, але, та, бо, і (й), чи тощо*).

Вторинні сполучники утворилися від інших частин мови шляхом злиття двох слів (займенник, прислівник + прийменник, частка): *якщо, якби, проте, щоб* та поєднанням деяких повнозначних слів з прийменниками, сполучниками та частками: *тому що, через те що, для того щоб, з того часу як, після того як, до того як, подібно до того як, незважаючи на те що тощо*.

Кон'юнкціоналізація (лат. *conjunctioalizatio* – сполучник, з'єднання, перетворення в щось) як вид міжкатегоріальної транспозиції слів – перехід інших частин мови у сполучники (*так що, внаслідок того що, значить, отже*).

Сурядні сполучники з'єднують між собою незалежні слова (однорідні члени речення) або предикативні частини складносурядного речення. Сурядні сполучники за характером вираження смислових зв'язків між словами або реченнями поділяються на **єднальні** (*і, й, та, і – і, ні – ні, ані – ані, не тільки але й (не тільки а й), як так*)), **протиставні** (*а, але, проте, зате, однак*), **зіставний** (*а*), **розділові** (*або, чи, то...то, або... або, хоч...хоч, не то...не то, чи то...чи то*), **градаційні** (*а й, а ще, а навіть, а до того ж, не тільки... а (але), не тільки...а навіть, не так...як*), **приєднувальні** (*і, та, також, і навіть, а й, ще й, та ще й*), **пояснювально-уточнювальні** (*або, тобто, а саме, як от*).

Підрядні сполучники поєднують нерівноправні частини складнопідрядного речення і виражають такі семантико-синтаксичні відношення: **причинові** (*тому що, бо, через те що, з тим що, тим що, оскільки*), **наслідкові** (*так що*), **просторово-локальні** (*де, куди, звідки*), **часові** (*коли, поки, відтоді як, до того як, відколи, перед тим як, як тільки, щойно, ледве, до того часу як*), **умовні** (*якщо, якби, коли б*), **цільові** (*щоб, для того щоб, з тим щоб, аби*), **порівняльні** (*як, мов, немов, наче, немовби, начебто*,

ніби, нібито), **з'ясувально-об'єктні** (*що, щоб, хто, ніби, нібито, наче, начебто, буцім, буцімто*) й **означальні** (*що, який, чий, хто, де, куди, мов, наче, коли, звідки*).

За способом уживання сполучники поділяються на три групи: **одиничні** (*і, а, але, та*); **повторювані** (*ні...ні, то...то, чи...чи*); **парні** (*якщо... то, хоч... але, не лише... а й*).

Сполучні слова – це повнозначні частини мови: **відносні займенники** *хто, що, який, чий, котрий, скільки* і **прислівники** *де, куди, звідки, куди, коли, як, навіщо*. Як повнозначні частини мови сполучні слова – завжди члени речення (головні і другорядні) підрядних речень.

Тема 5. ЧАСТКА ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ПЛАН

1. Лінгвістичний статус частки.
2. Структурні різновиди часток.
3. Склад часток за походженням.
4. Функціональні різновиди часток.

Опорні поняття

Частки – службові слова, які надають додаткових семантичних відтінків певній морфологічній або синтаксичній одиниці.

Лінгвістичний статус частки: 1) традиційний підхід, який кваліфікує частку як службову частину мови (І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик та ін.); 2) нетрадиційний, де частка кваліфікується як аналітична синтаксична морфема (В. М. Русанівський, О. К. Безпояско, К. Г. Городенська).

За будовою:

Прості – це частки елементарної структури: *б, би, же (ж), не, ні, ну, хай, бо*.

Складені частки являють собою аналітичні єдності: *хай би, хоч би, далеко ж, всього-на-всього, до того (ж)* тощо.

За походженням:

Первинні (непохідні) частки, які не співвідносяться зі словами інших класів: *би, ж (же), ні, не, хай, ну, бо*.

Вторинні (похідні) частки утворилися внаслідок функціональної транспозиції слів: утворення вторинних часток відбувається шляхом **партикуляції** (від лат. *particula* – частка): *ось, зовсім, однак, що, собі, це*. Серед них **відприслівникові частки** (*тут, там, ось, де, як, куди, остаточно, зовсім, майже, точно, приблизно, прямо, рівно*); співвідносні зі сполучниками (*і (й), та, також, а, але, або, однак, проте, зате*); **відзайменникові** (*воно, що, це, собі*); **віддієслівні** (*знай (собі), дай, давай*).

Партикуляція (лат. *particular* – частка) – перехід інших частин мови в частку (*тут, просто, проте, знай, давай*).

Функціональні різновиди часток: формотворчі, заперечні, стверджувальні, питальні, модальні, вказівні.

Формотворчі частки *хай (нехай), би (б)* беруть участь при творенні аналітичних форм кон'юнктива (умовного способу) й імператива (наказового способу).

Заперечні частки *не, ні, ані* спрямовані на відмежовування від якого-небудь факту чи явища, що не відповідає дійсності.

Стверджувальні частки *так, еге, егеж, атож, аякже* стверджують висловлену думку, вказують на наявність якого-небудь факту чи явища дійсності.

Питальні частки *чи (чи ж, чи не), хіба (хіба ж), невже (невже ж)* надають реченню питального відтінку.

Модальні частки мають широкий діапазон значень: припущення, сумнівів щодо вірогідності повідомлюваного (*мов, мовби, немов, мовляв, наче, неначе, ніби, навряд чи* тощо), підсилення, увиразнення (*і, та, так, аж, уже, ще, же (ж), бо, саме, справді, власне, просто, прямо, точно, куди, собі, тобі, воно* тощо), волевиявлення, спонукування до дії (*давай, давайте, годі, ну, так,*

бодай), переповідності, встановлення зв'язку повідомлення з його джерелом: (мов, мовляв тощо).

Вказівні частки *ось, осьде, он, онде, то, ото, це, оце, ген* вказують на різні предмети і явища, підкреслюючи їхнє смислове значення.

У **традиційній граматиці** розглядаються ще **словотворчі частки** (-*будь, -небудь, хтозна, -казна, аби-, де-, -сь*) за допомогою яких утворюються неозначені займенники та прислівники (*дехто, деколи, будь-що, будь-де, хтось, колись*). Але оскільки вони вживаються лише в складі морфологізованого слова (приклеюються до цілого слова як аглютинативні афікси), надаючи йому тих чи тих значень або відтінків у значенні, то це дає підстави віднести їх до **синтетичних морфем**. Не належить до часток зворотний дієслівний постфікс – *ся(сь)*.

Комунікативна функція часток: 1) частки беруть активну участь в **актуальному членуванні речення**, зокрема у виділенні **реми й теми** (Студенти *якраз* завершили роботу. Ми *тільки* заберемо свої речі. Андрій *же* зумів виконати це завдання). Для виділення реми служать частки (*тільки, лише, лиш, навіть, хоч, хоч би, саме, якраз, і, й, таки* та інші. Для виділення теми служить тільки постпозитивно вживана частка *же (ж)*; 2) частки є організаторами комунікативних **типів речення за метою висловлювання**. В **розповідних реченнях** за допомогою часток реалізується констатація (повідомлення) або заперечення (*так, авжеж, атож, аякже, ні*), у **питальних реченнях** питальні частки мають комунікативне завдання спитати про щось (*чи, хіба, невже*), а також частки відсполучникового походження (*і (й), а, або*) разом з питальною інтонацією, в **спонукальних реченнях** частки входять до складу якоїсь граматичної форми дієслова, утворюють форму кон'юнктива, за допомогою якої делікатніше виражається спонукання до якоїсь дії (*хай, нехай, би, б*).

Тема 6. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА МОРФОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ

ПЛАН

1. Проблема лінгвістичного статусу вигука у теоретичному мовознавстві.
2. Структура вигуків.
3. Розряди вигуків.
4. Звуконаслідувальні слова.

Опорні поняття

Вигук – особливий розряд слів, що не виконують номінативної функції, не служать для граматичного зв'язку між словами, а безпосередньо виражають різні емоції й волевиявлення.

Лінгвістичний статус вигука: 1) особлива морфологічна одиниця; 2) еквіваленти синтаксично нечленованих речень; 3) реченнєві дейктичні одиниці, що відображають емоційну реакцію мовця на позамовну ситуацію.

За традиційною граматиною вигуки кваліфікуються як особливий розряд слів, що не виконують номінативної функції, не служать для граматичного зв'язку між словами, а безпосередньо виражають різні емоції і волевиявлення. **Нетрадиційна граматика** представляє реченнєву концепцію вигуків.

За структурою: прості та складені (*лишенько! горенько! от тобі і раз! ой нене ж моя рідненька!*). Прості редупліковані (*ха-ха-ха, ш-ш-ш, а-а-а*).

За походженням:

Первинні (непохідні) вигуки – це ті, які не співвідносяться з іншими частинами мови (*о! е! ох! ого! ой!* тощо).

Вторинні (похідні) вигуки утворюються шляхом інтер'єктивації від іменників (*матінко, лишенько, Боже*), дієслів (*даруйте, прощайте*), займенників (*ще чого, оце так*), дієслів (*рятуйте, даруйте, прощайте, цитьте*) тощо.

Інтер'єктивация (лат. *interjektio* – вигук) як вид міжкатегоріальної транспозиції слів – перехід слів інших частин мови у вигуки (Матінко! Лишенько! Прошу!).

Запозичені з інших мов (алло, полундра (англ.), браво (італ.), капут (нім.).

Розряди вигуків:

Емоційні вигуки передають радість, захоплення, сум, горе, зневагу, огиду, докір, обурення тощо (*а! о! ох! ой!*).

Наказово-спонукальні: імперативні вигуки виражають наказ, вимогу виконати якусь дію (*годі! геть! марш!*); **спонукальні** вигуки спонукають до якоїсь дії (*нумо! ану! ну! шабаш! шии!*).

Апелятивні вигуки можна розподілити на три підгрупи: 1) **чисто апелятивні** вигуки привертають увагу людей (*гей! агей! гов!*); 2) з допомогою **вокативних** вигуків прикликають або відганяють домашніх тварин (*киць-киць-киць! цін-ціп-ціп!*); 3) **етикетні** вигуки (одиниці мовленнєвого етикету) виражають привітання, подяку, пробачення, просьбу тощо (*добридень! здрастуй! доброго здоров'я! на добраніч! пробачте! даруйте! спасибі! вибачте!*).

Звуконаслідувальні слова виражають умовну імітацію звуків навколишнього середовища засобами мови; характеризуються значною довільністю мовця, що зумовлюються його акустичними та артикуляційними можливостями, а також образним звукосприйманням і звуковідтворенням (*ку-ку, ге-ге, бах, клац, трісь*).

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Змістовий модуль 1

Морфологія. Іменник. Прикметник. Займенник. Числівник.

Тема: Основні граматичні поняття. Частини мови та принципи їх виділення

Питання для самоконтролю

1. Дайте дефініцію понять «граматика», «морфологія».
2. Граматичне значення (грамема), його сутність.
3. Що являють собою «реляційне» та «дериваційне» граматичне значення? Наведіть приклади.
4. Які є способи вираження граматичного значення?
5. Які є засоби вираження граматичного значення?
6. Що таке граматична форма слова? Які бувають граматичні форми?
7. Граматична категорія, її сутність.
8. Які є погляди на класифікацію частин мови української мови?
9. Назвіть критерії розподілу слів на окремі лексико-граматичні розряди (частини мови).
10. Які є явища міжкатегоріальної транспозиції слів? Проілюструйте конкретними прикладами.

Ключові слова: грамати́ка, морфоло́гія, граматичне значення, граматична категорія, граматична форма, частини мови, явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

Знати: що являє собою морфологія як розділ граматики, які є класифікації частин мови, принципи виділення частин мови, явища міжкатегоріальної транспозиції слів у системі повнозначних та службових частин мови.

Уміти:

- розкрити об'єкт та напрямки дослідження граматики, морфології;
- визначати грамеми слів, розмежовувати реляційні та дериваційні граматичні значення;
- визначати граматичні категорії слів у межах частин мови;
- пояснити різницю між граматичним значенням та граматичною категорією;
- визначати граматичну форму слова за способом її вираження;
- розподіляти слова на лексико-граматичні розряди;

- виокремлювати основні диференційні ознаки самостійних та службових частин мови;

- пояснити сутність явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

Проблемні питання:

1. У чому полягає різниця між «традиційною» та «нетрадиційною» класифікаціями частин мови в українській мові?

2. Чому вигук не належить ні до самостійних ні до службових до частин мови?

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначте способи та засоби вираження граматичних значень виділених слів та їх граматичні форми.

Справді, гори, що темніли геть навколо *затоки*, ставали неначе прозорі, немов сотні яких ясних віконців одчинялась і крізь них ясніло *живе* золото (Леся Українка). Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав *великі* шматки *полотна* білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла... (М. Коцюбинський). Незабаром Соломія з Остапом *простували* повз *плавні* до циганської оселі (М. Коцюбинський). По діброві вітер виє, *гуляє* по полю, край дороги гне *тополю* до самого долу (Т. Шевченко). Уздовж річки по воді *простелилась золота* мерехтлива стежка (В. Козаченко).

Завдання 2. Які граматичні категорії можна виявити в таких парах слів:

Дорікав – дорікала – дорікало; розрізати – розрізати; працюю – працюю – працював би; відповім – відповімо; думка – думки – думці; роблячи – зробивши; бажаючий – бажаний.

Завдання 3. З'ясуйте частиномовну належність слів у тексті. Назвіть критерії розподілу слів на окремі лексико-граматичні розряди.

Живи, Україно, живи для краси,
Для сили, для правди, для волі!..
Шуми, Україно, як рідні ліси,
Як вітер в широкому полі.
До суду тебе не скують ланцюги,
І руки не скрутять ворожі:
Стоять твої вірні сини навкруги
З шаблями в руках на сторожі.
Стоять, присягають тобі на шаблях
І жити, і вмерти з тобою,
І прапори рідні в кривавих боях
Ніколи не вкрити ганьбою! (Олександр Олесь).

Завдання 4. Поясніть за якими ознаками повнозначні слова належить до тієї чи тієї частини мови.

1. Я скорше дуба віріжу, ніж мене поставлять на коліна. 2. У всіх народів мова — це засіб спілкування, у нас це — фактор відчуження. 3. І що цікаво — серце у колібрі майже втричі більше, ніж шлунок. От якби так у людей. 4. Так, держава — це я, а не те, що вони з нею зробили. І якби кожен усвідомив, що держава — це він, то досі у нас вже була б достойна держава. 5. Шкода, що в жінках так швидко вмирає Ассоль. 6. Там, де в жінок не розвинуте почуття честі й гідності, процвітає моральне невігластво чоловіка. 7. Мені потрібне слово, а не слава. 8. Шляхи розходяться, а спогади залишаються. 9. Виховуючи свою дитину, ти виховуєш себе. 10. Музика — це мова почуттів. 11. Люди, як правило, бачать світ у діапазоні своїх проблем. 12. Письменник повинен мати долю, а не кар'єру. 13. Взагалі мені здається, все наше життя — це чекання найгіршого і надія на краще. 14. Мужчина формується не тоді, коли затуляється щитом, а тоді, коли піднімає меч (Ліна Костенко).

Завдання 5. Наведіть приклади явищ міжкатегоріальної транспозиції слів у системі повнозначних частин мови.

Завдання 6. Наведіть приклади явищ міжкатегоріальної транспозиції слів у системі службових частин мови.

Завдання 7. Наведіть приклади інтер'єктивації як явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

Тема: ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА

Питання для самоконтролю

1. У чому виявляється лексичне значення, морфологічні ознаки й синтаксичні функції іменника?
2. Як розглядається поняття «предметності» у мовознавчій літературі?
3. У чому ви вбачаєте різницю між лексико-граматичними і граматичними категоріями іменника?
4. За якими ознаками, на вашу думку, виділяються лексико-граматичні категорії?

5. З'ясуйте суть лексико-граматичної категорії власних і загальних назв. У чому полягає семантична і граматична диференціація між онімами й апелятивами?

6. Схарактеризуйте категорію істот і неістот. Який граматичний критерій їх розмежування? Чи завжди граматичне поняття назв істот відповідає нашому уявленню про живе в природі?

7. Як розрізняються дискретні й недискретні назви? Які граматичні властивості характерні для недискретних назв?

8. Визначте семантичні і граматичні ознаки збірних іменників. У чому полягає суть інших іменників, крім збірних, із семою «сукупності»?

9. Які ознаки характерні для іменників з конкретним і абстрактним значенням? Чи існують взаємопереходи між цими двома класами?

10. Які ще, окрім названих, лексико-граматичні категорії іменника розглядаються в сучасній фаховій літературі?

Ключові слова: іменник, лексико-граматична категорія, оніми й апелятиви, назви істот і неістот, дискретні й недискретні назви, збірні іменники, іменники із збірним поняттям, іменники з конкретним значенням, іменники з абстрактним значенням, повні назви, аббревіатури, невідмінювані іменники, відмінювані іменники.

Знати: що являє собою морфологія як розділ граматики, які морфологічні ознаки властиві іменникам, у чому полягає лексичне значення іменника, що таке предметність, які лексико-граматичні категорії іменника розглядаються у фаховій літературі, які семантичні та граматичні особливості має кожна лексико-граматична категорія іменника.

Уміти:

- визначати лексико-граматичні категорії іменника;
- кваліфікувати сутність онімів та апелятивів, диференціювати їх семантичні та граматичні особливості;
- характеризувати категорію істот і неістот, застосовувати семантичні та граматичні критерії їх розмежування ;
- розрізняти дискретні й недискретні іменники за їхніми семантичними та граматичними ознаками;
- за певними ознаками виокремлювати одиничні іменники;
- диференціювати збірні іменники та іменники із збірним поняттям;
- розмежовувати іменники з конкретним та абстрактним значенням, визначати взаємопереходи між цими класами слів;
- визначати повні назви та аббревіатури як одиниці окремої лексико-граматичної категорії;

- пояснити особливості лексико-граматичної категорії відмінюваних та невідмінюваних іменників .

Проблемні питання:

1. У чому полягає різниця між лексико-граматичними та граматичними категоріями іменника?
2. За яким принципом формуються лексико-граматичні категорії іменника?

Практичні завдання:

Завдання 1. У поданих реченнях підкресліть іменники. Визначте їх лексико-граматичні категорії.

А) І пам'ятати про тебе, сходитись і розгортати полотно пам'яті, передавати знання про тебе з рук до рук, ніби посуд із водою. Промовляти ім'я твоє, нагадуючи самому собі про незворотність усього, що сталося, і неминучість усього, що чекає надалі. Голос мій раниться об звучання твого імені, зривається, надламується, мов очеретяне стебло під дитячою рукою. Що буде з нами, тими, кому дісталася розкіш споглядання, розкіш спогадування, що нам робити з нашим минулим, яке виявилось сильнішим за нас, голоснішим, наснаженішим? Спогади наші зрушуються повітрям, як вітрило, обертають нас за сонцем, наповнюють нас гіркотою смутку, роблять серця наші болючими, ніби рани, отримані в дитинстві (Сергій Жадан).

Б) У пам'яті нашої освітлюються з ночі вогні домів, чути ріку за містом, і в небі викладено дивну карту цього світу, карту всіх його секретів, усіх закутків і западин. У пам'яті нашої росте трава на подвір'ях, оголюється, наче жіноча шкіра, річковий берег по зимі, все ближчими стають голоси, які вчили нас розмовляти з речами, з деревами, каменями й птахами, з кожною тінню, з найменшим зі спалахів. Пам'яттю нашою можна наповнювати вихолоджені помешкання, нею можна відіграти зневіру цілого покоління, втому стількох дорослих сильних людей. Пам'яті нашої достатньо, аби любити тебе, але замало, аби тебе повернути (Сергій Жадан).

Завдання 2. Розподіліть подані іменники, оніми, на відповідні значеннєві розряди: антропоніми, топоніми, космоніми, ергоніми, зооніми. З'ясуйте їхні семантико-граматичні особливості.

Черемош, Дніпро, Карпати, о. Зміїний, Зоряна, Юпітер, Назарій Гринцевич, Марс, Прут, Астра, Дмитро Коцюбайло, оз. Ялпуг, Лев, Гімалаї, Гнідий, Рябко, Нептун, кафе «Бібліотека», ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, Да Вінчі, Старокостянтинів, Аляска, Чумацький Шлях, Солотвино, Бистриця, Марко Вовчок, Кирило Буданов, Малюк, вул. Соборна.

Завдання 3. Подані іменники поставте у формах Н., Р. і З. відмінків множини. Визначте диференційні ознаки при відмінюванні іменників-назв категорії істот та іменників – неістот.

Група, школяр, студент, вірус, народ, небіжчик, загін, русалка, бактерія, селянство, зграя, мавка, Перун, переможець, лев, домовик, учень, брат, лялька, мікроб, гурт.

Завдання 4. Серед поданих іменників виокреміть недискретні, введіть їх у речення або словосполучення. З'ясуйте семантичну і граматичну природу недискретних іменників.

Комісія, зграя, зернина, парфуми, гарбузиння, вершки, ячмінь, дубняк, маковиння, апаратура, срібло, літо, кілограм, бузина, вода, халва, гілля, листя, зелень, хмиз.

Завдання 5. Доберіть до іменників, поданих у формі множини, збірні іменники. Введіть їх у речення, виділіть суфікси збірних іменників.

Звірі, сливи, мухи, дуби, ворони, селяни, апарати, професори, студенти, жінки, ломаки, буряки, листки, колоски, малюки, птахи, козаки, символи.

Завдання 6. Розподіліть іменники за значенням: конкретним, абстрактним. Вкажіть на їх граматичні особливості.

Розвага, планшет, мрія, спека, офіс, місто, сіль, висновок, обов'язок, берег, страх, висота, олівець, заручини, тиждень, ранок, процес, метод, функція, сум, Тиса, сумління, оглядини, швидкість.

Завдання 7. На власних прикладах продемонструйте і поясніть наявність й інших лексико-граматичних категорій іменника, які формуються за принципом протиставлення.

Тема: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ІМЕННИКА

Питання для самоконтролю

1. Які граматичні категорії властиві іменникам української мови?
2. Як визначити належність іменника до певного роду?
3. Що являють собою іменники лексичного роду? Що являють собою іменники парного роду – члени бінарної опозиції?
4. Які іменники належать до семантико-граматичного роду?

5. З'ясуйте сутність іменників спільного роду. У чому різниця і що є спільного між маскулізмами й фемінітивами?
6. Як розглядається родова належність іменників *маля, дитина, немовля, ведмежа, лисеня, вовчєня* і под. в українській мові? А як вважаєте ви?
7. У чому виявляється специфіка іменників подвійного роду?
8. Як визначається рід іменників-інонімів?
9. Як визначається рід аббревіатур – відмінюваних і невідмінюваних?
10. Яким способом можна визначити рід іменників – назв предметів, явищ, понять?
11. Що являє собою граматична категорія числа? Які графеми вона підпорядковує?
12. Які залишки двоїни збереглися в сучасній українській літературній мові?
13. На які семантичні підгрупи поділяються іменники *singularia tantum*?
14. Які є семантичні підгрупи іменників *pluralia tantum*?
15. У чому полягає сутність граматичної категорії відмінка? Які графеми створюють цю категорію?
16. Чому називний і знахідний відмінки вважаються ядровими у відмінковій системі?
17. Назвіть основні функції відмінків на семантико-синтаксичному й синтаксичному рівнях.
18. Як розглядається вокатив у сучасній українській мові?
19. Що являє собою транспозиція відмінкових форм? Які відмінки можуть виконувати транспозиційні функції?

Ключові слова: граматичні категорії іменника, граматична категорія роду, іменники лексичного роду, іменники семантико-граматичного роду, іменники спільного роду, іменники подвійного роду, рід іменників-інонімів, рід аббревіатур, граматичний рід, граматична категорія числа, повна\неповна числова парадигма, іменники *singularia tantum*, іменники *pluralia tantum*, граматична категорія відмінка, відмінкова система української мови, значення відмінків на семантико-синтаксичному рівні.

Знати: що являє собою родова парадигма, як визначається рід для іменників назв істот/неістот, які іменники вважаються неродовими, які іменники мають подвійний рід, що являє собою числова парадигма, які особливості характерні іменникам *singularia tantum*, а які *pluralia tantum*, який склад має відмінкова система української мови, яке значення має кожна відмінкова графема на семантико-синтаксичному рівні.

Уміти:

- визначати рід іменників для назв істот та іменників назв неістот;
- визначати лексичний рід іменників;
- визначати лексико-граматичний рід іменників, зокрема парний (члени бінарної опозиції), спільний (маскулізми, фемінітиви, граматично марковані середнім родом);
- визначати подвійний рід;
- визначати рід слів іншомовного походження;
- визначати рід аббревіатур;
- визначати однородові іменники;
- визначати граматичний рід іменників;
- пояснити належність іменника до тої чи тої числової парадигми;
- характеризувати іменники *singularia tantum*, *pluralia tantum*;
- розглядати відмінкові грами на семантико-синтаксичному рівні;
- утворювати форми вокатива.

Проблемні питання:

1. Чому граматичні категорії іменника є синтаксично незалежними?
2. Чому граматичне значення роду іменника є дериваційним?
3. Що є ядром відмінкової системи української мови? Чому?

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначте рід іменників. Чим зумовлена належність того чи того іменника до певного роду?

Брат – сестра, зять – невістка, онук – онука, поет – поетеса, дядько – тітка, свекор – свекруха, бик – корова, півень – курка, вовк – вовчиця, гусак – гуска, інженер, директор, геній, педагог, міністр, сирота, бродяга, нероба, плакса, особа, людина, ягня, вовчєня, немовля, крокодил, метелик, карась, щука, сорока, військовий, майбутнє, черговий.

Завдання 2. До іменників чоловічого роду доберіть спільнокореневі іменники жіночого роду, утворені способом деривації. Від яких іменників такі відповідники не утворюються? Чому?

Геній, професор, доцент, міністр, академік, велосипедист, касир, патріот, молодець, поет, педіатр, українець, солдат, вінничанин, футболіст, режисер, пілот, скрипаль, штангіст, кравець, співак.

Завдання 3. Визначте рід іменників. Поясніть, що собою являє граматичний рід. Як визначається такий рід?

Влада, університет, існування, поле, зброя, щастя, дума, погроза, засіб, завдання, конвалія, розкіш, обрій, тиша, срібло, пір'я, сіно, вулиця, змагання, рівність, дозвіл, злива, довіра, урочище, діалект, народ, армія, відповідь.

Завдання 4. У тексті знайдіть іменники граматичного роду. Для яких саме іменників він характерний?

Даремно він пропонує їхати світ за очі, в якесь місто, люди скрізь потрібні. Влаштується десь прислугою, підуть в найми, зрештою, він сам піде, вона може не робити нічого, він сам заробить на них обох. Улянку явно тішить така мова, вона кладе йому пальця на уста. Тихо, любий, тихо, промовляють її очі. Вона вміє шити, вишивати, вже добре навчилася не так від матері, як від тітки Павлини. Все то так, Ясику, ми не пропали б, али в нашій родині такого не було, я не відважуся, прости. Тато й мама... Вона їх не може засмучувати, у мами постійно болить серце, все оте не для неї, інше життя, вона може жити тільки в Загорєнах і не деінде. Відрізати себе, як скибку од родини, безрідною стати – не для неї, Ясику, ти мусиш зрозуміти, ти розумний хлопець (Володимир Лис).

Завдання 5. Введіть у словосполучення іменники іншомовного походження так, щоб можна було з'ясувати рід кожного з них. З'ясуйте, як визначається рід іменників іншомовного походження.

Журі, інтерв'ю, жабо, купе, поні, буржуа, какаду, хобі, цеце, Марго, резюме, Дюма, Вінтер, маестро, пюре, міс, депо, міледі, таксі, рантьє, рагу, Елізабет, Гейне, Золя, зебу, колібри, івасі, салямі.

Завдання 6. Визначте рід аббревіатур. Поясніть, як визначається рід відмінюваних і невідмінюваних аббревіатур.

ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, ВНЗ, рагс, СПУ, завкафедри, ГЕС, АТС, Донбас, ООН, ЗМІ, ЦВК, ВАК, ТЦК, СБУ, ЄС, МЗС, США, МВС, ЖЕК, ДАІ, КабМін, Райдержадміністрація, ППО, ГУР, ФФЖ імені Михайла Стельмаха.

Завдання 7. Визначте рід невідмінюваних іменників-топонімів. До кожного топоніма підберіть апелятивний номен.

Борнео, Тбілісі, Капрі, Марокко, Туапсе, Уссурі, По, Сант-Яго, Поті, Сан-Франциско, Перу, Нікарагуа, Оріноко, Бордо, Ріо-де-Жанейро, Делі, Долі, Чилі, Гобі.

Завдання 8. На власних прикладах продемонструйте належність іменників до однородових.

Завдання 9. На власних прикладах поясніть сутність неродових іменників. Які погляди мовознавців щодо цього вам відомі?

Завдання 10. На власних прикладах продемонструйте іменники подвійного роду. Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 11. Розподіліть іменники на три групи: а) іменники, що мають повну числову парадигму; б) іменники *singularia tantum*; в) іменники *pluralia tantum*.

Пильність, книга, виробництво, функція, швидкість, селянство, халва, заздрощі, вижимки, полиця, сніг, Дніпро, парфуми, фабрика, деканат, малина, схильність, люди, гуси, глибина, Полтава, будні, уста, папір, зима, сани, сіль, коні, оглядини, обжинки, вершки.

Завдання 12. З'ясуйте функції відмінків на семантико-синтаксичному та синтаксичному рівнях.

Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі. Повітря пахло зволженим листям, воно голубіло між стовбурами, і далина над верхівками дерев була кришталево чиста, кришталево дзвінка.

Юрко йшов по стежині, що пролягала між заростями кінського щавлю, що світилася білим піском поміж великими, із тремткими краплинами в жолобках, лопухами, і в його душі було так само ранково й прохолодно, як у літньому лісі. Радів, що сьогодні таки проснувся вчасно, що не очікував ні на батька, ні на матір, а подався сам до річки, щоб порибалити. Вудочка, як великий промінь, лежала на його плечі, вудочка обіцяла такі радощі, що в передчутті їх Юркові хотілося не йти, а бігти, не мовчати, а співати (Євген Гуцало).

Завдання 13. Випишіть з тексту 5-7 іменників. Визначте число, рід, відмінок. Дайте розгорнуту відповідь.

Євген Васильович Соколовський сторожував колгоспний садок, коли прибігла дочка Ліза й сказала, що приїхали якісь чужі люди на чорній машині й кличуть його додому.

- Кличуть — то треба йти, — зітхнув Євген Васильович.

- Ні, тату, я піду з вами, — сказала Ліза так гостро, аж йому пробіг холодок у грудях. Донька стала зовсім дорослою після того, як померла бабуся

Надя. Перед тим стареньку забрали в тюрму, і, хоч тримали її там недовго, повернулась додому такою, що страшно було дивитися. Жила вона через дорогу від них у хатині, зробленій із повітки, але Лізі ніде не було так добре, як у бабуні Наді. Найдужче вона любила розчісувати її волосся, бо тоді бабуня розповідала такі історії, від яких перехоплювало дух... (Василь Шкляр).

Завдання 14. Виберіть з тексту 4-5 іменників, зробіть морфологічний аналіз за алгоритмом: початкова форма, лексичне значення, лексико-граматична категорія (категорії), граматичні категорії: число (повна/неповна числова парадигма, однина/множина/ *singularia tantum/pluralia tantum*), рід (лексичний, семантико-граматичний(парний, спільний), граматичний та ін.), відмінок (на семантико-синтаксичному рівні).

- Поїдь, забери його, – кричить старий.
- Її син, – відгукується Паша у відповідь, – хай сама забирає.
- Він твій племінник, – нагадує старий.
- І що?
- Він мій онук.

І все це, не вимикаючи телевізора. Телевізор він не вимикає навіть уночі. Він у них, наче вічний вогонь: горить не так для втіхи живих, як у пам'ять про померлих. Старий дивиться прогноз погоди, ніби там мають згадати його ім'я. Коли прогноз закінчується, якийсь час сидить, мовби не вірить почутому.

Паша телевізор не дивиться, особливо останній рік, коли новини просто лякають. Сидить у своїй кімнаті, за столом, заваленим підручниками, не витримує, підіймається з канапи, виходить надвір. Старий обертається на звук, канапа прострілює пружинами, як сухе гілля в скаутському багатті.

Меблі в домі старі, але живучі: теперішніх господарів напевне переживуть. Сестра пропонувала бодай перетягнути крісла, але Паша відмахувався. Яке перетягнути, говорив, це, говорив, як підтяжки в сімдесят років робити: можна, звісно, але краще взяти знеболювальне. Сестра останнім часом майже не з'являлась, то й про перетягування ніхто більше не говорив.

Паша любив цей будинок, жив тут ціле своє життя, збирався жити далі. Його побудували німецькі полонені, відразу після війни. Була це доволі простора будівля на дві родини. Друга вулиця від залізничної станції, густозаселений приватний сектор, в якому жили переважно станційні робітники (Сергій Жадан).

Тема: СЛОВОЗМІНА ІМЕННИКІВ

Питання для самоконтролю

1. За якими критеріями іменники поділяються на відміни?
2. Які іменники належать до I-ї відміни?
3. Які іменники належать до II-ї відміни?
4. Які іменники належать до III-ї відміни?
5. Які іменники належать до IV-ї відміни?
6. Які відміни поділяються на групи? Які є групи?
7. Як визначити м'яку, тверду, мішану групу іменників I-ї відміни?
8. Як визначити м'яку, тверду, мішану групу іменників II-ї відміни?
9. Які особливості відмінювання іменників I відміни?
10. Які особливості відмінювання іменників II відміни?
11. Які особливості відмінювання іменників III відміни?
12. Які особливості відмінювання іменників IV відміни?
13. Які ще відміни функціонують в українській мові?
14. Що являє собою присвійна відміна?
15. Що являє собою прикметникова відміна?
16. Що являють собою невідмінювані іменники?
17. У чому полягають особливості відмінювання іменників *pluralia tantum* (множинних)?
18. Що таке субстантивація як вид міжкатегоріальної транспозиції слів?

Ключові слова: відміна, група, тверда група, м'яка група, мішана група, особливості відмінювання, невідмінювані іменники, іменники *pluralia tantum*, явище субстантивації.

Знати: як іменники поділяються на відміни, які іменники належать до I, II, III, IV відміни, які відміни поділяються на групи, як визначити м'яку групу, як визначити тверду групу, як визначити мішану групу, які правила існують для визначення групи іменників II-ї відміни з основою на приголосний –р, як визначити групу іменників II-ї відміни середнього роду, які іменники належать до присвійної відміни, які іменники належать до прикметникової відміни, які особливості при відмінюванні мають іменники I, II, III, IV, присвійної та прикметникової відміни, коли у формі родового відмінка однини іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення -у, -ю, а коли -а, -я, як відмінюються іменники *pluralia tantum*, які іменники вважаються невідмінюваними, у чому полягає сутність явища субстантивації.

Уміти:

- визначати належність іменників до I-ї відміни;
- визначати належність іменників до II-ї відміни;
- визначати належність іменників до III-ї відміни;
- визначати належність іменників до IV відміни;
- визначати належність іменників до присвійної відміни;
- визначати належність іменників до прикметникової відміни;
- визначати групу іменників I, II відмін;
- пояснювати особливості відмінювання іменників I-ї відміни;
- пояснювати особливості відмінювання іменників II-ї відміни ;
- пояснювати особливості відмінювання іменників III-ї відміни ;
- пояснювати особливості відмінювання іменників IV-ї відміни ;
- відмінювати іменники *pluralia tantum*.

Проблемні питання:

1. Чому відміна іменників не становить окремої граматичної категорії чи граматичного значення?
2. Що являють собою аугментативні іменники? Які з них належать до I-ї відміни?

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначте, до якої відміни належать подані іменники. Які іменники не належать до жодної із відмін. Поясніть чому.

Оглядини, редактор, вишня, теля, плющ, селеще, герой, днище, ворота, долар, сир, футляр, ямище, Суми, вікно, Ігор, прізвище, сонце, пір'я, плакса, гроші, море, столяр, вежа, ніжність, дитинча, фінанси, коліщатко, мир, кінь, люди, віконце, теля, інтерв'ю, ключ, щастя, окуляри, ювіляр, радість, ножище, пісня, ніж, вершки, каша, ніч, слово, таксі, газетяр, забіяка, кухар, Карпати, касир, пузир, депо, відстань.

Завдання 2. Визначте відміну і групу іменників. Поясніть, чи всі відміни іменника розподіляються на групи.

Вітрище, сіль, вість, прізвище, Яцків, сирота, проводир, пісняр, вихор, вир, площа, сонце, море, майбутнє, ім'я, пір'я, Гринів, лівша, кран, дівчисько, Іванишин, татуньо, збіжжя, плече, військовий, поле, горе, місце, явище, телятко, хитрощі, каченя, коліща, дитя, дитятко, немовля, річище, Михальчишин.

Завдання 3. Іменники II-ї відміни розподіліть на групи: тверду, м'яку, мішану. Поясніть їх належність до тої чи тої групи.

Кінь, плащ, село, вітрище, телятко, пір'я, явище, сонце, відро, море, батько, листя, малятко, плющ, герой, дощ, сусід, ключ, поле, гніздо, любисток, досвід, край, гараж, плече, ліс, вірш, висновок, листок.

Завдання 4. Розподіліть на групи іменники другої відміни з основою на -р. Аргументуйте свою відповідь правилами.

Тесляр, монастир, двір, кобзар, тесляр, снігур, столяр, сир, проводир, писар, комар, скляр, звір, буквар, друкар, вівчар, явір, інвентар, маляр, календар, долар, Ігор, муляр, пухир, пластир, стовбур, каменярь, футляр, ювіляр, абажур, друкар, кухар, мочар, варвар, панцир, касир, ректор.

Завдання 5. Подані іменники II-ї відміни чоловічого роду поставте у формі родового відмінка однини. Поясніть правила вживання закінчень -а, -я та -у, -ю. Чи може заміна закінчення впливати на значення слова?

Додаток, ідеал, автобус, опік, Дунай, зал, ромб, пароплав, ляпас, Роман, Париж, теніс, гопак, горох, поршень, сад, коридор, курінь, відмінок, рід, листопад, Тетерев, процент, понеділок, альманах, трактор, університет, міст, садок, синтез, карниз, відбій, барвінок, ренет, Львів, екзамен, ніж, апарат, стіл, Миргород, Крим, вітер, Буг, алмаз, паркан, термін, Єгипет, камінь, абзац, букет, пояс, спосіб, бузок, ставок, роман, відгук.

Завдання 6. Провідмінійте подані іменники відповідно до їх числової парадигми. З'ясуйте особливості відмінювання.

Курча, окуляри, двері, Ігор, стаття, жовч, немовля, плем'я, звір.

Завдання 7. Подані іменники поставте у формі орудного відмінка однини, поясніть правопис.

Тюль, шампунь, любов, пам'ять, кір, біль, сіль, жовч, тінь, даль, ключ, межа, стаття, масть, печаль, радість, верф, жаль, юність, свіжість, плем'я, вірність, нежить, ступінь.

Завдання 8. Провідмінійте подані антропоніми (антропоформули), поясніть особливості їх відмінкової парадигми.

Коваль Людмила Михайлівна, Коваль Андрій Васильович, Павлушенко Ольга Андріївна, Павлушенко Ігор Максимович, Мазур Юлія Богданівна, Мазур Іван Вікторович.

Завдання 9. Поставте подані іменники у формі кличного відмінка (вокатива).

Дорош, Фрідріх, сторож, товариш, доля, мрія, жнець, дочка, доня, знавець, слухач, швець, боєць, Ігор, мила доня, Соломія, душа, Яна Іванівна, батько, лікар, школяр, Київ, товариш бригадир, панна Марія, брат Ілля, друг Петренко, Олексій Денисович, Ксеня, Галя, Леся.

Завдання 10. Випишіть з тексту іменники, визначте їх відміну, групу. Продемонструйте модель відмінкової парадигми кількох іменників на вибір. Поясніть їх словозміну.

У вічній мандрівці без мети, у стані постійної непевності, в зовнішній непостійності, не залишаючись довго ніде, готовий рушити світ за очі будь-якої миті з найбільш гостинного дому, в якому є бажаним гостем, Сковорода шукав внутрішнього спокою в постійному неспокої тіла. Виснажений, змарнілий, худий і хворий, він продовжував прагнути для себе лише незручностей, гострих кутів, непристосованости. Тільки так він знаходив мир і затишок: серед чистого поля під зоряним небом, серед лісу, в маленькій хатинці біля пасіки, серед гудіння бджіл. Богдан не сумнівався, що укуси бджіл завдавали філософові глибокої насолоди. Вони були немов поцілунки Бога. В самотності він писав трактати про віднайдення себе, про любов до себе самого, про Бога в людині. Старий сторож і собака, з якими Сковорода, зупинившись у лісі біля Гужвинського, зрідка проводив час, були йому далеко милішим товариством, ніж високе духовенство й пишна шляхта.

Він утікав і від любови, вірячи, що любов найповніша і найвища лише тоді, коли вона недосяжна, віддалена, коли вона нездійснена. Його завданням перед собою було оминати будь-які натяки на земне щастя, зняти їх із себе, як частини одягу, як зайвий тягар, як нашарування бруду, що відділяє від Абсолюту, що віддаляє від повного танення і злиття з Небесами (Софія Андрухович).

Завдання 11. На основі художніх творів сучасних українських письменників продемонструйте явище субстантивації як виду міжкатегоріальної транспозиції слів.

Тема: ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКІВ. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ. ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

Питання для самоконтролю

1. З'ясуйте лексичне значення, морфологічні ознаки й синтаксичну функцію прикметників.
2. На які лексико-граматичні розряди поділяються прикметники? Визначте критерії такого поділу.
3. У чому полягають лексико-граматичні особливості якісних прикметників?
4. Як поділяються якісні прикметники за походженням?
5. З'ясуйте суть категорії співвідносної інтенсивності ознаки.
6. Як утворюється компаратив? Які особливості простежуються при його утворенні?
7. Які якісні прикметники не виражають співвідносної інтенсивності ознаки?
8. Як ви розумієте сутність повних і коротких, стягнених і нестягнених форм прикметників?
9. Назвіть лексико-граматичні особливості відносних прикметників.
10. Які особливості характерні для посесивних прикметників?
11. Яким ще прикметникам, крім посесивних, властива сема належності? Чому ми не можемо вважати їх присвійними?
12. Назвіть критерії виділення порядкових прикметників.
13. Які проміжні розряди можна виділити серед прикметників? Поясніть сутність проміжних явищ у системі прикметників.
14. Як утворюються ступені порівняння якісних прикметників.
15. Які є форми прикметників? Що собою являють повні й короткі форми?
16. Які є типи відмінювання прикметників?
17. Що являє собою ад'єктивація як вид міжкатегоріальної транспозиції слів?

Ключові слова: прикметник, лексико-граматичні розряди, основні лексико-граматичні розряди, проміжні лексико-граматичні розряди, якісні прикметники, відносні прикметники, порядкові прикметники, посесивні прикметники, відносно-якісні прикметники, відносно-присвійні прикметники, присвійно-якісні прикметники, ступенювання якісних прикметників,

компаратив, суперлатив, прикметник із семою помірної ознаки, повна форма прикметника, коротка форма прикметника, типи відмінювання.

Знати: що собою являє прикметник, яку він має загальнокатегоріальну характеристику, які виокремлюються лексико-граматичні розряди в прикметниковій системі, які лексико-граматичні ознаки мають якісні прикметники, які лексико-граматичні ознаки мають відносні прикметники, на основі яких ознак виокремлюються порядкові прикметники, які лексико-граматичні ознаки мають посесивні прикметники, як характеризуються проміжні розряди прикметників, за якою ознакою різняться посесивні та відносно-присвійні прикметники, як утворюються ступені порівняння якісних прикметників, які є форми прикметників, на які типи відмінювання розподіляються прикметники.

Уміти:

- визначати лексико-граматичні розряди прикметника;
- визначати характерні ознаки для кожного лексико-граматичного розряду;
- розподіляти прикметники на основні та проміжні розряди;
- утворювати ступені порівняння якісних прикметників;
- утворювати синтетичну та аналітичну форми компаратива;
- утворювати синтетичну та аналітичну форму суперлатива;
- визначати форму прикметника: повну (стягнену/нестягнену), коротку ;
- визначати належність прикметника до певного типу відмінювання;
- аналізувати особливості відмінювання прикметників;
- виконувати морфологічний аналіз прикметника.

Проблемні питання:

1. Чому граматичні категорії прикметника є синтаксично залежними?
2. Які прикметники не належать до жодного лексико-граматичного розряду ?
3. У чому полягає різниця між основними та проміжними розрядами прикметника ?
4. Що таке посесивність і як вона впливає на розподіл відповідних лексико-граматичних розрядів прикметника ?
5. Що лежить в основі розподілу прикметника на типи відмінювання?
6. Що таке атрибутивність? Чи можна прикметник віднести до категорії атрибутива?

Практичні завдання:

Завдання 1. Випишіть з тексту 5-6 прикметників на вибір і з'ясуйте їх загально категоріальні ознаки.

...Так, ніби мені не досить власних привидів — власних невибляклих, усе ще по-карамельному яскраво-коричневих облич, поцяткованих регулярною віспою того «вафельного» растру, з яким сьогодні не впоратися до пуття жодному фотошопу, — при комп'ютерному скануванні ці знімки видихаються, наче вірші при перекладі з мови на мову, і на екрані мають дивно жалюгідний вигляд — наче їх щойно вийнято з води й почеплено сушитися на невидимій шворці. Так би мовити, піднято з дна часу, підсвідомий стереотип сприйняття: десть вони там під мулом літ собі лежали, а ми їх узяли та й видобули на світ — оцасливили б то, чи як?.. От цікаво, ну звідки, спитати б, у нас оця невитравна зверхність у стосунку до минулого, оце невідволодно-тупе, не переломиш, переконання, буцімто ми, сьогоднішні, рішуче й категорично мудріші за них, тодішніх, — на тій єдиній підставі, що нам відкрите їхнє майбутнє: що ми знаємо, чим вони всі скінчать?.. (Нічим хорошим!) Щось наче в стосунку до малих дітей: настановчість, поблажливість. І, як і діти, люди минулого завжди здаються нам наївними — в усьому, від костюмів і зачісок до способу думання й почування. Навіть тоді, коли ці люди — наші близькі. Точніше, колись такими були (Оксана Забужко).

Завдання 2. Розподіліть прикметники на відповідні лексико-граматичні розряди: основні (якісні, відносні, порядкові, посесивні) та проміжні (відносно-якісні, відносно-присвійні, присвійно-якісні). Обґрунтуйте належність прикметників до того чи того розряду.

Кремova сукня, залізна витримка, дитяча позиція, козача сабля, залізні пруті, вовча натура, лісникова хата, учнівська форма, братів голос, директорський кабінет, глиняний будинок, осячя впертість, мінеральна вода, осінній настрій, вчорашня зустріч, людське око, кам'яний погляд, лисяча вдача, материн подарунок, білий гриб, мудра людина, заячий хвіст, куряча печінка.

3. Утворіть від поданих якісних прикметників синтетичну форму компаратива. Поясніть засоби творення цієї форми.

Гарний, далекий, низький, дужий, чіткий, поганий, глибокий.

4. Утворіть від поданих якісних прикметників синтетичну форму суперлатива. Поясніть засоби творення цієї форми.

Швидкий, розумний, милий, тихий, вузький, великий, сумний.

5. Утворіть усі форми ступенів порівняння від якісних прикметників. Поясніть особливості творення синтетичної та аналітичної форм. З'ясуйте сутність прикметника з семою помірної ознаки. Що являють собою допоміжні детермінанти?

Дзвінкий, високий, близький, добрий, чуйний.

6. Поясніть, чому від поданих якісних прикметників не утворюються ступені порівняння.

Предобрий, багатющий, вороний, глухий, тоненький, жонатий, довжелезний, суперактивний, бузковий, німий, світло-жовтий, малесенький, замалий, архіважливий, темнуватий, білявий, попелястий, всесильний, молочний, вишневий, лисий.

7. Розподіліть прикметники у три колонки: а) повні нестягнені форми; б) повні стягнені форми; в) короткі форми. Поясніть сферу вживання і стилістичні функції цих форм.

Там матір добрую мою ще молодую – у могилу нужда та праця положила. Праведная душе! Прийми мою мову, немудру та щиру. Будуть ушкали, турки-яничари набігати, За Червонеє море у арабську землю запродавати (Т. Шевченко). Та знала я, що тим завдам уразу, і замовкла, і голос мій порвався, і заніміло серце. Ви щасливі, холоднії зорі, ясні, тверді, наче з кришталю (М. Рильський). Вплива на сині ріки ясен вечір іздала – і до ніг йому гвоздики лонить пристрасно земля (М. Рильський). Чорнії брови, карії очі, темні, як нічка, ясні, як день (Нар. пісня). І широку долину, і вечірню годину, і що снилось, говорилося – не забуду я (Т. Шевченко). Говорять, що матері слюзи гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають (Леся Українка). Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (Леся Українка). День повен сонця, повен весни (О. Гончар). Зеленеє жито, зелене, хорошії гості у мене... (Нар. пісня).

8. Згрупуйте подані прикметники відповідно до типів відмінювання. Продемонструйте відмінкову парадигму 1-2 прикметників, представників кожного типу відмінювання. З'ясуйте їх особливості.

Блідолиций, житній, синій, короткоший, чужий, вчорашній, круглолиций, безкрай, сильний, орлій, блакитний, батьків, зелен, радісний, жовтолиций, справжній, доччин, ясен.

9. Випишіть з художніх творів або запропонуйте власні приклади явища ад'єктивації як одного з видів міжкатегоріальної транспозиції слів.

10. Зробіть повний морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) 2-3-ох прикметників на вибір за таким алгоритмом: початкова форма, лексичне значення, морфологічні ознаки (число, рід, відмінок), лексико-граматичний розряд (основний: якісний, відносний, порядковий, посесивний; проміжний: відносно-якісний, відносно-присвійний, присвійно-якісний), ступені порівняння якісних прикметників (якщо потрібно), форма (повна стягнена/нестягнена, коротка), тип відмінювання (твердий, м'який, змішаний), синтаксична функція в реченні (первинна/атрибутивна (означення), вторинна/предикативна (присудок)).

... Я зауважую, що Діна за минулі два місяці, відколи ми всі бачилися востаннє, якось змінилася. Ніби зайшла в тінь. І колір її шкіри – тьмянний, коштовний – раптом утратив усю свою ваготу, зливаючись із довколишніми сутінками. Поза тим їй личить темна сукня, легке пальто, навіть окуляри, за якими вона мала б ховати сльози. Висока, стримана, ображена на життя – в присутності смерті стає ще переконливішою. Стоїть біля домовини, з того боку, де на мертвій руці була обручка. Стоїть, мовби нагадує всім, що має право стояти саме тут. Ніхто й не заперечує. Всі співчують.

Потім вона скидає окуляри і дивиться просто перед собою, цим своїм сухим вугільним поглядом, який ніхто не здатен витримати, і я зауважую, що всі жінки плачуть – плачуть, дивлячись на померлого. Лише Діна не плаче – дивиться і не плаче. І від цього стає зовсім нестерпно, хочеться вийти на вулицю, хочеться на сонце, хочеться дихати і говорити. А ще зауважую, що Діна дивиться зовсім не на померлого, не на його жовте обличчя – дивиться вона вбік, потойбіч смерті, де в кутку, дещо відсторонено й загублено, стоїть інша жінка – худенька, білява, коротко стрижена. Її я теж упізнаю: Анна. Ми не були близько знайомі, але в останні пару місяців, від лютого, кілька разів бачилися. У військовій куртці, не фарбована. Стоїть і так само дивиться на Діну, так само не відводить погляду, випалює все довкола зеленими очима. І ніхто, здається, цього не помічає: не помічає, як вони дивляться одна на одну, як вони дивляться довкола, як довкола них вигусає пільма (Сергій Жадан).

Тема: ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Питання для самоконтролю.

1. Що являє собою займенник на лексичному та граматичному рівнях?

2. На які розряди за семантикою поділяються займенники?
3. З'ясуйте склад та граматичні ознаки субстантивних займенників.
4. Що собою являють атрибутивні займенники? Які ознаки їм характерні і чому?
5. Назвіть морфологічні ознаки субстантивно-атрибутивних займенників. На які підрозряди вони розподіляються?
6. Які займенники вважаються кількісними? Як розглядаються слова *скільки, наскільки, стільки, настільки* в мовознавстві?
7. До якого значеннєвого розряду належить займенник *жоден/жодний*? Які погляди мовознавців вам відомі?
8. Яку функцію виконують займенники? Що являє собою дейктична функція? Яка функція займенника кваліфікується як анафорична і чому?
9. Які особливості має відмінкова парадигма займенника? Наведіть приклади.
10. Що являє собою явище прономіналізації як один з видів міжкатегоріальної транспозиції слів?
11. Чому «Граматика української мови» (1993) не надає займенникові статусу самостійної частини мови? Як розглядаються займенники в системі частин мови?

Ключові слова: займенник, дейктична функція, анафорична функція, субстантивні займенники, атрибутивні займенники, субстантивно-атрибутивні займенники, відмінкова парадигма, прономіналізація.

Знати: що собою являє займенник, яку він має загальнокатегоріальну характеристику, які є погляди в мовознавстві щодо кваліфікації займенника як частини мови, які виокремлюються лексико-граматичні розряди займенника, які ознаки мають субстантивні займенники, які ознаки мають атрибутивні займенники, які ознаки мають субстантивно-атрибутивні займенники, особливості відмінкової парадигми займенника, сутність явища прономіналізації.

Уміти:

- характеризувати займенник відповідно до його загальнокатегорійних особливостей;
- визначати розряди займенника за співвідносністю до інших частин мови (іменника, прикметника);
- визначати морфологічні ознаки субстантивних займенників ;
- визначати морфологічні ознаки атрибутивних займенників ;
- визначати морфологічні ознаки субстантивно-атрибутивних займенників;
- відмінювати займенники різних значеннєвих розрядів;

- визначати функцію займенника (власне дейктичну, анафоричну);
- характеризувати прономіналізовані слова;
- виконувати морфологічний аналіз займенника.

Проблемні питання:

1. Чому представники нетрадиційного мовознавства не надають займеннику граматичного статусу самостійної частини мови?
2. Як саме і з якими частинами мови співвідносяться займенники ? Як це впливає на поділ займенника на значеннєві розряди?
3. У чому полягає сутність явища прономіналізації ? Слова яких частин мови можуть бути прономіналізованими?

Практичні завдання:

Завдання 1. З поданого тексту виписіть займенники й дайте їм загальнокатегорійну характеристику.

Серце підказувало їй, що Веремій живий, інакше чого б ото замість небіжчика клали в труну лише його одяг? – така омана була для неї незрозумілою і навіть зловісною. Ганнуся тільки розуміла, що хтось затіяв зухвалу гру, і цей хтось скоріше за все був її чоловіком, а раз так, то він – живий, мертві не здатні на жарти.

А якщо Веремій живий, то все, що він робить, має свій глузд, і рано чи пізно чоловік неодмінно до неї обізветься чи подасть якийсь знак.

Так собі міркувала Ганнуся, стоячи біля причілка хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона. Той сидів трішки надутий і сонний, але Ганнуся побачила в ньому недобру прикмету, відчула якесь лихе віщування, аж млість підкотила до горла. Її навіть знудило, але це вже було не вперше відтоді, як вона зачула важкість у лоні.

А наступної ночі хтось постукав у вікно – дрібно так, як це робив Веремій, – вони з матір'ю обоє кинулися зі сну, але то був чужий чоловік. Він не сказав нічого, лиш передав Ганнусі вісточку, писану друкованими літерами:

«Якщо хочеш мене побачити, то прихोдь у суботу після заходу сонця до Високої Греблі» (Василь Шкляр).

Завдання 2. Наведені займенники розподіліть за значенням: а) субстантивні; б) атрибутивні; в) субстантивно-атрибутивні. Усно схарактеризуйте властиві їм морфологічні ознаки.

Себе, мій, весь, воно, ми, кожен, хто, цей, такі, жоден, ніхто, чий, ніякий, абихто, хто-небудь, їхній, самий, свій, що, щось, котрий, нічий, ваш, усякий, абиякий, ти, такий, ви, будь-який, який-небудь.

Завдання 3. З'ясуйте категоріальну функцію займенників. Поясніть сутність дейктичної функції (власне дейктичної, анафоричної).

Мова розвивається, вдосконалюється. І, звичайно, розвивається і вдосконалюється її серцевина – грамати́ка (І. Вихованець). Це бульвар Шевченка. Він мало чим поступається перед славнозвісним своїм тезком – київським бульваром Шевченка, найкрасивішою магістраллю мальовничої української столиці (В. Доруа). Овіяний легендами за життя, він лишається легендарним і понині. Козацький полководець Іван Богун усе своє життя боровся за свободу українського народу, рідної землі (Н. Руденко). Я знаю: мова мамина свята. В ній вічний, незнищений дух свободи. Її плекали душі і вуста (М. Адаменко). Брати на панщину ходили, поки лоби їм поголили (Т. Шевченко).

Завдання 4. Зробіть морфологічний аналіз займенників (лінгвістичну довідку) за таким алгоритмом: початкова форма, функція (дейктична: власне дейктична, анафорична), розряд за значенням (субстантивний, атрибутивний, субстантивно-атрибутивний), морфологічні ознаки відповідно до розряду за значенням, синтаксична функція в реченні.

Властиво, що характери поодиноких людей є аналогічні характерам поодиноких націй. Не правда ж? Так, наприклад, є характери, по котрих можна з певністю надіятись, що сповнять цей або той учинок, сповнять щось неожидано великого, сильного. Є перейняті якоюсь красою, що остається завсіди і в різних випадках свіжою і є свобідна від усіх буденних додатків. Такі є й нації. А противно є знов натури, одарені багато, але напоєні наскрізь смутком. Змагають до всього, але не здобувають нічого, їх істота перейнята наклоном до терпіння і туги, мов рослина до сонячного тепла. Я, власне, думала, – говорила я далі, під час, коли він уважно слухав, – що ненавиджу цей тон вічної туги так, як ненавиджу, наприклад, одностайний тужливо-хорий усміх на блідім лиці нашого народу. З самого жалю за минувшиною ми вже ослабли, а жалібна мелодія, що дзвенить у нашій душі і котру ми так добре розуміємо, заколисала всі наші сили до немочі (Ольга Кобилянська “Царівна”).

Завдання 5. На власних прикладах продемонструйте основні випадки переходу слів інших частин мови в займенник. Поясніть явище прономіналізації як один із видів міжкатегоріальної транспозиції слів.

Тема: ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає загальнокатегоріальне значення числівника?
2. За якими ознаками числівник виділяється в окремий лексико-граматичний розряд?
3. Які категоріальні функції виконує числівник?
4. У чому полягає сутність нумеративної функції числівника?
5. У чому полягає сутність квантитативної функції числівника?
6. Які слова з кількісним значенням не належать до числівника?
7. У чому полягає лексичне значення числівника?
8. Які морфологічні ознаки характерні для числівника?
9. Які синтаксичні функції може виконувати числівник?
10. На які розряди за значенням і граматичними ознаками поділяються числівники?
11. Що являють собою означено-кількісні числівники? На які підрозряди вони розподіляються?
12. Які ознаки характерні для власне кількісних числівників?
13. У чому полягає особливість вживання та функціонування збірних числівників української мови?
14. Які особливості характерні для дробових числівників?
15. Які числівники належать до розряду неозначено-кількісних? Які погляди з приводу цього розряду слів існують у мовознавстві?
16. Як поділяються числівники за структурою?
17. Які числівники належать до простих за структурою?
18. Які числівники належать до складних за структурою?
19. Які міркування щодо структурної організації числівників на –*дцять* вам відомі?
20. Що являють собою складені (аналітичні) за структурою числівники?
21. Як числівники сполучаються з іменниками? Якими правилами ви послуговуєтеся?
22. Що являє собою відмінкова парадигма числівника?
23. Які особливості при відмінюванні мають числівники *один (одна, одне, одно, одні)*?
24. Які особливості відмінкової парадигми числівників *два, три, чотири*?

25. Які характерні ознаки відмінкової парадигми числівників від *п'яти* до *десяти*, на *-дцять*, *-десят*?
26. Які ознаки характерні для відмінкової парадигми числівників *сорок*, *дев'яносто*, *сто*?
27. Які ознаки характерні для відмінкової парадигми числівників *двісті – чотириста* та числівників на *-сот* (*п'ятсот – дев'ятсот*)?
28. Як відмінюються числівники *нуль*, *тисяча*, *мільйон*, *мільярд*? Які погляди у мовознавстві є щодо їх граматичного статусу?
29. Як розглядається відмінкова парадигма збірних числівників? Як відмінюються числівники *обидва*, *обидві*, *обоє*?
30. За якими парадигмами відмінюються дробові числівники?
31. За якими парадигмами відмінюються неозначено-кількісні числівники?
32. Як відмінюються складені за структурою числівники?
33. Які числівники в українській мові не відмінюються?

Ключові слова: числівник, загальнокатегоріальна характеристика, квантитативна функція, нумеративна функція, означено-кількісні числівники, власне кількісні числівники, збірні числівники, дробові числівники, неозначено-кількісні числівники, структура числівників, відмінкова парадигма, сполучуваність числівника з іменником.

Знати: що таке числівник, чому числівник виокремлюється як частина мови лише за ознакою семантичного порядку, які категоріальні функції виконує числівник, на які лексико-граматичні розряди поділяється числівник, які ознаки характерні для кожного розряду числівників, як розподіляються числівники за будовою, яку особливість має відмінкова парадигма числівника, які числівники в українській мові не відмінюються, як сполучаються числівники з іменниками, які погляди існують у мовознавстві щодо числівників *нуль*, *тисяча*, *мільйон*, *мільярд* та деяких неозначено-кількісних числівників.

Уміти:

- характеризувати числівник відповідно до його загальнокатегорійних особливостей;
- розмежовувати числівники та інші слова з кількісним значенням;
- пояснювати належність слів *багато/небагато*, *мало/немало/чимало* до числівника або до прислівника;
- визначати квантитативну та нумеративну функції числівника;
- визначати морфологічні ознаки числівників;
- відмінювати числівники враховуючи особливості кожної відмінкової парадигми;

- розподіляти числівники за структурою;
- правильно поєднувати числівники з іменниками;
- визначати синтаксичні функції числівника;
- виконувати морфологічний аналіз числівника.

Проблемні питання:

1. Чому числівник на відміну від інших повнозначних частин мови виокремлюється як лексико-граматичний розряд лише за ознакою семантичного порядку?
2. Чи всі слова з кількісним значенням кваліфікуються як числівники?
3. Чи відома вам розбіжність у поглядах мовознавців щодо структури числівників, належності їх до значеннєвих розрядів?
4. Які числівники мають іменникову відмінкову парадигму? Як мовознавці розглядають їх належність до тої чи тої частини мови?

Практичні завдання:

Завдання 1. З'ясуйте частиномовну належність поданих слів. Поясніть, які слова з кількісним значенням не є числівниками.

Мільйон, обидва, один, одна, одиниця, одиничка, одиничний, перший, два, кілька, двоє, двійка, двійник, другий, півкопи, півметровий, пів, чимало, половина, одна друга, п'ять, п'ятірка, п'ятеро, п'ятерня, десятеро, десять, десяток, десятник, сто, мільярд, сотник, півтора, тисяча, трієчка, двоєчко, двійко, безліч, тьма, нуль, кільканадцять, море, маса, океан, одні, багато, мало, восьмірко, півтори.

Завдання 2. У кожному рядку знайдіть зайве слово за належністю його до певної частини мови.

- а) п'ятирічний, стометровий, один, єдиний, подвійний, багатоповерховий;
- б) удвоє, двоєчко, двійко, два, обидва, обоє;
- в) сотня, дюжина, пара, десять, десяток, чверть;
- г) пів, півтора, півтори, півтораєста, половина, одна друга.

Завдання 3. У якому рядку представлені лише збірні числівників за значенням?

- а) півтори, четвірко, вісім, декілька;
- б) обидва, троє, кількасот, восьмеро;
- в) обоє, семірко, семеро, тридцятьоро.
- г) мільйон, п'ятеро, трієчко, дев'яносто.

Завдання 4. У якому рядку представлені усі розряди числівників за значенням?

- а) кілька, багато, півтори, сто, одна третя, дванадцять;
- б) шістнадцять, тисяча, сорок, пів, одна друга, четверо;
- в) три, восьмірко, півтора, кільканадцять, мало, обидві;
- г) п'ятірко, п'ятеро, одна п'ята, обоє, багато, чимало.

Завдання 5. Запишіть цифри словами. Прокоментуйте особливості вимови та написання.

11, 14, 50, 60, 70, 80, 500, 600, 1000.

Завдання 6. Розподіліть числівники за значеннєвими розрядами: означено-кількісні: а) власне кількісні; б) збірні; в) дробові та неозначено-кількісні.

Вісімсот, семеро, мало, двісті, двійко, пів, обидва, мільйон, півтори, обоє, нуль, сорок, тисяча, багато, шість, четвірко, кілька, одна друга, півтора, кількадесят, чимало, дев'яносто, тринадцять, дві, одно, вісімсот, декілька, тридцяті, трієчко.

Завдання 7. Провідмініайте числівники *один, одна, одне (одно), одні*. Поясніть особливості відмінкової парадигми.

Завдання 8. Провідмініайте числівник *чотири*. Поясніть до якої відмінкової парадигми він належить та які особливості має при відмінюванні.

Завдання 9. Провідмініайте числівники *сім, чотирнадцять, шістдесят, вісімдесят*. До якої відмінкової парадигми вони належать та які особливості мають при відмінюванні?

Завдання 10. Поясніть відмінкову парадигму числівників *сорок, дев'яносто, сто*.

Завдання 11. Провідмініайте числівники *двісті, вісімсот*. До якої відмінкової парадигми вони належать та які особливості мають при відмінюванні?

Завдання 12. Провідмінійте числівники *тисяча, нуль, мільйон*. До якої відмінкової парадигми вони належать та які особливості мають при відмінюванні?

Завдання 13. Провідмінійте та поясніть особливості відмінювання збірних числівників *семеро, вісімнадцятеро, обидва, обидві, обоє*.

Завдання 14. Як відмінюються дробові числівники *п'ять шостих, одна ціла сім дев'ятих*. Які дробові числівники не відмінюються?

Завдання 15. Як відмінюються неозначено-кількісні числівники *декілька, багато, кільканадцять*? Які неозначено-кількісні числівники не відмінюються?

Завдання 16. Провідмінійте складений числівник *дві тисячі шістсот вісімдесят сім*. Поясніть особливості відмінкової парадигми.

Завдання 17. Розподіліть числівники за структурою: а) прості; б) складні; в) складені. Поясніть на основі чого та яких особливостей виокремлюються структурні розряди числівника. До якого структурного розряду належать числівники на *–дцять*? Як це питання розглядається в мовознавстві?

Вісім, сорок, двадцятро, двійко, чимало, кільканадцять, сімдесят три, тринадцять, двісті, обидва, дві тисячі чотириста вісім, одна друга, півтори, сімсот, семеро, вісімнадцять, сто, кількадесят, дев'яносто, трійко.

Завдання 18. На власних прикладах продемонструйте частиномовну належність слів *багато, мало*.

Завдання 19. На власних прикладах продемонструйте складні випадки сполучуваності числівника з іменником.

Змістовий модуль 2.

Дієслово. Прислівник. Службові слова. Вигук

Тема: ДІЄСЛОВО. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛОВА

Питання для самоконтролю

1. Дайте загальнокатегорійну характеристику дієслова.
2. У чому полягає основна функція дієслова?
3. Що являють собою дієслівні форми *verbum finitum* (фінітні)? Які ще синонімічні терміни функціонують у мовознавстві?
4. Назвіть нефінітні форми дієслова? Які ще синонімічні терміни на позначення цього поняття вам відомі?
5. Які граматичні категорії характерні для дієслівних форм *verbum finitum*?
6. Які граматичні категорії характерні для нефінітних дієслівних форм?
7. Що таке інфінітив? Які граматичні категорії властиві інфінітиву як не фінітній формі дієслова?
8. Як утворюється та які виконує синтаксичні функції інфінітив у сучасній українській мові?
9. Від яких двох основ творяться усі дієслівні форми?
10. Як визначити основу інфінітива? Які дієслівні форми утворюються від основи інфінітива?
11. Як визначити основу теперішнього/майбутнього часу? Які дієслівні форми утворюються від основи теперішнього часу?
12. Що являють собою класи дієслів? Скільки є класів дієслів? Дієслова яких класів є найбільш продуктивними? Як визначити той чи той клас?
13. У чому полягає особливість атематичних дієслів?

Ключові слова: дієслово, дієслівні форми *verbum finitum*, нефінітні дієслова, загальнодієслівні граматичні категорії, власне дієслівні граматичні категорії, дві основи дієслова, основа теперішнього/майбутнього часу, основа інфінітива, інфінітив, класи дієслова, атематичні дієслова.

Знати: що таке дієслово, що являють собою дієслівні форми *verbum finitum*, що являють собою нефінітні дієслівні форми, як визначити основу теперішнього/майбутнього часу, як визначити основу інфінітива, які форми утворюються від основи теперішнього часу, які форми утворюються від основи інфінітива, що таке інфінітив, як утворюється інфінітив, яку синтаксичну

функцію виконує інфінітив, що являють собою класи дієслова, як визначити клас дієслова, що являють собою атематичні дієслова.

Уміти:

- характеризувати дієслово відповідно до його загальнокатегорійних ознак;
- розмежовувати дієслівні форми *verbum finitum* та нефінітні дієслівні форми;
- диференціювати загальнодієслівні та власне дієслівні граматичні категорії;
- визначати основу теперішнього/майбутнього часу;
- визначати основу інфінітива;
- утворювати дієслівні форми від основи теперішнього/майбутнього часу;
- утворювати дієслівні форми від основи інфінітива;
- утворювати форми інфінітива;
- характеризувати інфінітив як нефінітну форму дієслова;
- визначати класи дієслова;
- демонструвати особову парадигму атематичних дієслів.

Проблемні питання:

1. Чому дієслово є опозицією до іменних частин мови?
2. У чому різниця між *verbum finitum* та нефінітними дієслівними формами?
3. Яка різниця між тематичними та атематичними дієсловами?
4. Які є погляди в мовознавстві щодо статусу інфінітива в системі повнозначних части мови?

Практичні завдання:

Завдання 1. З тексту виписіть усі дієслівні форми. Розподіліть їх на а) *verbum finitum*; б) нефінітні форми. Поясніть критерії такого розподілу.

І все на світі треба пережити,
І кожен фініш – це, по суті, старт,
І наперед не треба ворожити,
І за минулим плакати не варт.
Тож веселімось, людоньки, на людях,
Хай меле млин свою одвічну дерть.
Застряло серце, мов осколок в грудях,
Нічого, все це вилікує смерть.
Хай буде все небачене побачено,
Хай буде все пробачене пробачено,

Хай буде вік прожито, як належить,
На жаль, від нас нічого не залежить...
А треба жити. Якось треба жити.
Це зветься досвід, витримка і гарт.
І наперед не треба ворожити,
І за минулим плакати не варт.
Отак як є. А може бути й гірше,
А може бути зовсім, зовсім зле.
А поки розум од біди не згірк ще, –
Не будь рабом і смійся як Рабле!
Тож веселімось, людоньки, на людях,
Хай меле млин свою одвічну дерть.
Застряло серце, мов осколок в грудях,
Нічого, все це вилікує смерть.
Хай буде все небачене побачено,
Хай буде все пробачене пробачено.
Єдине, що від нас іще залежить, –
Принаймні вік прожити як належить (Ліна Костенко).

Завдання 2. У поданих дієсловах виділіть основу інфінітива й утворіть усі можливі дієслівні форми.

Повірити, перемогти, в'янути, збиратися, розлучитися, допомагати.

Завдання 3. У поданих дієсловах виділіть основу теперішнього / майбутнього часу й утворіть усі можливі дієслівні форми.

Скажуть, розмовляють, донатять, зацвітуть, мовчать, зроблять.

Завдання 4. Випишіть з тексту дієслівні форми *verbum finitum*. Утворіть від них форми інфінітива, поясніть його морфологічні ознаки.

Ще назва є, а річки вже немає.
Усохли верби, вижовкли рови,
і дика качка тоскно обминає
рудиментарні залишки багви.
І тільки степ, і тільки спека, спека,
і озерявин проблески скупі.
І той у небі зморений лелека,
і те гніздо лелече на стовпі.
Куди ти ділась, річенько? Воскресни!
У берегів потріскались вуста.

Барвистих лук не знають твої весни,
і світить спека ребрами моста.
Стоять мости над мертвими річками.
Лелека зробить декілька кругів.
Очерети із чорними свічками
ідуть уздовж колишніх берегів (Ліна Костенко).

Завдання 5. На власних прикладах доведіть, що інфінітив має широке коло синтаксичних функцій.

Завдання 6. Визначте клас таких дієслів: *екзаменувати, бігти, гукнути, малювати, водити*. Поясніть на основі чого дієслова групуються у парадигматичні типи або класи. Які класи є найбільш продуктивні?

Завдання 7. Продемонструйте особову парадигму дієслів *дати, їсти, розповісти*. Поясніть сутність атематичних дієслів.

Тема: ЗАГАЛЬНОДІЄСЛІВНІ ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ

Питання для самоконтролю

1. Які граматичні категорії кваліфікуються як загальнодієслівні?
2. Дайте визначення граматичної категорії виду?
3. Що собою являє доконаний вид дієслова? Наведіть приклади.
4. Що собою являє недоконаний вид дієслова? Наведіть приклади.
5. Що таке видова кореляція?
6. Які дієслова можуть вступати у видову кореляцію? Яка видова пара вважається корелятивною?
7. Які видові пари існують у сучасній українській мові?
8. Як утворюються перфективні видові пари? Назвіть найактивніші словотвірні префікси.
9. Поясніть, які префікси вважаються грамати́калізованими (чистовидовими), а які – неграмати́калізованими? Наведіть приклади.
10. Як утворюються імперфективні видові пари? На які типи вони розподіляються?
11. З'ясуйте сутність інших засобів утворення видових пар (внутрішня флексія, суплетивність, наголос). Наведіть приклади.
12. Які дієслівні пари є двовидові, а які – одновидові?

13. Що являють собою дієслова *imperfectiva tantum*? Назвіть їхні характерні ознаки.
14. Що являють собою дієслова *perfectiva tantum*? Назвіть їхні характерні ознаки.
15. Що являє собою граматична категорія перехідності/неперехідності?
16. Які дієслова є перехідними? Назвіть умови перехідності.
17. Які дієслова є неперехідними? Що таке первинна неперехідність, а що – вторинна? Поясніть це на конкретних прикладах.
18. Які дієслова не мають співвідносних корелятивних форм із значенням перехідності? Наведіть приклади.
19. Назвіть граматичні, етимологічні та семантичні ознаки розподілу дієслів на перехідні / неперехідні.
20. Як ви розумієте сутність граматичної категорії стану? Які грамими вона об'єднує?
21. У чому полягає зв'язок між граматичною категорією стану та граматичною категорією перехідності/неперехідності?
22. Які дієслова мають активний стан?
23. Які дієслова мають пасивний стан?
24. Які дієслова мають зворотно-середній стан ? На які значеннєві групи вони поділяються?
25. Які дієслова залишаються поза значенням стану (позастанові)?

Ключові слова: загальнодієслівні категорії, категорія виду, видова дієслівна пара, корелятивна видова пара, перфективна видова пара, грамати́калізовані/неграмати́калізовані префікси, імперфективна видова пара, видова пара, що постає внаслідок внутрішньої флексії, суплетивна видова пара, акцентологічна видова пара, одновидові дієслова (*imperfectiva tantum* / *perfectiva tantum*), двовидові дієслова, категорія перехідності/неперехідності, умови перехідності, первинна/вторинна неперехідність, категорія стану, активний стан, пасивний стан, зворотно-середній стан, позастанові дієслова.

Знати: які категорії вважаються загальнодієслівними і чому, що таке вид дієслова, що таке корелятивна видова пара, які видові пари існують у сучасній українській мові, як утворюються перфективні видові пари, як утворюються імперфективні видові пари, як впливає на зміну виду дієслова внутрішня флексія, що являє собою суплетивна видова пара, яка сутність акцентологічної видової пари, сутність одновидових дієслівних пар (*imperfectiva tantum* / *perfectiva tantum*); сутність двовидових дієслівних пар, що значить перехідність / неперехідність дієслова, які умови перехідності, як потрібно

визначати первинну/вторинну неперехідність, граматичні, семантичні, етимологічні ознаки перехідності/неперехідності, що таке стан дієслова, як визначати активний/пасивний/зворотно-середній стан, які дієслова є позастанові.

Уміти:

- визначати загальнодієслівні граматичні категорії;
- визначати вид дієслова;
- утворювати перфективну видову пару;
- розмежовувати грамати́калізовані/неграмати́калізовані префікси;
- утворювати імперфективну видову пару;
- утворювати видову пару за допомогою внутрішньої флексії;
- утворювати суплетивну видову пару;
- утворювати акцентологічну видову пару;
- визначати характерні ознаки одновидових дієслівних пар (*imperfectiva tantum* / *perfectiva tantum*);
- визначати характерні ознаки двовидових дієслівних пар;
- визначати перехідність/неперехідність дієслова;
- визначати стан дієслова.

Проблемні питання:

1. У чому полягає різниця між загальнодієслівними та власне дієслівними граматичними категоріями?
2. У чому полягає зв'язок між граматичною категорією перехідності/неперехідності та категорією стану?

Практичні завдання:

Завдання 1. Від поданих дієслів утворіть, де це можливо, співвідносні видові пари і поясніть особливості їхнього утворення. Поясніть сутність видової кореляції.

Мріяти, любити, зустрічатися, воювати, зцілити, розвантажувати, стукати, полювати, відновлювати, вирізати, зимувати, служити, підписати, говорити, розбити, годити, зібрати, виїхати, дорікати, брати, викликати, знецінити, атакувати, заморгати, женити, адресувати, допомагати, зневіритися.

Завдання 2. Наведені дієслова запишіть у три колонки: а) дієслова двовидові; б) дієслова *perfectiva tantum* ; в) дієслова *imperfectiva tantum*. Поясніть належність дієслова до тої чи тої колонки.

Горіти, обіцяти, бідувати, відшукати, порозбігатися, реалізувати, розслідувати, мовчати, морозити, бігати, лікарювати, розпрацюватися, трясти, знаходитися, подолювати, мріяти, попросити, мовити, адресувати, затремити, веліти, кодифікувати, штрафувати, розкошувати, наспіватися.

Завдання 3. Утворіть від поданих дієслів видову пару. Чим вирізняється видоутворення і словотворення?

Відсипати, скачати, зашивати, говорити, дозволяти, креслити, читати, служити, чистити, обмежувати.

Завдання 4. У поданих словосполученнях знайдіть перехідні й неперехідні дієслова. Поясніть умови перехідності. Для неперехідних дієслів з'ясуйте первинну чи вторинну неперехідність.

Любити природу, танцювати під дощем, оволодівати знаннями, думати про майбутнє, вишивати сорочку, пишатися перемогою, дякувати долі, не знати спокою, одламати хліба, напитися молока, не принести користі, подорожувати по світу, вірити в себе.

Завдання 5. Складіть речення, в яких подані дієслова виступали б як перехідні й неперехідні. Вкажіть, які дієслова не можуть мати корелятивних форм із значенням перехідності.

Малювати, стукати, будувати, читати, глузувати, грати, галасувати, біліти, надокучати, вишивати, намагатись.

Завдання 6. З тексту випишіть усі дієслівні форми. Визначте їх загально дієслівні категорії: вид (доконаний, недоконаний, perfectiva tantum, imperfectiva tantum, двовидове), перехідність / неперехідність (перехідне, неперехідне первинної неперехідності, неперехідне вторинної неперехідності), стан (активний, пасивний, позастанові дієслова). Обґрунтуйте свою відповідь.

На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволоті вівса.

Йду далі – киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяються глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як

небо. Тепер пішла пшениця. Твердий безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі – усе пшениця й пшениця. Коли ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

Врешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (Михайло Коцюбинський).

7. Складіть зв'язний текст (5-6 речень), увівши до нього дієслова зворотньо-середнього стану. На які групи за семантикою розподіляються зворотні дієслова?

Тема: ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА (способу, часу, особи та числа, роду)

Питання для самоконтролю

1. Які граматичні категорії характерні для дієслів *verbum finitum* (фінітних, дієвідмінюваних, предикативних)?
2. Що являє собою граматична категорія способу? Які грами входять до її складу? Яка дія, виражена дієсловом, є реальною, а яка ірреальною?
3. Що таке індикатив (лат. *indicativus* – дійсний спосіб)? Що є планом вираження індикатива? Яким дієсловом дійсного способу характерна особова парадигма, а яким родова?
4. Назвіть інваріантні та варіантні (модальні) значення індикатива.
5. Що являє собою імператив (лат. *Imperativus* – наказовий спосіб)? Що є планом його вираження? Які особливості має особова парадигма наказового способу? Як утворюється синтетична форма вираження, а як аналітична?
6. Які інваріантні й варіантні значення мають форми наказового способу?
7. Поясніть значення кон'юнктива (лат. *coniunctivus* – умовний спосіб). Які форми вираження мають форми умовного способу? Назвіть інваріантне та варіантні значення кон'юнктива. Які морфологічні ознаки має умовний спосіб дієслова?
8. Що собою являють спонукальний та бажальний способи дієслова?

9. Які існують погляди мовознавців на категорію способу? З чим це пов'язано?
10. Що собою являє граматична категорія часу дієслова? Які грами входять до складу категорії часу? Що таке момент мовлення? Що значить абсолютне й відносне часове значення дієслова?
11. Що значить теперішній абсолютний актуальний моменту мовлення, а що теперішній абсолютний актуальний розширений? Наведіть приклади.
12. У чому полягає відмінність між теперішнім актуальним і теперішнім неактуальним? Яку дію виражає теперішній неактуальний? Наведіть приклади.
13. З якими значеннями функціонує теперішній відносний?
14. Як утворюються форми теперішнього часу? Назвіть морфологічні показники теперішнього часу дієслова.
15. Якими часовими формами передається минулий час?
16. Що собою являє власне минулий час? А що давноминулий? Наведіть приклади.
17. З'ясуйте сутність минулого часу у відносному значенні. Наведіть приклади.
18. Чому значення давноминулого часу не самостійне, а відносне? Як утворюються форми давноминулого часу?
19. Що значить аористичне значення минулого часу? Наведіть приклади.
20. Що значить перфектне значення минулого часу? Наведіть приклади.
21. Яку дію передає майбутній час?
22. Що являє собою майбутній час дієслова в абсолютному значенні?
23. Які варіантні значення характерні для майбутнього часу дієслова?
24. Які форми вираження має майбутній час дієслова?
25. Назвіть морфологічні ознаки форм майбутнього часу дієслова.
26. Як утворюється проста форма майбутнього часу дієслова?
27. Як утворюється складна форма майбутнього часу дієслова?
28. Як утворюється складена форма майбутнього часу дієслова?
29. Що є змістом граматичної категорії особи дієслова?
30. Назвіть інваріантні та варіантні значення особових дієслівних форм.
31. Що таке особова парадигма? Які дієслова мають повну особову парадигму? Наведіть приклади.
32. Які дієслова належать до неповної особової парадигми? Наведіть приклади.

33. У чому полягає сутність безособових дієслів? Чи можуть особові дієслівні форми вживатися в безособовому значенні? Наведіть приклади.

34. Що є планом вираження граматичної категорії роду та числа дієслів?

Ключові слова: власне дієслівні граматичні категорії, граматична категорія способу, індикатив (дійсний спосіб), імператив (наказовий спосіб), кон'юнктив (умовний спосіб), інваріантне значення, варіантне значення, граматична категорія часу, момент мовлення, абсолютне часове значення, відносне часове значення, теперішній час, теперішній актуальний, теперішній неактуальний, минулий час, власне минулий час, давноминулий час, афористичне часове значення, перфектне часове значення, майбутній час, форми вираження, проста форма майбутнього часу, складна форма майбутнього часу, складена форма майбутнього часу, граматична категорія особи, особова парадигма, повна особова парадигма, неповна особова парадигма, безособові дієслова.

Знати: яким дієслівним формам характерні власне дієслівні категорії, які грамами входять до складу власне дієслівних граматичних категорій, що є змістом вираження граматичної категорії способу, які дієслова передають реальну дію, а які ірреальну, що собою являють такі грами, як індикатив, імператив, кон'юнктив, форми та засоби вираження способових грам, що є змістом вираження граматичної категорії часу, що таке момент мовлення, сутність абсолютного та відносного часового значення, що значить теперішній актуальний/неактуальний, з якими значеннями може функціонувати теперішній відносний, спосіб творення форм теперішнього часу, його морфологічні ознаки, часові форми, якими передається минулий час, значення минулого часу, коли минулий час передає аористичне значення, а коли перфектне, які є способи творення власне минулого часу, а які давноминулого, що є змістом майбутнього часу дієслова, які є форми вираження майбутнього часу дієслова, що є змістом граматичної категорії особи, яка сутність повної особової парадигми, яка сутність неповної особової парадигми, які дієслова є безособовими, коли особові дієслова можуть набувати безособового значення.

Уміти:

- визначати спосіб дієслова;
- визначати морфологічні ознаки кожної способової грами;
- розмежовувати інваріантне та варіантні значення індикатива, імператива, кон'юнктива ;

- утворювати особові та родові форми індикатива;
- утворювати особові форми імператива ;
- утворювати родові форми кон'юнктива;
- продемонструвати особову парадигму дієслів теперішнього часу I та II дієвідмін;
- визначати дієслова власне минулого часу;
- визначати дієслова давноминулого часу;
- визначати значення минулого часу (аористичне, перфектне);
- продемонструвати родову парадигму дієслів минулого часу;
- утворювати просту, складну, складену форми дієслів майбутнього часу;
- продемонструвати особову парадигму дієслів майбутнього часу;
- утворювати повну особову парадигму дієслова;
- утворювати неповну особову парадигму дієслова;

Проблемні питання:

1. У чому виявляється високий рівень взаємопов'язаності категоріальних значень часу та способу?
2. У чому виявляється високий рівень взаємопов'язаності категоріальних значень часу та виду?

Практичні завдання:

Завдання 1. Від поданих слів утворіть особові форми індикатива. Поясніть особливості особової парадигми дієслів I та II дієвідмін.

Відповісти, розуміти, хотіти, змінити.

Завдання 2. Утворіть форми імператива. Поясніть особливості творення синтетичної та аналітичної форм імператива.

Лягти, пекти, носити, повенути.

Завдання 3. Утворіть форми кон'юнктива. Поясніть спосіб творення та особливості родової парадигми.

Творити, дбати, допомагати, порушувати.

Завдання 4. Визначте час дієслів. Поясніть, що таке момент мовлення. В якому часовому значенні (абсолютному чи відносному) вжиті дієслівні форми.

Мар'яна застигла за столиком, їла себе: усе пропало! Хотинський не дочекався, пішов. Чи взагалі не приходив. І чого дивуватися?! У Мар'яни ж

ніби тавро на лобі – лузерша! Усі двадцять сім років свого життя тільки те і робить, що невдачі збирає. Уже Бог з тим, що безнадійно застрягла з батьками в задрипаній двокімнатній хрущовці, що по закінченні інституту за найдурнішою спеціальністю «Менеджер організацій» тільки півроку тому після поневірянь із тимчасовими копійчаними заробітками пристойну роботу знайшла, – із цим ще можна змиритися, та чому одиноке серце ніяк пари не знайде?! Мар'яна ж так жадає щастя – зі шкіри лізе! Щоранку красу наводить, у власне обличчя вдивляється: хіба не гарна? Очі чорні, глибокі, носик рівенький, не горбом, уста принадливі, волосся неслухняне хвилясте, аж забагато його. І не товста, застрягла в 38-му розмірі. Хіба що зростом не вийшла, статуетка порцелянова, так не всім же ноги від вух. Гарна! Чому ж і досі одна?.. Давно відкинула наївні мрії про ідеального, як Девід Бекхем, успішного красеня, ще в інституті схвильовано придивлялася до хлопців, які опинялися в полі зору, та пара кволих і короткочасних стосунків закінчилися скоріше за літні зливи, наче Мар'яні на роду написано ніколи кохання не взнати! (Люко Дашвар).

Завдання 5. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми майбутнього часу. Поясніть спосіб творення простої, складної, складеної форм та особливості особової парадигми дієслів майбутнього часу.

Повірити, сидіти, коригувати, приїхати.

Завдання 6. Від поданих дієслів утворіть форми минулого часу. Поясніть особливості родової парадигми дієслів минулого часу.

Обриднути, замовкнути, брести, лягти.

Завдання 7. Складіть 5-6 речень, у яких часові форми дієслів були б вжиті у відносному значенні. Поясніть з якими значеннями можуть функціонувати теперішній, майбутній, минулий час. Як співвідносяться такі дієслівні форми з моментом мовлення?

Завдання 8. Подані дієслова розподіліть на такі групи: а) дієслова повної особової парадигми; б) дієслова неповної особової парадигми; в) безособові дієслова; г) особові дієслова, які можуть вживатися в безособовому значенні. З останніми складіть речення, схарактеризуйте їхню семантику.

Відпочивати, морозити, колоти, збирати, знати, світити, думати, везти, тужити, читати, рясніти, зустрітися, допомагати, цвісти, нудити, шелестіти, працювати, впасти, зеленіти.

Завдання 9. Зробіть морфологічний аналіз дієслів *verbum finitum* (4-6 дієслів на вибір) за таким алгоритмом: *verbum finitum* , загальнодієслівні граматичні категорії: вид, перехідність/неперехідність (первинна, вторинна), стан (активний, пасивний, позастанове), власне дієслівні граматичні категорії: спосіб (індикатив, імператив, кон'юнктив), час (теперішній абсолютний/відносний, актуальний моменту мовлення, актуальний розширений; минулий абсолютний/відносний, власне минулий/давноминулий, аористичне/перфектне значення; майбутній абсолютний/відносний, форма (проста, складна, складена), особа (повна /неповна особова парадигма, безособове), родова парадигма (чоловічий, жіночий, середній), дієвідміна, синтаксична функція.

I. Низку червоних, як кров, коралів носила на грудях горда чорноока Маруся і хотіла подарувати колись на щастя доньці... Вірила, що знає, яке воно, те щастя. Та хіба жінці це вирішувати — не долі? Бо жінка думала: «Що люди скажуть?...» А вони ж скажуть, приліпиться — не обірвеш... Та так і не дізнався ніхто, як на неї, чужу дружину, щоночі, все життя чекав Степан. Це йому вона народила доньку, бо кохала... А тоді люди склали легенду... У колись перспективне село, а тепер — перспективне місце для гольф-клубу і розкішних маєтків приїздить з-за кордону Руслана Ординська, юна красуня, донька українського олігарха. Шукає не просто місце для будинку, а місце з «легендою». Натомість знаходить всохлий бузковий кущ і червону намистину під ним, єдину на тонкій нитці... І кілька тендітних живих паростків... (Люко Дашвар).

II. Соломія була найвродливішою дівчиною на нашому потоці. А, може, й на всьому факультеті. Так мені тоді здавалося. Блакитноока фея із золотими кучерями й чарівною усмішкою, вона полонила мене ще у перший день навчання. Та я, зелений хлопчисько, розгубився – не знав, що маю зробити, аби сподобатися такій дівчині. Тому просто почав тихенько її вивчати, спостерігати за кожним її жестом, словом, порухом.

Вона приїхала зі Львова, але не жила в гуртожитку, як решта іногородніх студентів. У неї не було університетських подруг. І друзів – теж. Трималася

осторонь від усіх нас, ніколи не відвідувала студентських вечірок, після пар завжди квапилася додому, до своєї тети (Анна Багряна).

Тема: НЕФІНІТНІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА.
Дієприкметник. Дієприслівник. Форми на –но, -то

Питання для самоконтролю

1. Які дієслівні форми кваліфікуються як нефінітні (недієвідмінювані, непередикативні)?
2. Які граматичні категорії характерні для нефінітних форм?
3. Дайте визначення дієприкметника. Назвіть його дієслівні та прикметникові ознаки.
4. Як утворюються дієприкметники активного стану теперішнього часу? Як вони функціонують в українській мові? Наведіть приклади.
5. Як утворюються дієприкметники активного стану минулого часу? Наведіть приклади.
6. Чому в українській мові немає дієприкметників пасивного стану теперішнього часу? Що сталося з давніми твореннями на -ом, -им?
7. Як утворюються дієприкметники пасивного стану минулого часу? Наведіть приклади.
8. Що собою являють передикативні форми на -но, -то? З'ясуйте спосіб творення та синтаксичну функцію цих форм.
9. Дайте визначення дієприслівника. Назвіть його дієслівні та прислівникові ознаки.
10. Як утворюються дієприслівники теперішнього часу? Наведіть приклади.
11. Як утворюються дієприслівники минулого часу доконаного й недоконаного виду? Наведіть приклади.

Ключові слова: нефінітні дієслівні форми, дієприкметник, форми на -но, -то, дієприслівник, спосіб творення, дієприкметник активного стану теперішнього часу, дієприкметник активного стану минулого часу, дієприкметник пасивного стану теперішнього часу, дієприкметник пасивного стану минулого часу, дієприслівник теперішнього часу, дієприслівник минулого часу.

Знати: що собою являють нефінитні (недієвідмінювані, непередикативні) дієслівні форми, визначення дієприкметника, морфологічні ознаки дієприкметника, спосіб творення дієприкметників активного стану теперішнього/минулого часу, сутність та спосіб творення передикативних форм на -но, -то, визначення дієприслівника, морфологічні ознаки дієприслівника, спосіб творення дієприслівників теперішнього часу, спосіб творення дієприслівників минулого часу доконаного та недоконаного

Уміти:

- визначати нефінитні дієслівні форми;
- визначати морфологічні ознаки дієприкметника;
- утворювати дієприкметники активного стану теперішнього часу ;
- утворювати дієприкметники активного стану минулого часу;
- утворювати дієприкметники пасивного стану минулого часу ;
- утворювати дієслівні передикативні форми на -но, -то;
- утворювати дієприслівники теперішнього часу;
- утворювати дієприслівники минулого часу доконаного та недоконаного виду.

Проблемні питання:

1. У чому полягає категоріально-семантичне значення дієприкметника?
2. У чому виявляється морфологічна незмінність дієприслівника?

Практичні завдання:

Завдання 1. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметників активного стану теперішнього та минулого часу. Дієприкметники активного стану теперішнього часу введіть у речення чи словосполучення.

Зів'янути, думати, мити, жовтіти, дрімати, керувати, радіти, читати, копати, зберігати, аналізувати, сидіти, малювати, знати, згадати, посивіти, зберегти, цілувати, гасити, зварити, обіймати.

Завдання 2. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметники пасивного стану минулого часу.

Написати, мити, їхати, обіцяти, сушити, думати, зробити, засіяти, слухати, відволікати, служити, любити, оформити, зустріти, спекти, пошити, зберегти, вінчати, змарніти, лізти, пишатися.

Завдання 3. Від перехідних дієслів недоконаного виду утворіть форми дієприкметників минулого часу, які б вживалися у значенні теперішнього часу. Уведіть її у речення.

Освітлювати, записувати, вживати, зрошувати, виховувати, керувати.

Завдання 4. Від поданих дієслів утворіть предикативні форми на -но, -то. Поясніть їх спосіб творення. Чи зберігають ці форми ознаки атрибутивності? Яку синтаксичну функцію вони виконують?

Сказати, вишити, довести, налити, скосити, зробити, відпустити.

Завдання 5. Утворіть усі можливі форми дієприслівників. Поясніть їх спосіб творення. 2-3 дієприслівники введіть у речення, поясніть розділові знаки. Які морфологічні ознаки характерні для дієприслівників?

Писати, принести, думати, бігти, милуватися, працювати, повірити, зносити, відвідати, пірнати.

Завдання 6. Випишіть з тексту всі нефінитні форми дієслова. З'ясуйте їх морфологічні ознаки та синтаксичну функцію у реченні.

Вулицею городища йшли двоє. Під ногами ледь чутно шелестіло дрібне каміння, ледача курява здіймалася за тим, хто був попереду. Він упевнено карбував кожен крок, не дивлячись собі під ноги, не звертаючи жодної уваги на чоботи, які покривала сіра смага. Гордо піднята голова, розправлені рамена говорили про його впевненість у собі. Чорний капелюх ховав очі, а тінь від крисів – і уста. Довгий чорний плащ, за спиною рушниця, через плече перекинута чорна шкіряна сумка. Чоловік був високого росту і наче й не дуже поспішав, але той, хто йшов за ним, хоч і не ніс нічого ані в руках, ані за спиною, мусив бігти підтюпцем, бо був чи не вдвічі нижчим, ще не вповні сформованим чоловіком, підлітком. Кожен, хто бачив цю пару, розумів відразу – то йдуть Господар і його Слуга. Втім, цієї ранкової пори на вулицях городища було ще порожньо. Люди відпочивали в своїх домівках. На сході, майже в одну лінію з горизонтом, маленьким колобочком виднілося мляве сонце. День тільки починався.

Сонце в Яровороті ніколи не йшло спати. Воно подорожувало коловоротом по небу, хіба що змінюючи висоту перебування. Вночі, тобто в той час, коли городище відпочивало, сонце рухалось низько-низько над горизонтом північним боком із заходу на схід.

Хатинки Яроворота розташовувалися за колорадіальним сонячним принципом навколо Храму Сонця, який стояв у центрі городища. Вулички відходили від центру промінчиками. Тож подорожування тими вуличками

інколи нагадувало кривий танець. Недалечко одна від одної стояли дуже схожі між собою ошатні біленькі двоповерхові хатинки, вкриті очеретом. Їх розділяли чепурні садочки, маленькі грядочки, мальовничі квітники. Майже біля кожної оселі росли квіти. Найбільше було мальв. Мешканці Яроворота інколи жартома говорили, що їхнє городище можна сміливо перейменувати на Мальвограй. Ані бджіл, ані інших комах чи птахів ще не було. Навіть для них було зарано. Хатинки дрімали, підморгуючи сонно своїми круглими вікнами (Дара Корній).

Тема: ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Питання для самоконтролю

1. Яка частина мови називається прислівником? Дайте загальнокатегоріальну характеристику прислівника.
2. Поясніть сутність лексичного значення прислівника.
3. Які категоріальні функції виконує прислівник? Що значить виражати ознаку іншої ознаки?
4. Що являють собою атрибутивна та динамічна функції прислівника?
5. Поясніть сутність предикативної та модальної функцій прислівника.
6. У чому виявляється морфологічна ознака прислівника?
7. Які синтаксичні функції може виконувати прислівник?
8. У чому полягає різниця між власне прислівниками та займенниковими прислівниками?
9. Які класифікації прислівника вам відомі? Чи є між ними відмінності? У чому вони виявляються?
10. На які значеннєві розряди (семантино-синтаксичні групи) поділяються прислівники?
11. Які прислівники належать до обставинно-атрибутивних (означальних)?
12. Які прислівники належать до власне обставинних (обставинних)?
13. Які особливості мають якісно-означальні прислівники? Як це можна пояснити?
14. На які групи поділяються прислівники місця?
15. На які групи поділяються прислівники часу?
16. Що являють собою предикативні прислівники? На які значеннєві групи вони розподіляються? Яку синтаксичну функцію виконують?
17. Як у мовознавстві розглядаються слова *холодно*, *похмуро*, *гірко*, *боляче*, *потрібно*, *обов'язково*, *жаль*, *сором*, *пора* та под.?

18. Що являють собою модальні прислівники? Яку вони мають особливість порівняно з іншими прислівниками.

19. Як у мовознавстві розглядаються слова *безумовно, звичайно, певне, можливо, безперечно, зрештою, мабуть*?

20. На які значеннєві групи поділяються займенникові прислівники? Чим обумовлений цей поділ?

21. Як розглядаються слова *стільки, скільки, настільки, наскільки* в мовознавстві?

22. У чому полягає сутність явища адвербіалізації як явища міжкатегоріальної транспозиції слів?

Ключові слова: прислівник, морфологічна незмінюваність, власне прислівники, займенникові прислівники, ознака іншої ознаки, атрибутивна функція, динамічна (процесуальна) функція, предикативна функція, модальна функція, значеннєві розряди, обставинно-атрибутивні прислівники, власне обставинні прислівники, предикативні прислівники, модальні прислівники, явище адвербіалізації.

Знати: дефініцію поняття прислівник, загальнокатегоріальну характеристику прислівника (лексичне значення, морфологічна ознака, синтаксичні функції), які категоріальні функції виконує прислівник, які існують класифікації прислівника, у чому різниця між власне прислівниками та займенниковими прислівниками, на які значеннєві розряди (семантико-синтаксичні) групи поділяються прислівники, які прислівники належать до обставинно-атрибутивних, які прислівники належать до власне обставинних, які прислівники кваліфікуються як порівняльно-уподібнювальні та як вони розглядаються мовознавцями, яких значень набувають предикативні прислівники, яку синтаксичну функцію вони виконують, яку специфіку мають модальні прислівниками, що таке адвербіалізація.

Уміти:

- визначати категоріальні ознаки прислівника;
- визначати категоріальні функції прислівника;
- розподіляти прислівники на значеннєві розряди;
- володіти науковою термінологією;
- визначати особливості кожної семантико-синтаксичної групи прислівника;
- утворювати якісно-означальні прислівники від якісних прикметників;

- утворювати ступені порівняння якісно-означальних прислівників (форми компаратива та суперлатива);
- визначати групу займенникового прислівника відповідно до його кореляції з власне прислівником.
- пояснювати явище адвербіалізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Проблемні питання:

1. У чому полягає категоріальне значення прислівника та як воно виявляється?
2. Як розглядається прислівник у мовознавстві? Чим різняться відомі класифікації прислівника?

Практичні завдання:

Завдання 1. Випишіть з тексту прислівники. Дайте їм загальнокатегоріальну характеристику (лексичне значення, морфологічна ознака, синтаксична функція в реченні) та визначте категоріальну функцію (атрибутивна, динамічна, предикативна, модальна).

У стихії вогню співчуттям не пристало
 Плазувати вужем у холоднім півсні.
 Пам'ятаю, було: навесні я вмирала
 Й оживала по тім на наступній весні.
 А тепер я лежу і спиняю хвилини,
 Пам'ятаючи: сон - ще не привід для сну...
 Я, напевно, жива, бо кажу, що загину,
 Коли часом мій Марс не припинить війну.
 Я - стихія вогню. Шкодувати не варто.
 Якщо раптом помру, то вважайте - жива,
 Моє серце в мені - мов палаюча ватра.
 Не вмирають вогні. Не вмирають слова.
 Та, напевно, не час говорити про тлінне,
 Коли тіло спішить втамувати "весну".
 Я іще проживу не одне покоління,
 А опісля в снігу на колінах засну (Анна Багряна).

Завдання 2. Розподіліть обставинно-атрибутивні прислівники на відповідні семантичні групи: 1) якісно-означальні; 2) міри або ступеня; 3) способу дії; 4) порівняльно-уподібнювальні. Поясніть спосіб творення порівняльно-уподібнювальних прислівників.

По-своєму, навсидячки, по-весняному, завзято, ледве, рішуче, дуже, по-вовчи, довго, ластівкою, бездоганно, вщент, жартома, зозулею, голосно, досхочу, весело, по-літньому, наосліп, густо, занадто, рідко, важко, поділовому.

Завдання 3. Розподіліть власне обставинні прислівники на відповідні семантичні групи: 1) часу; 2) місця; 3) мети; 4) причини; 5) допустові.

Вгору, навмисно, всупереч, взимку, далеко, здуру, наперекір, зопалу, навколо, додому, вранці, згарячу, на зло, знічев'я, допізна, вчора, напоказ, довіку, весною, змолodu, ненароком, спросоння, здавна, на радість, кругом.

Завдання 4. Від поданих якісних прикметників утворіть якісно-означальні прислівники. Поясніть спосіб їх творення. Утворіть ступені порівняння (форми компаративна та суперлатива) та усі можливі здрібніло-пестливі форми якісно-означальних прислівників. Виділіть суфікси, які не тільки можуть надавати прислівникам здрібніло-пестливої форми, а й відтінки у значенні (просторового, часового, кількісного).

Близький, швидкий, частий, теплий, гарячий, гарний.

Завдання 5. Від різних форм поданих іменників, прикметників, числівників, займенників та поєднаних з ними прийменників утворіть і запишіть прислівники. Вкажіть, до якого значеннєвого розряду вони належать.

Солодкий, мокрий, день, крок, круг, мій, п'ятий, наш, літо, складний, що, пам'ять, сонячний, чотири, їхній, нічия, пора, двоє, бік, ластівка, гора, далекий.

Завдання 6. Розподіліть подані прислівники на значеннєві розряди (причини, мети, допустові). З'ясуйте, що вони означають і на яке питання відповідають. З кількома складіть речення.

На щастя, всупереч, спросоння, напоказ, знічев'я, навмисне, наперекір, зопалу, на зло, ненароком, згарячу, на радість, здуру.

Завдання 7. Предикативні прислівники розподіліть за значенням. З кількома прислівниками складіть речення, з'ясуйте їх синтаксичну функцію. Поясніть, як такі слова розглядаються в мовознавстві.

Соромно, потрібно, вітряно, пора, похмуро, гірко, гріх, тепло, приємно, страх, обов'язково, боляче, холодно, треба, необхідно, жаль, час.

Завдання 8. Обґрунтуйте сутність модальних прислівників *безумовно, зрештою, можливо, певне, мабуть, звичайно, безперечно*. Поясніть, як такі слова розглядаються в мовознавстві.

Завдання 9. Розподіліть займенникові прислівники на групи за значенням: 1) просторові; 2) темпоральні; 3) атрибутивно-вказівні; 4) кількісні; 5) питальні; 6) відносні. Поясніть, на чому ґрунтується цей поділ.

Там, тоді, отак, стільки, навіщо?, коли, тут, завжди, абияк, наскільки, куди, де?, скрізь, деколи, всяко, настільки, куди?, де, дець, коли?, звідтіля, відтоді, онде, доти, де-не-де, інколи, інакше, дотепер, досі, кудись.

Завдання 10. Замініть подані слова прислівниками і вкажіть, до якого значеннєвого розряду вони належать.

На швидку руку, кожної ночі, догори обличчям, шепочучи, присідаючи, всупереч волі, йдучи мимо, кожної весни, всупереч бажанню.

Завдання 11. Випишіть з художньої літератури 4–5 речень, у яких простежувалося б явище адвербіалізації.

Завдання 12. З поданого тексту выпишіть прислівники. Зробіть морфологічний аналіз прислівників за таким алгоритмом: власне прислівник/займенниковий прислівник, лексичне значення, морфологічна особливість, категоріальна функція/ознака (атрибутивна, динамічна, предикативна, модальна), розряд за значенням (обставинно-атрибутивний, власне-обставинний та підрозряд; предикативний, модальний), для займенникових (просторовий, темпоральний, атрибутивно-вказівний, кількісний, питальний, відносний), синтаксична функція в реченні.

Це сталося наприкінці серпня 1977-го... Тоді мені виповнилося вісімнадцять. Я мріяв про славу. І знав, що вона — прийде. Йшлося не про тимчасове сходження на якийсь п'єдестал у вузькому просторі, в якому я тоді жив. Не про оплески аудиторії, котра забуває про тебе вже наступного дня. Ні. Я відчував, що в мене є призначення, таємницю якого мені ще належить розгадати. А поки що воно зароджувалося десь глибоко всередині, ніби у вологій марлі визрівала квасолина — такий дослід ми робили в школі на уроках біології. Всі тридцять п'ять учнів удома на підвіконні пророщували квасолини, а через пару тижнів приносили результат у школу. Дуже добре пам'ятаю, що мій паросток був більшим, ніж у інших. Це було давно, у класі шостім. Але

після цих дослідів я зрозумів, що і як розвивається всередині мене самого. І терпляче очікував. Настільки терпляче, що намагався зайвого разу не привертати до себе уваги — поки що мені це було ні до чого. Поки що.

Я закінчив школу, досить легко вступив на кінофакультет на сценарне відділення (мій екзаменаційний сценарій виявився кращим, ніж опуси вже досвідчених і набагато старших за мене абітурієнтів, його потім ще довго зберігали на кафедрі як вдалий приклад). Довідавшись про результат, поїхав трохи відпочити в гори, на туристичну базу біля підніжжя Карпат. Власне, це була «кінематографічна» турбаза, до якої поїхали всі мої майбутні однокурсники — оголошення про невикористанні студентські путівки висіло в холі інституту. Ми ще не були добре знайомі між собою. Нас об'єднував загальний дух нещодавніх іспитів, під час яких усі ми дружно штовхалися біля дверей аудиторій та галасливо вітали кожного щасливчика (Ірен Роздобудько).

Тема: ПРИЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Питання для самоконтролю

1. Які існують підходи в мовознавстві щодо визначення граматичного статусу прийменника? Чому прийменники на думку представників нетрадиційного мовознавства кваліфікуються як аналітичні синтаксичні морфеми?
2. Назвіть прийменникові семантико-граматичні позиції. Яка з них є первинною, а які вторинними?
3. Що являє собою присубстантивна позиція? Наведіть приклади.
4. Що являє собою післядієслівна позиція? Назвіть її типові реалізації. Наведіть приклади.
5. Що являє собою приномеральна (причислівникова) позиція? Які прийменники можуть реалізуватися в цій позиції? Наведіть приклади.
6. Як розподіляються прийменники за походженням?
7. Які ознаки мають первинні (непохідні) прийменники? Які з них за будовою прості, а які складні? Наведіть приклади.
8. Що являють собою вторинні (похідні) прийменники? Що таке препозитивація як явище міжкатегоріальної транспозиції слів?
9. Які вторинні прийменники співвідносні з морфологізованими прислівниками? Наведіть приклади.
10. Які вторинні прийменники утворилися від аналітичних прислівників? Наведіть приклади.

11. Які вторинні прийменники утворилися від адвербіалізованих безприйменникових відмінкових субстантивних форм? Наведіть приклади.
12. Які вторинні прийменники утворилися від адвербіалізованих дієслівних форм? Наведіть приклади.
13. Що являють собою прийменникові комплекси? Наведіть приклади.
14. Які є семантичні типи прийменників?
15. Схарактеризуйте локальні (просторові) прийменники. Наведіть приклади.
16. Схарактеризуйте темпоральні (часові) прийменники. Наведіть приклади.
17. Схарактеризуйте логічні прийменники. Наведіть приклади.

Ключові слова: прийменник, граматичний статус прийменника, службові слова, аналітичні синтаксичні морфеми, семантико-граматична позиція прийменника, присубстантивна позиція, післядієслівна позиція, принумеральна (причислівникова), типові реалізації, первинні (непохідні) прийменники, вторинні (похідні) прийменники, структура прийменників (прості, складні, складені), явище препозитивації, семантичні типи прийменників.

Знати: погляди мовознавців на граматичний статус прийменника, які є семантико-граматичні позиції прийменника, чому присубстантивна позиція є первинною, які є типові реалізації прийменників у післядієслівній позиції, які прийменники вживаються в принумеральній позиції, як поділяються прийменники за походженням, які ознаки характерні для первинних прийменників, що таке препозитивація, які групи за походженням мають вторинні прийменники, на які семантичні типи розподіляються прийменники.

Уміти:

- визначати граматичний статус прийменника;
- визначати семантико-граматичні позиції прийменників;
- розподіляти прийменники за походженням (первинні, вторинні) ;
- розподіляти прийменники за структурою (прості, складні, складені);
- визначати ознаки первинних прийменників ;
- розподіляти вторинні прийменники на групи відповідно до їх походження;
- визначати семантичні групи прийменників;
- визначати групу займенникового прислівника відповідно до його кореляції з власне прислівником.
- пояснювати явище препозитивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Проблемні питання:

1. Чому професор Кучеренко І. К. називав прийменник прислівником узагальненого типу? Ваші міркування.

2. Якщо прийменники за професором Кучеренком І. К. є самостійними словами, то чи можна їх кваліфікувати як аналітичні синтаксичні морфеми? Ваші міркування.

Практичні завдання:

Завдання 1. Визначте прийменникові семантико-граматичні позиції. Вкажіть, яка з них первинна, а які вторинні. Аргументуйте свою відповідь:

а) «Хіба можна довірити кохання дню? Людські погляди розірвали б його на шматки лише за один такий день. І згадки б не залишилось. Ні...Любов – не для чужих очей. Любов – то таємниця. Незбагненна примха безросудного серця. Квітка папороті. Палкі обійми під сонцем не змусять ту квітку розпуститися вночі. Тільки – дві зорі, що раптом перестануть світити холодним блакитним вогнем, запалають теплим світлом любові і впадуть у своє кохання, як у темний, безлюдний ліс, де на них уже чекає квітка папороті. І що його бідкатися про загублене життя? Любов – краща за життя. І щоби це зрозуміти, треба прожити ціле життя» (Люко Дашвар).

б) «Любов-ідея,-перебив Платон. – Любов існує незалежно від людей. Люди... Вони воюють, воюють, аби тільки захопити цей трофей-любов. А на війні справедливості нема, доброї волі нема – тільки кров. Поки хоробрий своїм життям торує шлях, підлота головний трофей уже за пазуху кладе. А хоробрий усіх переміг, до скарбниці дорвався, дивиться – трофеї всі такі дрібні та негідні. А щось же треба взяти. Не дарма ж воював. Не з порожніми ж руками з битви повертатися. Любов – трофей битви. Годі шукати гармонію. Краще відчувати того, хто тобі потрібен.

-Філософія... – пробурмотів Стас безпорадно.

-Так. Найголовніше філософське питання в тому, хто з двох у любові вважає себе трофеєм, а хто – завойовником. Часто ролі змінюються. Як і оцінка самого трофею» (Люко Дашвар).

Завдання 2. Розкласифікуйте прийменники за походженням та структурними типами: а) первинні (прості, складні); б) вторинні (прості, складені). Для вторинних прийменників визначте групу за походженням (утворений від морфологізованого прислівника, від адвербіалізованої безприйменникової відмінкової субстантивної форми, від аналітичного прислівника, від адвербіалізованої віддієслівної форми, прийменниковий комплекс):

а) в інтересах, з середини, з-між, від, задля, за рахунок, довкіл, за посередництвом, відносно, коло, серед, близько, з метою, на знак, замість, з-перед, поміж, для;

б) виключаючи, зважаючи на, за зразком, з нагоди, з-межи, на чолі, в інтересах, з-над, окрім, довкола, з приводу, до, побіля, у ході, напередодні, поверх, поперед, повз, обіруч від;

в) у силу, від, у плані, неподалік, з, наприкінці, на шляху до, в розрізі, під, над, на засадах, залежно від, поблизу, у ході, з-за, в ім'я, поперек, у сфері, незважаючи на;

г) у напрямку до, нарівні з, піді, згідно з, проміж, одночасно з, до, обабіч, поряд, починаючи від, щодо, у дусі, при, у зв'язку з, у згоді з, протягом, з-поперед, опісля;

д) з огляду, у відповідь на, о, перед, поруч, незважаючи на, повз, попри, праворуч від, всупереч, навздогін, перед, по, на противагу, посередині, напередодні, в умовах, стосовно, згідно з, шляхом, порівняно до.

Завдання 3. Розподіліть прийменники на відповідні семантичні типи:

а) локальні, б) темпоральні, в) логічні (причини, мети, умови, допустові).

З-над, впродовж, через, при нагоді, до, незалежно від, край, в інтересах, серед, під впливом, близько, у напрямку, ліворуч, у силу, задля, посеред, на честь, за умови, повз, всупереч, при, на знак, між, у зв'язку з, слідом, завдяки, у справах, поряд, у розріз з, біля, з-перед, наперекір, поряд, від.

Завдання 4. Серед поданого ряду прийменників виділіть темпоральні, визначте їх часові відношення (час дії, межі тривання дії, часову точку, від якої чи до якої розгортається дія). Введіть їх у речення чи словосполучення.

Біля, попереду, супроти, слідом за, обабіч, у силу, через, о(об), після, з приводу, в, задля, у результаті, на честь, близько, у разі, при, через, на противагу, напередодні, у процесі, з радощів, від, до.

Завдання 5. Серед поданого ряду прийменників виділіть локальні, визначте їх просторові відношення (розташування одного предмета стосовно іншого, напрямок переміщення одного предмета стосовно іншого, простір, через який відбувається переміщення). Введіть їх у речення чи словосполучення.

З-за, з радощів, впродовж, у напрямку, при умові, всупереч, край, через, внаслідок, серед, з, у світлі, близько, під, зважаючи на, між, у разі, з нагоди, у результаті, у, незалежно від, до, з-перед, о (об).

Завдання 6. Поясніть частиномовну належність поданих слів. Введіть їх у речення так, щоб вони представляли різні частини мови:

- а) край, протягом, довкола, поблизу, шляхом;
- б) близько, впродовж, кінець, коло, уперек.

Завдання 7. На власних прикладах продемонструйте та поясніть сутність явища препозитивації як виду міжкатегоріальної транспозиції слів.

Завдання 8. Зробіть морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) прийменників за таким алгоритмом: прийменник, семантико-граматична позиція прийменника (субстантивна, післядієслівна, приномінальна), за структурою (простий, складний, складений), за походженням (первинний, вторинний), якщо вторинний (утворений від морфологізованого прислівника, від адвербіалізованої безприйменникової відмінкової субстантивної форми, від аналітичного прислівника, від адвербіалізованої віддієслівної форми, прийменниковий комплекс), семантичний тип (локальний, темпоральний, логічний):

а) Тоді ще у нього був пес. На відміну від kota, прибудиська, його чи не його kota, пес мав ім'я і звався Тузиком. Яків називав свого старого псиська Тузом. Туз уже тоді був тож старим і облізлим, а що його ніколи не купали, то із білого зробився брудно-сірим. Пес загавкав, тихо і хрипло, як завше гавкав в останні літа свого псячого життя. Яків мусив поглянути, що ж сталося. Прибудився хто до його господи чи кіт на тиньок заскочив?

На дереві коло хати, старій яблуні, сидів кіт. Чужий чорний котисько. Блимав злим оком на пса, що голову задер і хрипко надривається. - Хай собі сидить, – сказав Яків до Туза.

А потім – до хати вертатися не хотілося – він пішов на город і в кінці його, коло самого рова, побачив довгасту барвисту пляму. Тією плямою й була Оленка, Оляна, Ольона, Альона. Але тоді він ще не знав, як її звати. Тільки як наблизився, то побачив, що невисоке, худе, як трясця, дівча трощить його мак. Рве геть зелені маківки і кидає в цилофановий пакет. Трощить і рве, холера б тебе взяла (Володимир Лис).

б) Наприкінці листопада 1845 року у зв'язку з ремонтом будинку Козачковського Шевченко переїхав до В'юнища. Поет поселився у колишнього декабриста Степана Никифоровича Самойлова і прожив у нього майже місяць. Село дуже сподобалося Шевченку. Розташоване біля самісінького Дніпра, воно причаровувало своєю мальовничістю. Величавий плин могутньої ріки,

розкішні соснові гаї, що підступали аж до села, благословенна тиша довкруг спонукали до роздумів... («Спогади про Тараса Шевченка»).

Тема: СПОЛУЧНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Питання для самоконтролю

1. Які існують підходи в мовознавстві щодо визначення граматичного статусу сполучника? Чому сполучники на думку представників нетрадиційного мовознавства кваліфікуються як аналітичні синтаксичні морфеми?
2. Як розподіляються сполучники за походженням.
3. Які сполучники вважаються первинними за походженням? Наведіть приклади.
4. Які сполучники вважаються вторинними за походженням? Наведіть приклади.
5. Що являє собою явище кон'юнкціоналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів?
6. Як поділяються сполучники за синтаксичною роллю в реченні?
7. У чому полягає сутність сурядних сполучників?
8. Як поділяються сурядні сполучники за характером вираження смислових зв'язків між словами або реченнями?
9. Для чого вживаються єднальні сурядні сполучники в реченні? Наведіть приклади.
10. Для чого вживаються протиставні сурядні сполучники в реченні? Наведіть приклади.
11. Для чого вживається зіставний сполучник у реченні? Як розмежувати зіставний сполучник *а* від протиставного сполучника *а*. Продемонструйте це на конкретних прикладах.
12. З якою метою вживаються розділові сполучники? Наведіть приклади.
13. Які сурядні сполучники можуть бути градаційними в реченні? Наведіть приклади.
14. Що являють собою приєднувальні сурядні сполучники? Наведіть приклади.
15. Що являють собою пояснювально-уточнювальні сурядні сполучники? Наведіть приклади. Хто з мовознавців відносить такі сполучники до підрядних пояснювальних?
16. У чому полягає сутність підрядних сполучників? Які семантико-синтаксичні відношення вони виражають?

17. Назвіть причинові підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
18. Назвіть наслідкові підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
19. Назвіть часові підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
20. Назвіть умовні підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
21. Назвіть цільові підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
22. Назвіть порівняльні підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
23. Назвіть з'ясувально-об'єктні підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
24. Назвіть означальні підрядні сполучники та поясніть їх сутність.
25. Чи є серед названих семантико-синтаксичних розрядів підрядних сполучників сполучні слова?
26. Що являють собою сполучні слова? Назвіть диференційні ознаки між сполучниками та сполучними словами.
27. Просторово-локальні *де, куди, звідки* сполучники чи сполучні слова?
28. Які є групи сполучників за способом їх уживання?
29. Як поділяються сполучники за структурою? Чому ми не виділяємо за структурою складні сполучники?

Ключові слова: сполучник, граматичний статус сполучника, службові слова, аналітичні синтаксичні морфеми, сполучники за походженням, сполучники за структурою, сурядні сполучники, підрядні сполучники, групи сполучників за способом їх уживання, сполучні слова.

Знати: погляди мовознавців на граматичний статус сполучника, як поділяються сполучники за походженням, як розмежувати первинні та вторинні сполучники, що являє собою явище кон'юнкціоналізації, як поділяються сполучники за структурою, сутність сурядних сполучників, які є семантико-синтаксичні розряди сурядних сполучників, сутність підрядних сполучників, які є семантико-синтаксичні розряди підрядних сполучників, які є групи сполучників за способом їх уживання, у чому різниця між сполучниками та сполучними словами.

Уміти:

- визначати граматичний статус сполучника;
- розподіляти сполучники за походженням (первинні, вторинні) ;
- розподіляти сполучники за структурою (прості, складені);
- визначати ознаки первинних сполучників ;
- визначати способи творення вторинних сполучників;
- розподіляти сполучники на сурядні та підрядні;

- визначати семантико-синтаксичні розряди сурядних сполучників;
- визначати семантико-синтаксичні розряди підрядних сполучників;
- визначати групу сполучників за їх уживанням у реченні;
- розмежовувати сполучники та сполучні слова;
- пояснювати явище кон'юнкціоналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Проблемні питання:

1. У чому полягає релятивна функція сполучника?
2. Які сполучники є наслідком трансформації слів з інших частин мови? З яких саме?

Практичні завдання:

Завдання 1. Розподіліть сполучники за структурою: а) прості непохідні; б) прості похідні; в) складені. Поясніть, чому немає складних за структурою сполучників.

Дарма що, немов, й, у зв'язку з тим що, щоб, зате, як тільки, в міру того як, якби, проте, але, та, як тільки, ніби, чи, бо, через те що, тому що, не тільки але й, а, нібито, незважаючи на те що, і, якщо, перш ніж, тільки, дарма, мов.

Завдання 2. Розподіліть сполучники за способом уживання: а) одиничні; б) повторювані; в) парні.

Чи... чи, як тільки, не тільки... але і (й), якщо... то, і... і, але, та, ні... ні, як... так, хоч... але, або... або, то... то, проте, тому... що, дарма що, у зв'язку з тим, через те що, й, чи, якби, зате, ані...ані, не лише...а й, однак, або...або, не стільки...скільки, як не...так, хоч...однак, ні...ні.

Завдання 3. Подані сполучники та сполучні слова розподіліть за участю у вираженні семантико-синтаксичних відношень: а) сурядні; б) підрядні:

а) Незважаючи на те що, не то... не то, хоч, а навіть, а до того ж, що, який, як, тобто, коли не... то, якщо не... то, не тільки... а навіть, і, однак, дарма що, аби, куди, вміру того як, та ще й, зате, ані...ані, також, тому що, так що, тим що.

б) Коли б, немовби, а саме, та ще й, та ні... та ні, як не... то, а до того ж, мов, не стільки... скільки, звідки, після того як, чи, хто, доки, наскільки, мов, після того як, якби, хоч...але, і навіть, тобто, до того як, коли, ледве.

в) В міру того як, немовби, де, котрий, як-от, тобто, дарма що, аби, та ще й, а навіть, коли, не то... не то, але й, як, ні...ані, тому що, куди, доки, після того як, ледве, аж поки, який, нібито, також, якби, наче, бо.

Завдання 4. Виділіть градаційні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень. Уведіть їх у речення.

Перед тим як, проте, чи то, а до того ж, та ще й, і навіть, також, або, як не... то, не стільки... скільки, та, тобто, як-от, а й, а ще, то... то, не тільки... але й, коли не...то, не так... як, та ні... та ні, тільки, чи... чи, та й, хоч, і, ще й, тому що, якби.

Завдання 5. Виділіть пояснювально-уточнювальні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень. Уведіть їх у речення.

Як-от, хоч... зате, а до того ж, і навіть, лише, а й, також, а чи, або, хоч... та, тим часом, та й, а втім, а саме, тобто, не тільки... а навіть, коли не... то, не тільки... але й, ані... ані, ще й, та ні... та ні, або.

Завдання 6. Виділіть приєднувальні сполучники, з'ясуйте їх участь у вираженні семантико-синтаксичних відношень. Уведіть їх у речення.

Проте, як-от, і, та, а то, але, зате, та ні... та ні, чи, також, і навіть, не стільки... скільки, але й, а й, то... то, та й, що не тільки... а навіть, ще й, тобто, а саме, також, як не... то, проте, та ще й, ані-ані.

Завдання 7. Уведіть в речення сполучні слова *що, який, де, коли*. Поясніть їх семантико синтаксичні відношення. У чому полягає відмінність між підрядними сполучниками та сполучними словами?

Завдання 8. На власних прикладах поясніть сутність кон'юнкціоналізації як явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

Завдання 9. Зробіть морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) сполучників та сполучних слів за таким алгоритмом: сполучник: за походженням первинний/вторинний, за структурою простий/складений, за граматичним значенням сурядний/підрядний, якщо сурядний (єднальний, протиставний, зіставний, розділовий, градаційний, приєднувальний, пояснювально-уточнювальний), підрядний (причинний, наслідковий, часовий, умовний, цільовий, порівняльний, з'ясувально-об'єктний, означальний, просторово-локальний), група за способом уживання;

сполучне слово: якою частиною мови виражений, яку синтаксичну функцію виконує:

а) Слова сильніші од думки — вони матеріальні, наділені фізичною інерцією і легко можуть потягти думку за собою, як ледаче тіло кволу душу. А коли об'єм інформації, що спадає на нас цілоденно, й т ак перевищує наші можливості її скільки-небудь притомно засвоїти, роль «готових слів», цих кубиків Лего, з яких мозок складає нам комфортну для нас конструкцію, зростає взагалі непомірно. Заголовки, самі заголовки, біжуча стрічка новин. У вас п'ять хвилин, щоб донести свою позицію. Говоріть коротко, лонгрідів ніхто не читає. Твіттер збільшив довжину повідомлення до 280 знаків. Це неможливо, Путін збожеволів, зараз двадцять перше століття! (62 знаки з пробілами.) «Збожеволів» — ось іще одне готове слово, яке слугує універсальною відмичкою до того, щó ми відмовляємося зрозуміти, ну а «двадцять перше століття», за великим рахунком, не означає взагалі нічого — ще Умберто Еко встиг нам перед смертю нагадати (а до нього я це саме читала у Юрія Шевельова), що історія зовсім не зобов'язана рухатися лінійно- прогресивно тільки тому, що так нас учили в школі, а цілком може, як ріка, робити закрут і вертатися назад, і що 21 століття якраз і почалося в Європі з недвозначного повороту «назад у 1930-ті», — як у воду дивився чоловік, але хто його слухав?.. (Оксана Забужко).

б) Але він помилявся. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом — він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень.

Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу... (Василь Шкляр).

в) Життя іде і все без коректур.
І час летить, не стишує галопу.
Давно нема маркізи Помпадур,

і ми живем уже після потопу.
Не знаю я, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдиний, хто не втомлюється, — час.
А ми живі, нам треба поспішати.
Зробити щось, лишити по собі,
а ми, нічого, — пройдемо, як тіні,
щоб тільки неба очі голубі
цю землю завжди бачили в цвітінні.
Щоб ці ліси не вимерли, як тур,
щоб ці слова не вичахли, як руди.
Життя іде і все без коректур,
і як напишеш, так уже і буде.
Але не бійся прикрого рядка.
Прозрінь не бійся, бо вони як ліки.
Не бійся правди, хоч яка гірка,
не бійся смутків, хоч вони як ріки.
Людині бійся душу ошукать,
бо в цьому схибиш — то уже навіки (Ліна Костенко).

г) Дивувався вельми Сивоок дідові Родимові, що той вибрав собі для житла таке клопітне місце коло шляху, на самому краю уділля. Щоправда, тут була ще й річка, і зелені луки вздовж неї, зате в дальнім кінці уділля починалася пуща, де можна б сховатися не тільки від Ситника, а й од усіх отих набридливих, нахабних, самовпевнених купців, які щоразу так зневажливо дивилися на Родима, що в малого скипалося на серці. Вже він потихеньку брався до дідового меча і вже ворушив його, а там і став потроху підіймати, але ще й досі не наважувався поспитати діда, чому б йому не перебратися коли не в саму пущу, то хоч на той кінець уділля, де б його ніхто не знайшов і ніхто б не завдавав жодного клопоту.

Ще не знав тоді малий, що хоч як важко доводиться іноді серед людей, але треба жити серед них, бо без них не можна.

І сам він піде згодом далі й далі г. люди і забереться в таке вировиння, що й не снилося всім його предкам до десятого коліна, поки що ж мав найвищу втіху в ті дні, коли змандровували вони з дідом з свого неспокійного кінця уділля і заглиблювалися на кілька день в притаєний світ тисячолітньої пущі (Павло Загребельний).

Тема: ЧАСТКА ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає лінгвістичний статус частки? Поясніть сутність «частки» у широкому та вузькому розумінні.
2. Як поділяються частки за структурою?
3. Які частки належать до простих за структурою? Наведіть приклади.
4. Які частки мають складену структуру (аналітичні єдності)? Наведіть приклади.
5. Як поділяються частки за походженням?
6. Які частки належать до первинних за походженням? Наведіть приклади.
7. Які частки належать до вторинних за походженням? Наведіть приклади.
8. Поясніть сутність явища партикуляції. Наведіть приклади.
9. Які існують функціональні різновиди часток?
10. Що являють собою формотворчі частки?
11. Що являють собою заперечні частки?
12. Що являють собою стверджувальні частки?
13. Що являють собою питальні частки?
14. Що являють собою модальні частки?
15. Що являють собою вказівні частки?
16. Чому не виділяють словотворчі частки?
17. Як кваліфікуються *-будь, -небудь, -хтозна, -казна, аби-, де-, -сь* у мовознавстві? Чому їх називають аглютинативними афіксами і зараховують до синтетичних морфем?
18. Які функції виконують частки?
19. Що являє собою комунікативна функція часток? У чому вона виявляється?
20. Як частки беруть участь в актуальному членуванні речення? Наведіть приклади.
21. Які частки беруть участь в організації комунікативних типів речень за метою висловлювання? Наведіть приклади.

Ключові слова: частка, лінгвістичний статус частки, структурні різновиди часток, склад часток за походженням, явище партикуляції, формотворчі частки, заперечні частки, стверджувальні частки, питальні частки, модальні частки, вказівні частки, аглютинативні афікси, функціональне

навантаження часток, комунікативна функція часток, актуальне членування речення, комунікативні типи речень за метою висловлювання.

Знати: визначення частки, які є погляди в мовознавстві на частку, як поділяються частки за структурою, що являють собою прості частки, що являють собою складені частки, як поділяються частки за походженням, що таке партикуляція, які є функціональні різновиди часток, чому не виділяють словотворчі частки, що таке аглютинативні афікси, які функції можуть виконувати частки, що являє собою комунікативна функція.

Уміти:

- визначати граматичний статус частки;
- розподіляти частки за походженням (первинні, вторинні) ;
- розподіляти частки за структурою (прості, складені);
- визначати функціональні різновиди часток ;
- визначати функціональне навантаження часток;
- визначати комунікативну функцію часток;
- визначати участь часток в актуальному членуванні речення;
- визначати участь часток в організації комунікативних типів речень за метою висловлювання;
- пояснювати явище партикуляції як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Проблемні питання:

1. Коли частка виконує комунікативну функцію?
2. Які частка має категоріальні ознаки?

Практичні завдання:

Завдання 1. Розподіліть частки за структурними різновидами: а) прості; б) складені (аналітичні єдності).

Ледве чи, немовби, таки, просто, а то, уже, собі, куди, навряд чи, воно, якось, тобі, десь, хіба ж, та невже, егеж, бодай, годі, оце, онде, ото, та чи, же, ледве чи не, осьде, як не, однак, хай би, ген, хоч би, на що (вже), адже, еге, справді, все, і, щось, невже ж, всього-навсього.

Завдання 2. Розподіліть частки за походженням: первинні (непохідні, вторинні (похідні)). Серед вторинних часток виділіть відприслівникові, від займенникові, віддієслівні, співвідносні із сполучниками.

Знай (собі), хай, тут, і (й), воно, ні, там, ну, також, що, давай, ні, ось, але, не, дай, б, де, або, нехай, це, остаточно, однак, приблизно, рівно, проте, майже, зате, ж, але, бо, мовби, еге, бодай, годі, ото, онде.

Завдання 3. На власних прикладах продемонструйте та поясніть явище партикуляції як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Завдання 4. Розподіліть частки відповідно до функціональних різновидів: а) формотворчі; б) заперечні; в) стверджувальні; г) питальні; д) модальні; є) вказівні.

Чи ж, немовби, ледве чи, невже, атож, ані, би, онде, вже, мовляв, навряд чи, хіба, аякже, не, бодай, мов, ніби, та чи, та хіба, еге, та, точно, його, саме, якраз, ні, ось, ото, куди, бо, так, хай, просто, зовсім.

Завдання 5. З поданих речень випишіть частки, зробіть морфологічний аналіз (лінгвістичну довідку) за таким алгоритмом: частка, структурний різновид (проста, складена), склад за походженням (первинна, вторинна), для вторинної зазначити спосіб утворення(віддієслівна, відприслівникова, від займенникова, співвідносна із сполучником), функціональний різновид (формотворча, заперечна, стверджувальна, питальна, модальна, вказівна), функціональне навантаження:

а) Так, ніби мені не досить власних привидів – власних невибляклих, усе ще по-карамельному яскраво-коричневих облич, поцяткованих регулярною віспою того «вафельного» растру, з яким сьогодні не впоратися до пуття жодному фотошопу, – при комп'ютерному скануванні ці знімки видихаються, наче вірші при перекладі з мови на мову, і на екрані мають дивно жалюгідний вигляд – наче їх щойно вийнято з води й почеплено сушитися на невидимій шворці. Так би мовити, піднято з дна часу, підсвідомий стереотип сприйняття: деś вони там під мулом літ собі лежали, а ми їх узяли та й видобули на світ – ошчасливили б то, чи як?.. От цікаво, ну звідки, спитати б, у нас оця невитравна зверхність у стосунку до минулого, оце невідволодно-тупе, не переломиш, переконання, буцімто ми, сьогоднішні, рішуче й категорично мудріші за них, тодішніх, – на тій єдиній підставі, що нам відкрите їхнє майбутнє: що ми знаємо, чим вони всі скінчать?.. (Нічим хорошим!) Щось наче в стосунку до малих дітей: настановчість, поблажливість. І, як і діти, люди минулого завжди здаються нам наївними – в усьому, від костюмів і зачісок до способу думання й почування. Навіть тоді, коли ці люди – наші близькі. Точніше, колись такими були (Оксана Забужко).

б) «Який же я старий, – думає Яків. – Який старий, Боже мій!»

Він щойно захитався біля порога своєї хати. Щоб не впасти, вхопився за одвірок. Світ кудись поплив.

Не здивувався – так бувало вже не раз.

Дивина в іншому – він раніше ставився до цього якось інакше. Простіше. Начеб не помічав. Удавав, що не помічає. Заточився, то й заточився. Старий, от і все. А тут щось кольнуло наче, різнуло, в серці чи коло серця. іще... (Володимир Лис).

в) Вітер не вщухав уже кілька днів, і море клекотіло такою пронизливою синявою, що здавалося, ніби вхлюпується вона тобі в саму душу і стаєш ти безжурним, як хлопчисько. Синява вічності.

Для Колядки цей стан був зовсім незнаний. Його дитинство і юність ніхто б не назвав безжурними. Та й усе подальше життя. Хоч дехто б міг сказати: а слава, а визнання, а успіхи? Нікого не обходить, якою ціною дістаються тобі успіхи. Ніхто не зазирне в твою душу. Хіба що оце чуже тепле море з його дико синіми очима (Павло Загребельний).

Тема: ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА МОРФОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає лінгвістичний статус вигука?
2. Як поділяються вигуки за структурою?
3. Які вигуки належать до простих за структурою? Наведіть приклади.
4. Які вигуки мають складену структуру (аналітичні єдності)? Наведіть приклади.
5. Що являють собою редуplikовані вигуки? Наведіть приклади.
6. Що являє собою структура вигуківих фразеологізмів? Наведіть приклади.
7. Як поділяються вигуки за походженням?
8. Які вигуки первинні за походженням? Наведіть приклади.
9. Які вигуки вторинні за походженням? Наведіть приклади.
10. Що таке інтер'єктивація? Які слова можуть трансформуватися у вигуки? Наведіть приклади.
11. Які вигуки вживаються у формі слів, запозичених з інших мов?
12. На які розряди за значенням розподіляються вигуки?
13. Що являють собою емоційні вигуки? Наведіть приклади.
14. Чому емоційні вигуки багатозначні? Наведіть приклади.

15. Що являють собою наказово-спонукальні (імперативні) вигуки? Наведіть приклади.

16. Що являють собою апелятивні вигуки? На які підгрупи вони розподіляються?

17. Що являють собою власне апелятивні вигуки? Для чого вони слугують? Наведіть приклади.

18. Що являють собою вокативні вигуки? Для чого вони слугують? Наведіть приклади.

19. Що являють собою етикетні (одиниці мовленнєвого етикету) вигуки? Для чого вони слугують? Наведіть приклади.

20. Що являють собою звуконаслідувальні слова? Як вони розглядаються в мовознавстві?

21. У чому полягає різниця між вигуками та звуконаслідувальними словами?

Ключові слова: вигук, лінгвістичний статус вигука, структурні різновиди вигуків, склад вигуків за походженням, явище інтер'єктивації, розряди вигуків, емоційні вигуки, наказово-спонукальні (імперативні) вигуки, апелятивні вигуки, власне апелятивні вигуки, вокативні вигуки, етикетні вигуки, звуконаслідувальні слова, мовленнєвий контекст, акустичні можливості, артикуляційні можливості, реченнєва концепція.

Знати: визначення вигука, як розглядається вигук у теоретичному мовознавстві, яку структуру мають вигуки, як вигуки редуплікуються, яку структуру мають вигукові фразеологізми, які вигуки вживаються у формі слів, запозичених з інших мов, як поділяються вигуки за походженням, які ознаки мають первинні (непохідні) вигуки, які ознаки властиві вторинним вигукам, що являє собою явище інтер'єктивації, слова яких частин мови можуть трансформуватися у вигук, які є розряди вигуків, чому емоційні вигуки багатозначні, що виражають наказово-спонукальні вигуки, на які підгрупи розподіляються апелятивні вигуки, для чого слугують власне апелятивні вигуки, для чого слугують вокативні вигуки, що виражають етикетні вигуки, яка різниця між вигуками та звуконаслідувальними словами, що спільного між вигуками та звуконаслідувальними словами.

Уміти:

- визначати граматичний статус вигука;
- розподіляти вигуки за походженням (первинні, вторинні) ;
- пояснювати сутність явища інтер'єктивації;
- розподіляти вигуки за структурою (прості, складені);
- визначати структуру вигукових фразеологізмів ;

- визначати розряди вигуків;
- характеризувати емоційні вигуки;
- розподіляти наказово-спонукальні вигуки на наказові та спонукальні;
- визначати серед апелятивних вигуків власне апелятивні, вокативні, етикетні;
- розмежовувати вигуки та звуконаслідувальні слова;
- виокремлювати ознаки вигуків та ознаки звуконаслідувальних слів.

Проблемні питання:

1. У чому виявляється реченнєва концепція вигуків?
2. Що єднає і що відрізняє вигуки та звуконаслідувальні слова?
3. Як розмежувати дієслівні форми типу *бах, клац, ляп, круть* і под. і омонімічні з ними звуконаслідування?

Практичні завдання:

Завдання 1. Розподіліть вигуки за структурою: а) прості, б) складені. Назвіть критерії такого розподілу.

А!, жаж!, ха- ха –ха!, куди там!, еге, от тобі і раз!, страх!, ось так!, ш- ш- ш –ш!, браво!, рятуйте!, даруйте!, ой нене ж моя нене!, полундра!, лишенько!, мамочко!, ого!, а – а – а- , де там!, от тобі і маєш, лихо!, цоб – цабе! На добраніч!, киць – киць – киць!

Завдання 2. Розподіліть вигуки за походженням: а) первинні (непохідні), б) вторинні (похідні). Назвіть визначальні ознаки первинних та вторинних вигуків. Чи є серед них вигуки у формі слів, запозичених з інших мов?

Браво!, отакої!, геть!, тьху!, брись!, ох!, будь ласка!, куди там!, матінко!, а!, пхе!, цить!, стоп!, гайда!, прошу!, прощавайте!, алло!, лишенько!, паф!, гиля!, вйо!, чорт з тобою!, анумо!, даруйте!, подумаєш!, капут!, диви!, жаж!, лихо!, рятуйте!, гов!, полундра!

Завдання 3. На власних прикладах (3 – 5 речень) поясніть сутність явища інтер'єктивної як явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

Завдання 4. Виділіть відповідні розряди у складі таких вигуків: 1) емоційні; 2) наказово-спонукальні: а) наказові, б) спонукальні; 3) апелятивні: а) власне апелятивні, б) вокативні, в) етикетні).

Матінко!, ох!, ах!, гайда!, добридень!, киць-киць!, агов!, нумо!, горенько!, даруйте!, ох!, пхе!, геть!, пек!, давай!, ух!, прощай!, те!, гов!, вйо!, ей!, куди там!, ха-ха!, м-г!, е-е!, тю!, ой-ой-ой!, у-у-ух!, пхи!, алло!, зась!, вибачте!, ціп – ціп – ціп!, агей!, ану!, ну!, цоб – цабе!

Завдання 5. Розподіліть слова на вигуки і звуконаслідування. Поясніть, чим різняться вигуки і звуконаслідувальні слова.

Та-та-та!, буде!, нумо!, а-а-а!, тік-тік!, гав!, алло!, гайда!, бух!, хі-хі!, курли!, те!, апчхи!, дзінь!, агуш!, дзень-дзелень!, трійю-тіх-тіх!, диви!, гусі-гусі!, нене!, лясь!, хап!, ку-ку!, шабаш!, марш!, прошу!, на!, ей!, го-го-го!, цур!, здрастуй!, гей!, агов!, лишенько!

Завдання 6. Зробіть повний морфологічний аналіз вигуків та звуконаслідувальних слів за таким алгоритмом: 1. Вигуки: структура (простий, складений), походження (первинний, вторинний), розряд (емоційний, наказово-спонукальний, апелятивний: власне апелятивний, вокативний, етикетний). 2. Звуконаслідувальні слова: що відтворюють, передають, яке мають графічне відображення, чи виконують синтаксичну функцію в реченні.

Ах, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені (М. Коцюбинський). Га, що тут? Ах, це ти, Любочко? (Леся Українка). Ах! Пречудове це життя земне, жага безсмертності в могутній крові (М. Ундер). Леле! Вже обідать зась, вже не буде діла: добра юшка розлилась, тільки зашипіла (Д. Білоус). Ет! Сподіванки людські! (Марко Вовчо). Згинь, невірність, геть! (П. Грабовський). Нічого не второпаю. От голова, га? (О. Довженко). Темна нічка, невидна, гей, осіння, холодна (Леся Українка). Ой Іване, Іване Золотаренку! Що ти зробив, мій друже! (Марко Вовчок). О, Марічко, як давно ми з тобою не бачились! (О. Воропай.) Ой, господар-господарочку, пусти в хату Маланочку (Нар. творчість). Гай! гай! Море, грай, реви, скелі ламай! (Т. Шевченко). Ой, як іще довго чекати (Остап Вишня). Ну, мені б ваші турботи (В. Козаченко). О музи, музи, музи кам'яні! Де грім душі, народжений з любові? (Л. Костенко). Курли, курли... Далека путь. Втомились журавлі. Шу-шу, шу-шу... — бентежать степ Вітри пругкі... Цок-цок, цок-цок... — за небокрай Козацький кінь прудкий (П. Ротач). Не треба слів, навіщо бандеролі? Ау! — і все, крізь роки і печалі (Л. Костенко).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1. На прикладах з художніх текстів продемонструвати перехід онімів у апелятиви й навпаки – апелятивів в оніми.
2. Семантико-синтаксична організація вокатива. Теоретичне обґрунтування.
3. Особливості відмінювання іменників II відміни чоловічого роду у Р.в. однини.
4. Скласти твір-мініатюру на тему «Що таке гідність?». Зробити детальний лінгвістичний аналіз 6-10 іменників.
5. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище субстантивації.
6. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище ад'єктивації.
7. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище прономіналізації.
8. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище адвербіалізації.
9. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище препозитивації.
10. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище кон'юнкціоналізації.
11. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище партикуляції.
12. Продемонструвати 10-15 прикладами (реченнями) з художньої літератури явище інтер'єктивації.
13. Продемонструвати на власних 10-12 прикладах сполучуваність числівників з іменником. Провідміняти складений числівник (на вибір).
14. На основі наукової літератури з'ясувати погляди мовознавців на структуру граматичної категорії способу дієслова.
15. Випишіть з художніх текстів сучасних українських письменників 10-15 прикладів предикативних прислівників усіх значеннєвих розрядів.
16. Випишіть з художніх текстів сучасних українських письменників 10-15 прикладів модальних прислівників.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ МОРФОЛОГІЯ. ІМЕННИК.

ВАРІАНТ 1.

1. Граматичне значення – це

а) узагальнене лексичне значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів;

б) абстраговане в результаті обов'язкового розрізнення не менше 3 однотипних постійно відтворюваних ознак великої кількості конкретних слів з властивим їм лексичним значенням;

в) узагальнена сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів.

2. Граматична форма – це

а) постійно відтворювані ознаки одного слова;

б) мовне (матеріальне) вираження граматичних значень як абстрактних понять;

в) мовне (матеріальне) відтворення ознак кількох слів.

3. Граматична категорія позначає

а) родові поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як видових понять;

б) клас однотипних граматичних значень;

в) видові поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як родових понять.

4. У парах слів «ловити – спіймати; я – ми; гарний – кращий» показником граматичного значення є

а) внутрішня флексія;

б) редуплікація;

в) суплетивні форми.

5. Помилку допущено в рядку:

а) легень, легенів; вигід, вигод;

б) вілл, панн, узбічч, ванн;

в) губ, губів, баб, бабів.

6. Правильно утворені форми іменників родового відмінка однини в рядку:
- а) Єгипту, Ужгорода, вітру, бузку, барвінку;
 - б) Парижу, Вітра, вуглецю, автомобіля, клена;
 - в) фактора, очевидця, садочку, ривка, Миргороду.
7. Позначте рядок, де правильно записані форми орудного відмінка однини:
- а) курями, слізьми, сльозами;
 - б) ворітьми, воротами, воротями;
 - в) штанами, штанями, штаньми.
8. Позначте рядок, де подано іменники тільки середнього роду:
- а) алібі, поло, ему, бра, аташе;
 - б) ампула, па, рандеву, какаду, гофре;
 - в) манто, безе, хакірі, галіфе, дербі.
9. У якому рядку подано збірні іменники?
- а) символіка, пташня, генералітет, парубота, малеча;
 - б) колоддя, суддя, мишва, юнь, Шевченкіана, дубняк;
 - в) апаратура, сливняк, білизна, Вітчизна, братія, мошкара.
10. Позначте рядок, у якому подано іменники – назви істот:
- а) народ, зозуля, місяць, Микола, брат, вовк;
 - б) учителька, тигр, покійник, посол, бібліотекар;
 - в) господар, Мороз, вітер, небіжчик, гусак.
11. Позначте рядок, у якому подано іменники чоловічого роду:
- а) жаль, колібри, Сибір, ківі, аташе, тюль;
 - б) кенгуру, путь, рояль, зебу, рацс, ступінь;
 - в) забудько, плакса, скрипаль, собака, пілот, невдаха.
12. Позначте рядок, у якому подано іменники парного роду:
- а) українець, полтавець, письменник;
 - б) замазура, хапуга, забіяка;
 - в) ножище, хлопчисько, бабище.
13. У якому рядку подано іменники *singularia tantum*?
- а) виставки, солодощі, ліси, шахи;

- б) сума, вода, море, папка;
- в) гречка, доброта, цемент, мідь.

14. У якому рядку всі іменники *pluralia tantum*?

- а) дебати, кеглі, ліки, сани;
- б) землі, шахи, ворота, вибори;
- в) висновки, межі, плечі, гроші.

15. Слова «знайомий, пальне, набережна, минуле, чайові, вихідні» ілюструють явище міжкатегоріальної транспозиції:

- а) інтер'єктивація;
- б) субтантивізація;
- в) прономіналізація.

ВАРІАНТ 2

1. Позначте рядок, у якому подано іменники 2 відміни:

- а) козенятко, вітер, дівчатко, колосся, курча, день, кущ;
- б) хлопчисько, плащ, насіння, берег, плече, вітрище, Дніпро;
- в) батько, сум, телятко, гусеня, вогнище, подарунок, обрій.

2. Позначте рядок, у якому подано іменники *pluralia tantum*:

- а) книжки, канікули, ножиці, двері;
- б) окуляри, очі, Суми, Карпати;
- в) висівки, морепродукти, сани, штани.

3. Позначте рядок, у якому подано іменники *singularia tantum*:

- а) молодість, акваріум, пам'ять, очерет, підпис;
- б) радість, сором, гнів, осуд, стид;
- в) океан, прибуття, посвята, рейс, літо.

4. Граматичне значення – це

- а) узагальнене додаткове значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів;
- б) узагальнена сукупність граматичних форм семантично відмінних розрядів слів;
- в) абстраговане додаткове значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів.

5. Граматична форма – це

- а) постійно відтворювані мовні (матеріальні) ознаки одного слова;
- б) матеріальне вираження граматичних значень як абстрактних понять;
- в) мовне (матеріальне) вираження граматичних значень як абстрактних понять.

6. Граматична категорія позначає:

- а) родове поняття щодо конкретного вияву граматичних форм як видових понять ;
- б) родове поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як видових понять;
- в) видове поняття щодо конкретного вияву граматичних значень як родових понять.

7. У парах слів «брати – взяти; я – ми; поганий – гірший» показником граматичного значення є

- а) суплетивізм;
- б) внутрішня флексія;
- в) афіксація.

8. Слова «лютий, хворий, приймальня, посівна, добові, рідні» репрезентують явище міжкатегоріальної транспозиції:

- а) субстантивація;
- б) партикуляція;
- в) препозитивація.

9. Правильно утворені форми іменників родового відмінка однини в рядку:

- а) Криму, Львова, снігу, гороху, барвінку;
- б) Буга, Мороза, кисню, автомобіля, ясеня;
- в) ривку, винуватця, садку, стрибка, Мадриду.

10. Позначте рядок, де правильно записані форми орудного відмінка однини:

- а) гусями, слізьми, сльозами;
- б) воротами, ворітьми, воротями;
- в) штанами, курями, штаньми.

11. Позначте рядок, де усі іменники тільки середнього роду:

- а) бієнале, поло, есе, торнадо, фойє;
- б) резюме, кашпо, рандеву, кольрабі, гофре;
- в) факсиміле, желе, танго, бароко, графіті.

12. У якому рядку подано збірні іменники?

- а) група, комашня, генералітет, парубота, юнь;
- б) колосся, суддя, мушва, молодь, Шевченкіана, дубняк;
- в) апаратура, сливняк, зелень, Вітчизна, братія, мошکارа.

13. Позначте рядок, у якому подано іменники – назви істот:

- а) гурт, зозуля, місяць, Ілля, сват, олень;
- б) лікар, лев, покійник, дипломат, аптекар;
- в) брат, Вітер, мороз, небіжчик, півень.

14. Позначте рядок, у якому всі іменники чоловічого роду:

- а) нежить, колібрі, Сибір, ківі, аташе, тюль;
- б) кенгуру, путь, рояль, зебу, рацс, ступінь;
- в) мазило, сплюха, скрипаль, собака, пілот, бідолаха.

15. Позначте рядок, у якому подано іменники парного роду:

- а) егоїст, полтавець, поет;
- б) замазура, плакса, нероба;
- в) ручище, хлопчисько, свекрушище.

ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК. ЗАЙМЕННИК.

ВАРІАНТ 1

1. У якому рядку подано всі якісні прикметники?

- а) лобатий, білуватий, рішучий, далекий, ріднесенький;
- б) добрий, кислий, сліпий, прозовий, вчорашній;
- в) мудрий, чорний, босий, нічний, пісенний.

2. Прикметник – це

- а) частина мови, яка виражає динамічну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка;
- б) частина мови, яка виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично незалежних граматичних категорій роду, числа й відмінка;

в) частина мови, яка виражає статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа й відмінка.

3. У якому рядку подано правильно утворені форми ступенів порівняння прикметників?

- а) більш рішучіший, найбільш вдалий, виразніший, правильніший;
- б) найменш прозорий, кисліший, добріший, більш грамотний;
- в) самий допитливий, гарніший, найвеселіший, найменш мудрий.

4. У якому рядку прикметник записано з помилкою?

- а) повнолице, блідолицьому, круглолицим;
- б) блідолицею, блідолицими, блідолицьої;
- в) круглолицими, жовтолицьою, повнолицих.

5. Числівник виконує такі функції:

- а) атрибутивну й нумеративну;
- б) квантитативну й нумеративну;
- в) квантитативну й атрибутивну.

6. У якому рядку правильно утворені словосполучення?

- а) два інженери, три з половиною гектари, обидва юнаки;
- б) чотири пілоти, обидва програміста, чотири хлопці;
- в) три зошита, два щоденники, вісім кілометрів.

7. У якому рядку подано числівникові форми без порушень мовних норм?

- а) семистами двадцятьома двома, сорока, шістдесяти;
- б) ста, вісьмомастами, семидесяти;
- в) дев'яноста, чотирмастами, шістдесятьом.

8. Займенник – це

а) частина мови, яка вказує на предмет і його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа й відмінка;

б) частина мови, яка називає предмет і його ознаки і представляє їх у специфічних формах роду, числа й відмінка;

в) частина мови, яка називає предмет і представляє його у специфічних формах роду, числа й відмінка.

9. Назвіть рядок субстантивних займенників:

- а) який, чий, хто, ніхто, ніщо;

- б) цей, ця, свій, твоє, сам, всякий;
- в) я, ти, себе, мене, вони, у неї.

10. Який граматичний статус має слово «одна» у реченні «Ой, одна я, одна, як билиночка в полі» (Т.Шевченко)?

- а) іменник;
- б) числівник;
- в) займенник;
- г) прикметник.

11. У якому рядку вжито якісні прикметники?

- а) фіалкові очі, калинові вуста, лисяча нора;
- б) ведмежа послуга, золоті прикраси, сонячна посмішка;
- в) вишнева сукня, куряча пам'ять, оксамитові брови.

12. Позначте рядок, де всі словосполучення побудовані правильно:

- а) стигле колосся, зелене віття, обгорілі клоччя;
- б) смерекове гілля, брудні лахміття, жовте листя;
- в) старі ганчір'я, куряче пір'я, великі каміння;
- г) мичкуваті коріння, картопляне лушпиння, хатнє начиння;
- д) довге волосся, сонячне проміння, дрібне насіння.

13. Позначте рядок, де в кожному словосполученні є слова, вжиті в переносному значенні:

- а) рум'яні булочки, пташине крило;
- б) море сліз, зав'язати вузол;
- в) втекти від проблем, зелене листя;
- г) похмурий ранок, дорога знань;
- д) вбрання на деревах, вишнева гілка.

14. Позначте рядок, у якому немає помилок:

- а) кілька статей, усіх суддей, багато прислів'їв;
- б) шість кілограмів, рожевих пелюстків, двоє селян;
- в) п'ять доповідей, шість громадян, десять апельсинів;
- г) ваших облич, вісім місць, двадцять гривнів;
- д) усіх автомобілів, нових роялей, десять мандаринів.

15. Позначте рядок словосполучень з числівником, у кожному з яких на місці пропуску необхідно писати -а (-я):

- а) нуль цілих і три десятих відсотк..., два з половиною кілограм...;
- б) шість цілих і чотири десятих грам..., сорок два примірник...;
- в) нуль цілих і два десятих сантиметр..., обидва учн...;
- г) сім цілих і вісім сотих кіловат..., півтора кілометр...;
- д) десять цілих і чотири десятих міліметр..., двадцять три гектар...

ВАРІАНТ 2

1. У якому рядку всі займенники належать до субстантивно-атрибутивних?

- а) ніякий, деякий, абищо, хтось, котрий;
- б) він, себе, інший, ти, ви;
- в) той, цей, такий, всякий, кожен;
- г) їхній, жодний, самий, тобі;
- д) абищо, якийсь, хто-небудь, свій, я.

2. У якому рядку всі займенники – означальні?

- а) всякий, сам, кожний, інший, жодний;
- б) дехто, весь, той, мій, нічий;
- в) самий, цей, нікотрий, дещо, твій;
- г) такий, деякий, їхній, який, ти;
- д) хто-небудь, стільки, ваш, вона, себе.

3. З'ясуйте, у якому рядку всі займенники є субстантивні:

- а) я, себе, тобі, вашого, їхній;
- б) їм, собі, вами, його, вони;
- в) абиякий, будь-що, інший, ви, мій;
- г) казна-що, кожний, всякий, ми, той;
- д) себе, мого, мене, тобі, вашому.

4. Займенники якого рядка змінюються за родами, числами, відмінками?

- а) самий, щось, інший, ти, себе;
- б) кожен, будь-який, чийсь, ніякий, котрий;
- в) я, ми, ти, ви, вона;
- г) такий, хтось, той, цей, мій;
- д) жоден, ваш, її, ця, ніхто.

5. Проніміналізуватися можуть:

- а) числівники, дієслова, частки, вигуки;

- б) прикметники, іменники, сполучники, займенники;
- в) прикметники, дієприкметники, числівники, іменники;
- г) іменники, числівники, дієприслівники, прийменники;
- д) частки, займенники, іменники, прийменники.

6. З'ясуйте, у якому рядку всі прикметники належать до м'якого типу відмінювання:

- а) повні, готові, зелені, дрібні, здорові;
- б) верхні, середні, безкраї, зелені, Маріїні;
- в) авангардні, братові, богатирські, ближні, умовні;
- г) радісні, бадьорі, веселі, запашні, житні;
- д) середні, художні, вчорашні, колишні, торішні.

7. Вкажіть, у якому рядку в усіх прикметниках при утворенні вищого ступеня порівняння відбуваються зміни приголосних?

- а) легкий, боязкий, слизький, ковзкий, різний;
- б) довгий, сторожовий, в'язкий, кавказький, тугий;
- в) дорогий, близький, низький, дужий, вузький;
- г) вологий, важкий, грузький, вагомий, старезний;
- д) свіжий, довжелезний, порожній, важкий, дорожній.

8. Визначте, у якому рядку всі прикметники вжиті у формі суперлатива?

- а) привабливіший від усіх, якнайкоротший, найбільш зрозумілий, найменш бурхливий, предобрий;
- б) найнижчий, товщий від усіх, найбільш дієвий, якнайменший, щонайдужчий;
- в) щонайдорожчий, вужчий від усіх, найбільш привабливий, якнайгірший, незчислений;
- г) щонайбагатіший, найбільш корисний, світліший за всіх, більш категоричний, найвужчий;
- д) більш відомий, кращий за всіх, теплий-теплий, ситючий, здоровенний.

9. У якому рядку всі прикметники вжито у простій формі компаратива і суперлатива?

- а) найважчий, миліший, зручніший, впевненіший, більш досконалий;
- б) щонайдужчий, міцніший, кумедніший, мовчазніший, якнайповніший, щонайрозумніший;
- в) глибший, найгостріший, найповільніший, якнайповільніший, щонайрозумніший;

г) талановитіший, працюючіший, якнайясніший, щонайближчий, дуже вдалий;

д) галасливіший, найактивніший, якнайдавніший, щонайдовший, ледь вловимий.

10. Перехід слів з інших частин мови у прикметник – це:

а) явище адвербіалізації;

б) явище ад'єктивації;

в) явище препозитивації;

г) явище партикуляції;

д) явище субстантивації.

11. У якому рядку всі слова – числівники?

а) обидва, семеро, вісімдесят шість, одна третя, половина;

б) три, тринадцятий, тридцять п'ять, пів, багато;

в) п'ять, десяток, тридцятро, сто, тисяча;

г) двоє, півтора, обидва, кілька, двійко;

д) сто сорок один, вісімсот, мало, чверть, семеро.

12. У якому рядку допущено помилку у відмінковій формі числівника?

а) п'ятьма, тисячею, чотирма, однією, кільканадцятьма;

б) шестистами, п'ятдесятьма, восьма, сьома, нулем;

в) двом, сімдесятьом, одинадцятьма, сорока, багатьма;

г) сьомастами, дев'ятьма, сімох, обох, десяти;

д) тридцятьох, сімома, ста, кількох, сімнадцятьма.

13. У якому рядку допущена помилка при сполученні числівника з іменником?

а) три зошити, одна друга гектара, двоє хлопців, півтора відра, п'ять років;

б) півтори тонни, чотири стільці, два з половиною дні, одна четверта гектара;

в) двоє товаришів, обидва хлопця, півтори доби, троє саней, дві дівчини;

г) семеро курчат, двійко дітей, три стільці, п'ять секунд, одна друга аркуша;

д) двоє дверей, троє знайомих, чотири дні, півтора року, шість місяців.

14. Числівник виокремлюється в самостійну частину мови за:

а) морфологічними ознаками;

- б) ознакою семантичного порядку;
- в) синтаксичними ознаками;
- г) нумеративною функцією;
- д) квантативною функцією.

15. Числівник у реченні може виконувати такі синтаксичні функції:

- а) підмета, присудка;
- б) означення, обставини, додатка;
- в) будь-якого члена речення;
- г) неузгодженого означення, присудка, додатка;
- д) обставини, підмета, означення, додатка.

ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

ВАРІАНТ 1

1. Вкажіть, у якому рядку представлені тільки дієслівні форми *verbum finitum*:

- а) судячи, привіз би, зліпимо, запалила, буду світити;
- б) танцюй, гуляймо, буду радіти, планувати, поновлений;
- в) здивований, зібрало, вечоріти, співаємо, збила б;
- г) відволікалось, помилився, похитуватись, приніс би, піднімаємось;
- г) малюй, ворогують, підклеїли, розбив би, роззброїли.

2. Які граматичні категорії властиві для нефінітних дієслівних форм?

- а) виду, способу, особи;
- б) виду, стану, способу, часу, роду, числа;
- в) способу, часу, роду, числа;
- г) виду, стану, перехідності/неперехідності;
- г) виду, перехідності/неперехідності, стану, способу, часу, роду, числа.

3. Яку синтаксичну функцію виконує інфінітив?

- а) роль другорядних членів речення;
- б) роль підмета або присудка;
- в) підмета й обставини;
- г) роль усіх членів речення;
- г) роль присудка.

4. Виберіть рядок, у якому наведено дієслова тільки *perfectiva tantum*:

- а) бряжчить, бренькають, віддзеркалив, розвіяла, вирізьбити;
- б) оббити, роз'юшити, ризикнути, під'їхати, бовваніти;
- в) наспіватися, відхвилюватися, заморгати, відтремтіти, знаходитися;
- г) насидітися, вірити, являти, хотіти, бути;
- ґ) морозити, рясніти, слухати, відзначити, подолювати.

5. Яких відмінкових форм вимагають перехідні дієслова?

- а) знахідного, місцевого відмінка;
- б) знахідного, родового відмінка;
- в) знахідного, родового (із значенням частини від цілого або при запереченні) відмінків;
- г) родового (із значенням частини від цілого або при запереченні), прийменникового місцевого відмінків;
- ґ) родового прийменникового (із значенням недискретності або при запереченні), знахідного відмінків.

6. Які дієслівні форми кваліфікуються як позастанові?

- а) форми *verbum finitum*;
- б) нефінитні дієслівні форми;
- в) дієслова первинної неперехідності;
- г) дієслова вторинної неперехідності;
- ґ) неперехідні дієслова.

7. Назвіть граматичні показники індикатива:

- а) особа, число, рід;
- б) рід, число;
- в) час, рід, особа, число;
- г) особа, число, рід (для минулого часу);
- ґ) особові форманти, число.

8. Особова парадигма характерна для:

- а) *verbum finitum*;
- б) нефінитних дієслівних форм;
- в) індикатива (теперішнього і минулого часу), імператива;
- г) індикатива (минулого часу), кон'юнктива;
- ґ) імператива, кон'юнктива.

9. Реальну дію виражають форми:

- а) індикатива;
- б) імператива;
- в) кон'юнктива;
- г) індикатива, імператива;
- г) імператива, кон'юнктива.

10. Теперішній актуальний час представлений у рядку:

- а) співають, мріють, пишуть, думають, варять сталь;
- б) кисень горить, доповідь пишеться, радіють, жалкують, пливуть;
- в) юнак добре співає, живуть, марять, спілкуються, засівають;
- г) сіють, спілкуються, будують, їдуть, складають;
- г) дівчина гарно вишиває, гуркотять, пече, міркує, пахне.

11. Дієслова власне минулого часу мають значення:

- а) перфектне;
- б) аористичне;
- в) перфектне, аористичне;
- г) аористичне у недоконаному виді;
- г) перфектне у недоконаному виді, аористичне у доконаному виді.

12. Граматична категорія способу це:

- а) відношення дії до дійсності;
- б) відношення дії до суб'єкта;
- в) відношення дії до об'єкта;
- г) відношення дії до її внутрішньої межі;
- г) відношення дії до моменту мовлення.

13. У якому рядку всі дієслова *imperfectiva tantum*?

- а) співати, летіти, тремтіти, в'язати;
- б) являти, бути, горіти, бідувати;
- в) подомивати, затремтіти, знаходитися, напитися;
- г) думати, учителювати, білити, пекти;
- г) писати, нести, розкошувати, мати.

14. Як змінюються дієслова у формі кон'юнктива?

- а) за часами і родами;
- б) за часами;
- в) за числами і в однині за родами;
- г) за часами і особами;

г) за особами і числами.

15. У якому рядку допущено помилку в правописі особових закінчень дієслів?

- а) зборють, удариш, пишеш, сиплеш, зважають;
- б) проспіваш, схочуть, борешся, прагнеш, поїдеш;
- в) насиплють, сплять, побачиш, здивишся, згадаєш;
- г) зморешся, поборються, залишать, ходить, зануришся;
- г) закінчиш, ореш, підсиплють, розсердишся, бродиш.

16. У якому рядку подано дієприкметники лише пасивного стану?

- а) зів'ялий, розквітлий, квітучий, радіючий, передплачений;
- б) сумуючий, позеленілий, пожовклий, пройдений, заклений;
- в) зафарбований, записаний, прочитаний, заспіваний, збентежений;
- г) зароблений, співаючий, заплаканий, попереджений, зляканий;
- г) закручений, сяючий, замріяний, переспілий, розмальований.

17. Який рядок містить дієприкметники тільки теперішнього часу?

- а) покинутий, читаючий, атакуючий, сивіючий, розпочатий;
- б) діючий, поскрипуючий, критий, замерзаючий, облитий;
- в) фотографуючий, червоніючий, пожовклий, зів'ялий, знаючий;
- г) затихаючий, виступаючий, проводжаючий, сидячий, виховуючий;
- г) перемагаючий, мріючий, чаруючий, загоєний, сполотнілий.

18. У якому рядку всі дієприкметники вжито у формі активного стану минулого часу?

- а) омертвілий, підгнилий, закрижанілий, закривілий, згорілий;
- б) загрозливий, досадливий, галасливий, закрадливий, мінливий;
- в) діючий, пануючий, в'янучий, родючий, сяючий;
- г) зменшений, подвоєний, збільшений, поділений, помножений;
- г) в'їзний, переможений, зажурний, вихлопний, випадний.

19. Активний стан мають дієслова:

- а) перехідні;
- б) неперехідні;
- в) перехідні, неперехідні вторинної неперехідності;
- г) перехідні, неперехідні первинної неперехідності;
- г) неперехідні вторинної неперехідності.

20. У якому рядку представлені дієслова зворотно-середнього стану?

- а) пишеться, будується, поливається, цілується, вноситься;
- б) ллється, колеться, дратується, світиться, згадується;
- в) кусається, листується, змагається, одягається, запасается;
- г) милується, журиться, гніздиться, сниться, віриться;
- г) нудиться, хочеться, лінується, згадується, ллється.

ВАРІАНТ 2

1. Вкажіть, у якому рядку всі дієслова є двовидовими:

- а) яровизувати, цілувати, милувати, танцювати, говорити;
- б) гарантувати, електрифікувати, сигналізувати, телеграфувати, атакувати;
- в) формувати, мудрувати, мурувати, споруджувати, відпочивати;
- г) агітувати, планувати, відстоювати, ремонтувати, виконувати;
- г) взуватися, задумуватися, зимувати, телефонувати, стукнути.

2. У якому рядку представлені тільки дієслівні нефінітні форми?

- а) пишу, писатиму, писав, написавши, виконуючи;
- б) випитий, вишита, впливаючи, здійснивши, окреслений;
- в) думаю, думаєте, думають, думаючи, придуманий;
- г) скажи, сказав би, сказаний, сказавши, сказав;
- г) керував, мислила, усміхається, хочеш, кроять.

3. У якому рядку всі дієслова перехідні?

- а) просити, возити, садити, сидіти, зрозуміти;
- б) любити, випити, нагороджувати, виголосити, ловити;
- в) тримати, йти, брати, витирати, витоптати;
- г) написати, прочитати, посадити, лежати, вивчити;
- г) купити, взяти, носити, рівняти, думати.

4. Назвіть граматичні показники імператива:

- а) особа, рід, число;
- б) число, особа;
- в) рід, особа;
- г) число, рід;
- г) особа.

5. Родова парадигма характерна для:

- а) минулого часу, імператива;
- б) минулого часу, кон'юнктива;
- в) індикатива (минулого часу);
- г) індикатива, імператива;
- г) майбутнього, минулого часів.

6. Ірреальну дію виражають форми:

- а) імператива;
- б) кон'юнктива;
- в) індикатива;
- г) імператива, кон'юнктива;
- г) кон'юнктива, індикатива.

7. Теперішній неактуальний час виражає:

- а) постійну дію;
- б) раптову дію;
- в) реальну дію;
- г) дію, зумовлену обставинами;
- г) бажану дію.

8. Момент мовлення – це

- а) граматичний відлік часу;
- б) абсолютне дієслівне значення;
- в) відносне дієслівне значення;
- г) реальна точка відліку;
- г) відношення дії до її внутрішньої межі.

9. Граматична категорія часу – це

- а) відношення дії до суб'єкта;
- б) відношення дії до моменту мовлення;
- в) відношення дії до дійсності;
- г) відношення дії до діяча;
- г) відношення дії до об'єкта.

10. У якому рядку всі дієслова безособові?

- а) зітхнув, буде пахнути, покинуло, освіжить, освітить;
- б) щастить, таланило, не читається, міркує, світило;
- в) жилося б, твориться, помиляється, буде хвилюватися, змолоти;
- г) пощастило, пекло, світилось, складає, буду мовчати;

г) вечоріло, сутеніє, буде морозити, не спиться, розвиднілось.

11. У якому рядку всі дієслова мають однакові граматичні значення часу і виду?

- а) бракуватиме, загартується, зморилися, заглибити, зніматимем;
- б) зійдуться, обминатимуть, будеш цінувати, вибореш, стежив;
- в) стоятиму, вестимуть, буду стерегти, гаситимеш, будете друкувати;
- г) повернуться, виховуватимешся, пливли, зітхають, вип'ють;
- г) зварив би, теши, тішилися б, врахувати, стверджувати.

12. Вкажіть, у якому рядку всі дієслова мають граматичне значення часу:

- а) згорів би, затихає, вечоріло, посаджу, завіз;
- б) ходитимуть, схаменувся, сміються, спостерігаємо, досліджувати;
- в) дякував, розумієш, думалося, будете радіти, згадуватиму;
- г) гукнув, крикну, проспіваете, шумить, допоможи;
- г) проголосила, вдався, тішитимусь, знайшов би, пришию.

13. Неповну особову парадигму мають дієслова, які:

- а) не співвідносяться з об'єктом дії;
- б) мають безособове значення;
- в) виражають ірреальну дію;
- г) не співвідносяться з реальністю;
- г) не співвідносяться з особою.

14. У якому рядку всі дієслова належать до однієї дієвідміни?

- а) слухати, розуміти, відчувати, платити, шити;
- б) запалити, хвилюватися, затоплювати, гріти, нити;
- в) допомагати, тримати, вити, біліти, крикнути;
- г) шуміти, дивитися, мріяти, затихати, плавати;
- г) господарювати, з'єднувати, хотіти, розповісти, ходити.

15. У якому рядку всі слова – дієприкметники?

- а) обсаджений, притихлий, тихий, полонений, підготовлено;
- б) розкраяний, підбілений, вишитий, червоний, прив'язаний;
- в) протертий, здоровенний, замкнутий, пекучий, страшенний;
- г) просіяний, порослий, сидячий, занесений, пожовклий;
- г) здійснений, нездоланний, неказаний, похилий, грізний.

16. Ознаку за дією виражають:

- а) форми на -но, -то;
- б) дієприкметники, дієприслівники;
- в) пасивні дієприкметники;
- г) дієприкметники;
- г) дієприслівники недоконаного виду.

17. З'ясуйте, в якому рядку всі дієприслівники мають недоконаний вид:

- а) ламаючи, керуючи, тримаючи, побачивши, посміхаючись;
- б) здригаючись, взявши, попросивши, перебуваючи, віддаючи;
- в) пригнавши, звелівши, прохаючи, тягнути, вередуючи;
- г) вітаючи, бажаючи, плачучи, знаючи, радіючи;
- г) дрімаючи, їдучи, рвучи, заливши, сміючись.

18. Вкажіть, у якому рядку всі дієприкметники мають однакове граматичне значення часу:

- а) ріжучий, в'янучий, посивілий, мелений, примирений;
- б) працюючий, палаючий, перетворений, ніяковіючий, знесилений;
- в) атакуючий, зблідлий, змарнілий, перемагаючий, конаючий;
- г) згасаючий, темніючий, вилитий, виконаний, рожевіючий;
- г) печений, розтертий, зігрітий, дозволений, зомлілий.

19. Власне дієслівними граматичними категоріями є:

- а) рід, число, особа;
- б) вид, перехідність/неперехідність, особа;
- в) спосіб, час, особа;
- г) вид, стан, час.

20. Загальнодієслівні категорії характерні для:

- а) *verbum finitum*;
- б) нефінітних форм;
- в) фінітних і нефінітних дієслівних форм;
- г) інфінітива;
- г) способових дієслівних форм.

ПРИСЛІВНИК. СЛУЖБОВІ СЛОВА. ВИГУК.

ВАРІАНТ 1

1. Звуконаслідування виражають:

- а) умовну імітацію звуків довкілля;
- б) умовну імітацію звуків навколишнього середовища засобами мови;
- в) імітацію звуків довкілля.

2. Сполучник у реченні «Як ішла додому в житньому вінку, радо всі вітали дівчину швидку» (П. Воронько)

- а) локативний;
- б) зіставно-об'єктний;
- в) темпоральний;
- г) способу дії.

3. Назвіть рядок, у якому подано прислівники способу дії:

- а) вчитися відмінно, працювати добре, говорити урочисто;
- б) пропасти безвісти, працювати дружно, виставити на показ;
- в) наповнений щерть, трохи збентежений, дуже наполегливий.

4. Прийменники передають семантику відношень між різними мовними одиницями:

- а) словами, фразеологізмами й реченнями;
- б) словами, словосполученнями й реченнями;
- в) словами і словосполученнями.

5. Складені частки – це

- а) аналітичні єдності;
- б) нерозкладні єдності;
- в) стійкі сполучення слів.

6. Прислівники боляче, вогко, холодно, весело, гірко –

- а) означальні;
- б) модальні;
- в) предикативні.

7. Назвіть рядок прислівників із значенням початкової часової межі дії або стану:

- а) здавна, змолоду, зроду, змалечку;
- б) спочатку, здавен, зроду, тоді;
- в) здавна, зроду, спочатку, щоліта.

8. У реченні «Марную день на пошуки Незримої німої суті в сутінках понять» (Л. Костенко) прийменник виражає семантику:

- а) причинову;
- б) цільову;
- в) часову.

9. Своє типове функціональне призначення прийменник реалізує в

- а) прінумеральній позиції;
- б) післядієслівній позиції;
- в) присубстантивній позиції.

10. Виділені слова *кінець* столу, *коштом* припливу сил, *круг* тебе, *шляхом* переосмислення є:

- а) іменниками;
- б) прислівниками;
- в) прийменниками.

11. Сполучники і сполучні слова відрізняються тим, що

- а) сполучники не виконують синтаксичної функції;
- б) сполучні слова виконують синтаксичну функцію;
- в) сполучними словами бувають займенники і прислівники, які реалізують певну синтаксичну функцію.

12. Прислівники найчастіше залежать від:

- а) дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та інших прислівників;
- б) дієслів, дієприкметників, дієприслівників, прикметників та іменників;
- в) дієслів та прислівників.

13. Заперечні частки *не*, *ні*, *ані* виражають:

- а) повне заперечення змісту повідомлення;
- б) повне або часткове заперечення змісту повідомлення;
- в) часткове заперечення змісту повідомлення.

14. Інтер'єктивація – це перехід слів і сполучень слів з інших лексико-граматичних розрядів

- а) до класу вигуків;
- б) до класу часток;
- в) до класу прийменників.

15. Вокативні інтер'єктиви

- а) спонукають до дії;
- б) орієнтовані на встановлення контакту між мовцем і фауною;
- в) належать до найновішого лексичного складу мов.

16. Явищами міжкатегоріальної траспозиції слів у системі службових слів є:

- а) партикуляція, інтер'єктивація, препозитивація;
- б) партикуляція, прономіналізація, кон'юнкціоналізація;
- в) партикуляція, препозитивація, кон'юнкціоналізація.

17. Укажіть рядок, де допущено помилку в написанні частки **не** зі словами:

- а) неполіті рядки, нестямний, немовбито, ненавидіти, лист не написаний;
- б) не віддячивши, ненаписаний твір, досі не скошене жито, нерозв'язана задача;
- в) не гаючи, будинок не збудований, невирішене питання, несамовито;
- г) недобрий, невеселий, а сумний, не намалювавши, нескориставшись.

18. Знайдіть рядок, де неправильно утворено форми вищого ступеня порівняння прислівників:

- а) дешевше, більш легше, менш повільно, тонше;
- б) швидше, темніше, краще, більш весело;
- в) мудріше, гостріше, менш привабливо, ширше, глибше.

19. Укажіть рядок з предикативними прислівниками зі значенням морально-етичного погляду або доцільності/ недоцільності:

- а) приємно, гірко, соромно, боляче;
- б) потрібно, треба, обов'язково, необхідно;
- в) холодно, вітряно, тепло, похмуро;
- г) гріх, жаль, страх, пора.

20. Від морфологізованих та аналітичних прислівників походять прийменники:

- а) поруч, на знак, навстріч, у ході;
- б) відповідно до, у світлі, з боку, в ім'я;
- в) з огляду, шляхом, виключаючи, край.

ВАРІАНТ 2

1. Укажіть рядок, де допущено помилку у написанні частки **не** зі словами:

- а) недолюблювати, незабаром, ще не прийняті закони, неголосно, недруг;
- б) недолік, не виконавши, недобачити, нехтувати, досі не виконаний;
- в) не виконувати, не дотримуючись, не відповівши, не стямившись, несміливий;
- г) незчутися, незлічений, зовсім не страшний, не знаючи, недоведена теорема.

2. Укажіть рядок з темпоральними прислівниками, які визначають вихідну межу часу:

- а) зранку, здавна, змолоду;
- б) допізна, довіку, взимку;
- в) вранці, рік у рік, зненацька.

3. Прийменники за значенням поділяються на

- а) локативні, темпоральні, причинові;
- б) локативні, темпоральні, логічні;
- в) локативні, темпоральні, цільові.

4. Прислівник має такі ознаки:

- а) морфологічну незмінність, виконує роль обставини, виражає ознаку іншої ознаки;
- б) має лексичне значення ознаки іншої ознаки, морфологічну незмінність, виконує синтаксичну функцію обставини та присудка;
- в) позбавлений форм словозміни, залежить від дієслова й іменника, виконує обставинну та предикативну синтаксичну функцію.

5. Знайдіть рядок з розділовими сполучниками:

- а) то, чи, а чи, чи то, та;
- б) не то...не то, або, або...або, чи то;
- в) або, то, чи, хоч, бо, не тільки, а й.

6. Знайдіть рядок з формотворчими частками:

- а) чи не, хай, бодай, б, нехай;
- б) нехай, хай, б, бодай, би;
- в) б, ані, хай, бодай, нехай.

7. У якому рядку представлені допустові прислівники?

- а) всупереч, спересердя;
- б) на зло, наперекір;
- в) навіщо, навмисно;
- г) наперекір, всупереч.

8. Знайдіть рядок з єднальними сполучниками:

- а) і, ні...ні, й, та, ні...ані;
- б) та ні...та ні, і, й, зате;
- в) ні...ні, і, однак, й, то...то.

9. Назвіть рядок, у якому подано кількісно-означальні прислівники:

- а) приходив тричі, вдвоє більше, дуже сумлінний;
- б) прекрасно зроблений, сумлінно працюючи, співати голосно;
- в) працювати гуртом, розмовляти втрьох, зробити по-нашому.

10. Автором концепції про прийменник як самостійне слово є

- а) І.Р. Вихованець;
- б) А.П. Грищенко;
- в) І.К. Кучеренко.

11. Знайдіть рядок, де неправильно утворено форми найвищого ступеня порівняння прислівників:

- а) найдешевше, найбільш весело, найменш темніше, найширше;
- б) найширше, найглибше, найменш тонко, найбільш точно;
- в) найраніше, найтемніше, найсумніше, найменш сильно, найбільш широко.

12. Прислівники *треба, потрібно, необхідно, обов'язково*

- а) модальні;
- б) предикативні;
- в) обставинні.

13. Назвіть рядок прислівників із семантикою кінцевої часової межі дії або стану:

- а) доти, досі, назавжди, нині;
- б) повік-віків, зроду, назавжди, навесні;
- в) поки, донині, довіку, дотепер.

14. У реченні «Брови й плечі його полізли високо вгору від здивування» (О. Довженко) прийменник виражає семантику

- а) каузативну (каузальну);
- б) локативну;
- в) темпоральну.

15. Назвіть рядок із вказівними частками:

- а) ось, он, ген, от, там;
- б) осьде, онде, тут, вона;
- в) оце, це, воно, то, от.

16. Прийменникові комплекси представлені у рядку:

- а) у розрізі, вслід за, на відміну від;
- б) подібно до, у зв'язку з, на честь;
- в) протягом, згідно з, у силу.

17. Займенникові атрибутивно-вказівні прислівники репрезентовані у рядку:

- а) стільки, скільки, настільки, наскільки;
- б) як?, де?, куди?, коли?, навіщо?;
- в) так, абияк, всяко, інакше;
- г) де-не-де, звідси, отак, всюди.

18. Градаційні сполучники представлені у рядку:

- а) і, та, а й, та ще й, і навіть;
- б) або, тобто, а саме, як-от;
- в) а й, не тільки... а й, не так ... як, а ще, а навіть;
- г) чи то-чи то, або-або, хоч-хоч, але й, однак.

19. Сполучник *так що* є:

- а) розділовий;
- б) умовний;
- в) наслідковий;

г) з'ясувально-об'єктний.

20. *Будь-, -небудь, хтозна-, казна-, аби-, де-* це:

- а) словотвірні частки;
- б) синтетичні морфеми;
- в) морфологічні одиниці.

Тестові завдання для підсумкового контролю

Варіант 1

1. Наука, що вивчає системи форм слова або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів:

- а) грамати́ка;
- б) морфоло́гія;
- в) морфе́міка.

2. Гетерогенна класифікація частин мови включає в себе такі критерії:

- а) семантичний, синтаксичний, морфологічний, функціональний;
- б) семантичний, синтаксичний, морфологічний, словотвірний;
- в) семантичний, граматичний, морфологічний, реляційний.

3. Узагальнене додаткове значення чи сукупність додаткових значень, що супроводжують лексичні значення семантично відмінних розрядів слів – це:

- а) граматична категорія;
- б) граматичне значення;
- в) граматична форма.

4. Іменник — це частина мови, яка:

а) об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену категоріями роду, числа й відмінка;

б) об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично залежними категоріями роду, числа й відмінка;

в) об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично незалежними категоріями роду, числа й відмінка.

5. Граматична словозмінна категорія, яка служить засобом вираження синтаксичних зв'язків іменника з іншими повнозначно-лексичними компонентами речення:

- а) категорія роду;
- б) категорія числа;
- в) категорія відмінка.

6. Іменники *директор, посол, президент, архітектор, інженер* – це

- а) маскулізми;
- б) фемінітиви;
- в) іменники-іноніми.

7. Іменники *дівчисько, вітрисько, день, край, життя, натхнення, плече, шелест, вітер* – це іменники, які мають

- а) парадигму 1 відміни;
- б) парадигму 2 відміни;
- в) парадигму 4 відміни.

8. Нефінітна форма дієслова, що позначає дію або стан як реалізовану в часі ознаку особи або предмета – це

- а) дієприкметник;
- б) предикативний прислівник;
- в) дієприслівник.

9. Назвіть рядок, де подано правильно утворені форми компаративна й суперлатива:

- а) якнайкращий, самий доступний, більш вдалий, щоякнайрозумніший;
- б) більш привабливіший, найбільш темний, якнайпрацьовитіший, більш чемний;
- в) найбільш красивий, нижчий, витриваліший, якнаймиліший.

10. Числівник виконує такі функції:

- а) предикативну, модальну;
- б) квантитативну, нумеративну;
- в) нумеративну, атрибутивну.

11. Числівники, які позначають точно фіксовану кількість частин, виділених у складі цілого:

- а) власне-кількісні числівники;

- б) збірні числівники;
- в) дробові числівники.

12. У якому рядку подано правильні числівникові форми?

- а) двох п'ятих, п'ятистами, сьома, трильйоном;
- б) сімома, сорокам, чотирьох дев'ятих, семидесяти;
- в) ста, вісьмома, шістьмастами, восьмисот.

13. Займенники *котрийсь, абиякий, казна-чий, хтось, абичий*:

- а) означальні займенники;
- б) неозначені займенники;
- в) питальні займенники.

14. У якому рядку представлені дієприкметники активного стану минулого часу?

- а) сплетений, написаний, вишитий, опрацьований;
- б) зів'ялий, пожовклий, замерзлий, посивілий;
- в) догораючий, ведучий, змелений, оновлений.

15. Дієслова *кукурікати, міркувати, лікарювати, стукотіти, покрикувати* є:

- а) парновидові;
- б) одновидові;
- в) двовидові.

16. Дієслово у реченні «Днями *виходить* з друку книга відомого письменника»

- а) виражає семантику майбутнього часу;
- б) виражає семантику теперішнього часу;
- в) виражає семантику минулого часу.

17. Правильно утворені форми імператива в рядку:

- а) плачмо, давай скажемо, підемо, знайте;
- б) ходіть, виріж, заспіваймо, напишемо;
- в) біжи, дізнайся, випий, читаймо.

18. Абстрактна граматична точка відліку, що є часовим орієнтиром здійснення процесу – це:

- а) абсолютне часове значення;
- б) момент мовлення;

в) відносне часове значення.

19. Визначте, у якому рядку правильно утворені форми компаратива й суперлатива:

- а) найраніше, більш пізніше, якнайкраще, більше;
- б) найпростіше, коротше, більш дорожче, найдзвінкіше;
- в) найсміливіше, щоякнайдовше, важче, краще.

20. Прийменники *понад, праворуч від, назад, поміж, коло, всередині, мимо, у бік, наперед* за семантичним типом

- а) логічні;
- б) просторові;
- в) темпоральні.

21. Окремий тип слів-морфем, що виражає синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення, – це:

- а) частки;
- б) прийменники;
- в) сполучники.

22. Сполучники *і...і, ні...ні, то...то, або...або, чи то...чи то* належать до

- а) градаційних;
- б) приєднувальних;
- в) розділових.

23. Частки *воно, що, це, собі, ото, то* за походженням

- а) відприслівникові;
- б) віддієслівні;
- в) відзайменникові.

24. До якого розряду належать вигуки *агов! алло! гов! гей! агу!*

- а) наказові;
- б) апелятивні;
- в) вокативні.

25. Ономатопеїчні форми - це

- а) апелятивні вигуки;
- б) звуконаслідувальні слова;

в) інтер'єктиви.

26. Синтетична граматична форма утворюється за допомогою:

- а) афіксів, суплетивізму, внутрішньої флексії тощо;
- б) службових слів;
- в) порядку слів у реченні.

27. Спеціальні, постійно використовувані засоби мовного вираження граматичних значень називаються

- а) граматичними категоріями;
- б) граматичними формами;
- в) граматичною парадигмою.

28. Сукупність усіх граматичних форм слова, використовуваних з метою вираження відповідних граматичних значень, є сутністю поняття

- а) парадигми;
- б) словоформи;
- в) морфологічної морфеми.

29. Іменникам, які позначають нерозчленовану сукупність однорідних предметів, властиве лексичне значення:

- а) речовинності;
- б) збірності;
- в) абстрактності.

30. Лексичний рід мають іменники:

- а) родова ознака яких виражена суфіксально-флексійними засобами ;
- б) родова ознака яких відбиває різницю біологічної статі істот;
- в) які мають форму, марковану граматичним чоловічим родом, але позначають осіб обох статей.

31. Статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа і відмінка виражають

- а) дієприкметники;
- б) атрибутивні займенники;
- в) прикметники.

32. Числівник виокремлюється в частину мови за:

- а) морфологічними особливостями;

- б) синтаксичними функціями;
- в) ознакою семантичного порядку.

33. Слова *перший, другий..., десятий* тощо. Належать до:

- а) порядкових числівників;
- б) порядкових прикметників;
- в) слів з кількісним значенням.

34. Слова *скільки, наскільки, стільки, настільки* належать до

- а) займенникових кількісних прислівників;
- б) субстантивно-атрибутивних займенників;
- в) неозначено-кількісних числівників.

35. Основні лексико-граматичні розряди прикметника:

- а) якісні, посесивні, присвійно-відносні, відносно-якісні;
- б) якісні, відносні, порядкові, посесивні;
- в) якісні, присвійно-якісні, порядкові, відносні.

36. Числівники *пів, півтора, півтори, півторасти* належать до:

- а) власне кількісних числівників;
- б) збірних числівників;
- в) дробових числівників.

37. Загальнодієслівні граматичні категорії – це категорії:

- а) виду, часу, способу;
- б) перехідності/неперехідності, стану, числа;
- в) виду, перехідності/неперехідності, стану.

38. Партикуляція – це перехід слів інших частин мови в

- а) частку;
- б) прийменник;
- в) сполучник.

39. Позначає дію або стан як ознаку іншої дії або стану

- а) дієприкметник;
- б) дієприслівник;
- в) прислівник.

40. Етикетні вигукки характеризуються тим, що вони

- а) привертають чиюсь увагу;
- б) виражають привітання, подяку тощо;
- в) виражають умовну імітацію звуків навколишнього середовища.

41. Виражають ставлення мовця до змісту всього речення, але ні граматично, ні семантично не пов'язані з якимсь із його членів:

- а) предикативні прислівники;
- б) модальні прислівники;
- в) займенникові прислівники.

42. Адвербіалізації підлягають:

- а) іменники, прикметники, числівники, дієслова;
- б) прикметники, прислівники;
- в) іменники, дієслова, частки, вигуки.

43. Якісний прикметник із семою помірної ознаки - це

- а) ступеньована форма прикметника;
- б) неступеньована форма прикметника;
- в) проста форма компаратива.

44. Прийменники можуть виступати в таких позиціях:

- а) принумеральній, присубстантивній;
- б) присубстантивній, прислівниковій, післядієслівній;
- в) придієслівній, присубстантивній, приад'єктивній.

45. До якого розряду (залежно від типу виражених семантико-синтаксичних відношень) належить сполучення *якщо не...то* у реченні: Кілька таких зустрічей – і вона порозуміється якщо не зусіма, скажімо, то з тими, з ким конче необхідно порозумітися (Д. Міщенко).

- а) градаційних;
- б) приєднувальних;
- в) розділових.

46. Інтер'єктивнація – це перехід слів інших частин мови в:

- а) сполучник;
- б) частку;
- в) вигук.

47. У якому рядку представлені усі дієслова *verbum finitum*?

- а) зібрано, написано, вишитий, співаючи;
- б) розмовляти, розмовляю, розмовляв, розмовлятиму;
- в) звітую, звітуй, звітував би, звітувала.

48. У якому рядку представлені всі інтер'єктиви?

- а) ах! анумо! алло! якби!;
- б) з огляду на, ха-ха!, гов!, та ще й;
- в) ш...ш, тьху!, стоп! ау!

49. Залежність однієї одиниці від іншої у межах синтаксичної конструкції виражають:

- а) підрядні сполучники;
- б) сурядні сполучники;
- в) з'ясувально-об'єктні сполучники.

50. Прислівники *трохи, мало, недостатньо, ледве, вщент, вволю*, виключно належать до:

- а) обставинно-атрибутивних міри або ступеня;
- б) власне обставинних причини;
- в) обставинно-атрибутивних способу дії.

Варіант 2

1. Система форм, співвідносних з певною системою граматичних значень, це

- а) парадигма;
- б) граматична категорія;
- в) дієвідмінювання.

2. Спеціальні, постійно використовувані засоби мовного вираження граматичних значень називаються:

- а) граматичними категоріями;
- б) граматичними формами;
- в) граматичною парадигмою.

3. Іменники, які означають однорідну за своїм складом речовину, яку можна поділити на частини, яка піддається не лічбі, а вимірюванню, називаються:

- а) збірні;
- б) недискретні;
- в) одиничні.

4. Рід є суто граматичною категорією у назвах:

- а) істот;
- б) предметів і опредмечених понять;
- в) міфологічних персонажів.

5. Момент мовлення – це:

- а) перебіг дії в певних часових межах;
- б) абстрактна граматична точка відліку, що є часовим орієнтиром здійснення процесу;
- в) форма граматичної категорії часу дієслова.

6. Статичну ознаку за допомогою синтаксично залежних граматичних категорій роду, числа і відмінка виражають:

- а) дієприкметники;
- б) атрибутивні займенники;
- в) прикметники.

7. Числівник виокремлюється в частину мови за:

- а) морфологічними особливостями;
- б) синтаксичними функціями;
- в) ознакою семантичного порядку.

8. Слова *другий, третій, четвертий п'ятий, шостий* та под. належать до:

- а) порядкових числівників;
- б) порядкових прикметників;
- в) атрибутивних займенників.

9. Слова *скільки, наскільки, стільки, настільки* належать до:

- а) займенникових кількісних прислівників;
- б) субстантивно-атрибутивних займенників;
- в) неозначено-кількісних числівників.

10. Сема індивідуальної належності характерна для:

- а) відносно-присвійних прикметників;
- б) присвійно-якісних прикметників;

в) посесивних прикметників.

11. Числівники *двоє, двійко, троє, трійко четверо, четвірко* належать до:

а) власне кількісних числівників;

б) збірних числівників;

в) дробових числівників.

12. Відносне часове значення, якщо:

а) дія і акт мовлення не співвідносні, знаходяться в різних площинах;

б) дія і акт мовлення співвідносні, розташовані в одній точці чи на одній лінії ;

в) дія і акт мовлення співвідносні, але знаходяться в різних площинах.

13. До власне дієслівних належать категорії:

а) особи, числа та роду;

б) способу, особи, часу;

в) виду, перехідності/неперехідності, стану.

14. Дієслова неповної особової парадигми ті, які:

а) не можуть мати особових протиставлень;

б) виражають особові протиставлення;

в) поєднуються з іменниками, що позначають осіб.

15. Кон'юнкціоналізація – це перехід слів інших частин мови у:

а) вигук;

б) сполучник;

в) частку.

16. Виражають ставлення мовця до змісту всього речення, але ні граматично, ні семантично не пов'язані з якимсь із його членів:

а) предикативні прислівники;

б) модальні прислівники;

в) займенникові прислівники.

17. Препозитивація – це

а) перехід слів у розряд вигуків;

б) перехід слів у розряд прийменників;

в) перехід слів у розряд часток.

18. Семантичні типи прийменників:

- а) просторові, темпоральні, логічні;
- б) мети, умови, допустові;
- в) просторові, логічні, причинові.

19. Прийменники можуть виступати у таких позиціях:

- а) приномінальній, присустановній, післядієслівній;
- б) присустановній, прислівниковій, післядієслівній;
- в) прислівниковій, присустановній, приадаєвній.

20. До якого розряду (залежно від типу виражених семантико-синтаксичних відношень) належить сполучення якщо не...то у реченні: Кілька таких зустрічей — і вона порозуміється якщо не з усіма, скажімо, то з тими, з ким конче необхідно порозумітися (Д. Міщенко).

- а) градаційних;
- б) приєднувальних;
- в) розділових.

21. Інтер'єктивація – це перехід слів інших частин мови у

- а) сполучник;
- б) вигук;
- в) прийменник.

22. У якому рядку представлені усі дієслова *verbum finitum*?

- а) зібрано, написано, вишитий, співаючи;
- б) розмовляти, розмовляю, розмовляв, розмовлятиму;
- в) звітую, звітуй, звітував би, звітувала.

23. У якому рядку представлені всі інтер'єктиви?

- а) ах! анумо! алло! якби!;
- б) з огляду на, ха-ха! гов! та ще й;
- в) ш...ш! тьху! стоп! ау!.

24. Незалежність від іншої у межах синтаксичної конструкції виражають

- а) підрядні сполучники;
- б) сурядні сполучники;
- в) з'ясувально-об'єктні сполучники.

25. Прислівники *згарячу, спросоння, спересердя* належать до

- а) обставинно-атрибутивних міри або ступеня;

- б) власне обставинних причини;
- в) обставинно-атрибутивних способу дії.

26. Розділ граматики, що вивчає системи форм слова або його парадигми, граматичні категорії форм, а також граматичні класи слів називається:

- а) граматика;
- б) морфологія;
- в) синтаксис.

27. Гетерогенна класифікація частин мови включає в себе такі критерії:

- а) семантичний, синтаксичний, морфологічний, граматичний ;
- б) семантичний, синтаксичний, морфологічний, словотвірний;
- в) семантичний, граматичний, словотвірний, функційний.

28. Узагальнене граматичне значення, яке об'єднує низку протиставлених одне одному однорідних граматичних значень і граматичних форм вираження цих значень, – це

- а) граматична категорія;
- б) граматичне значення;
- в) граматична форма.

29. Іменник – це

а) самостійна повнозначна частина мови, яка об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично незалежними категоріями роду, числа, відмінка;

б) самостійна повнозначна частина мови, яка об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка;

в) самостійна повнозначна частина мови, яка об'єднує слова, що виражають предметність, граматично оформлену синтаксично залежними категоріями роду, числа, відмінка, істот/неістот, збірності.

30. Граматична словозмінна категорія, яка служить засобом вираження синтаксичних зв'язків іменника з іншими повнозначно-лексичними компонентами речення:

- а) категорія роду;
- б) категорія числа;
- в) категорія відмінка.

31. Іменники *сплюха, ябеда, незграба, нездара* – це

- а) маскулізми;
- б) фемінітиви;
- в) іменники-іноніми.

32. Іменники *гусеня, курча, левеня, цуценя, каченя* – це іменники, які мають:

- а) парадигму 1 відміни;
- б) парадигму 2 відміни;
- в) парадигму 4 відміни.

33. Частина мови, яка виражає ознаку предмета, має зумовлені опорним іменником словозмінні морфологічні категорії роду, числа й відмінка, функціонує в реченні як формально-синтаксичний приіменниковий другорядний член речення і як семантико-синтаксичний атрибутивний компонент – це

- а) дієприкметник;
- б) прикметник;
- в) займенник.

34. У якому рядку правильно утворені форми компаратива та суперлатива прикметників:

- а) якнайкращий, самий доступний, більш вдалий, щоякнайсміливіший;
- б) більш вимогливий, найбільш точний, якнайпрацьовитіший, більш чемний;
- в) найбільш високий, нижчий, старший, якнаймиліший.

35. Числівник виконує такі функції:

- а) квантитативну, нумеративну;
- б) квантитативну, дейктичну);
- в) нумеративну, атрибутивну.

36. Числівники, які позначають сукупність предметів, які сприймаються як одне ціле, – це:

- а) власне-кількісні числівники;
- б) збірні числівники;
- в) дробові числівники.

37. У якому рядку подано правильні відмінкові форми числівника?

- а) трьох п'ятих, п'ятистами, сьома, трильйоном;
- б) вісьмома, сорокам, чотирьох дев'ятих, шестидесяти;
- в) ста, вісьмома, шістьмастами, восьмисот.

38. Займенники *весь, всякий, кожний, інший* – це:

- а) атрибутивні означальні займенники;
- б) субстантивно-атрибутивні неозначені займенники;
- в) субстантивно-атрибутивні питальні займенники.

39. Які дієслівні форми належать до особової парадигми:

- а) індикатив (минулий час), імператив, індикатив (теперішній час, майбутній час);
- б) індикатив (теперішній час, майбутній час); імператив;
- в) імператив, кон'юнктив, індикатив (майбутній, минулий час).

40. Дієслова *кукурікати, міркувати, лікарювати, стукотіти, покрикувати*

- а) парновидові;
- б) одновидові;
- в) двовидові.

41. Дієслово у реченні «*Завтра ми вирушаємо до Києва*»

- а) виражає семантику майбутнього часу;
- б) виражає семантику теперішнього часу;
- в) виражає семантику минулого часу.

42. Правильно утворені форми імператива дієслів у рядку:

- а) плачмо, давай зробимо, підемо, вірте;
- б) ході́мте, вирі́ж, заспіва́ймо, намалю́ємо;
- в) скажи, дізна́йся, нали́й, чита́ймо.

43. У якому рядку представлені нефінітні форми дієслова:

- а) безособові дієслова, дієприслівник, предикативні дієслова, дієприкметник;
- б) інфінітив, дієприкметник, форми на *–но, –то*, дієприслівник;
- в) форми на *–но, –то*, інфінітив, дієвідмінювані дієслова, безособові дієслова.

44. Визначте, у якому рядку правильно утворені форми компаратива й суперлатива:
- а) пізніше, більш сміливіше, якнайкраще, краще;
 - б) найпростіше, коротше, більш дорожче, найсумніше;
 - в) найшвидше, щоякнайдовше, нижче, краще.
45. Прийменники *понад, ліворуч, поміж, під, попід* за семантичним типом:
- а) логічні;
 - б) просторові;
 - в) темпоральні.
46. Окремий тип слів-морфем, що виражає синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення, – це
- а) частки;
 - б) прийменники;
 - в) сполучники.
47. Який розряд за граматичним значенням представляють сурядні сполучники *але, зате, проте, однак*?
- а) градаційні;
 - б) протиставні;
 - в) розділові.
48. Вторинні частки *воно, що, це, собі, ото, то* утворилися від:
- а) прислівників;
 - б) дієслів;
 - в) займенників.
49. Вигуки *агов! алло! гов! гей! агу!* представляють:
- а) імперативні вигуки;
 - б) апелятивні вигуки;
 - в) вокативні вигуки.
50. Ономатопеїчні форми – це:
- а) апелятивні вигуки;
 - б) звуконаслідувальні слова;
 - в) етикетні вигуки.

**ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ
з навчальної дисципліни «СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА
МОВА. МОРФОЛОГІЯ»**

ГРАМАТИКА. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ.

Грамматика української мови як учення про її морфологічну та синтаксичну будову.

Морфологія та синтаксис як розділи граматики. Основні граматичні поняття: граматичне значення, граматична форма, граматична категорія. Граматичне значення слова у його відношенні до лексичного значення.

Способи вираження граматичних значень слова в сучасній українській літературній мові.

Грамматична форма слова. Синтетичні й аналітичні форми слів в українській мові.

Грамматична категорія. Система граматичних категорій в українській мові. Морфологічні, синтаксичні та лексико-граматичні категорії.

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія як граматичне вчення про систему форм слова та засоби їх вираження. Поняття про словоформу. Взаємозв'язок між словом і словоформою.

Частини мови та принципи їх виділення в українській мові. Повнозначні (самостійні) та неповнозначні (службові) частини мови. Вигуки (інтер'єктиви та ономатопеї). Явища міжкатегоріальної транспозиції слів.

ЧАСТИНИ МОВИ

Іменник. Іменник як частина мови. Власне іменники та займенникові іменники. Семантико-граматичні ознаки їх виділення.

Лексико-граматичні розряди іменників: іменники – власні (оніми) та загальні (апелятиви) назви, назви істот і неістот, конкретні та абстрактні, збірні та одиничні іменники. Іменники з речовинним (матеріальним) значенням, дискретні та недискретні іменники.

Грамматичні категорії іменника. Категорія роду, її значення, морфологічне, синтаксичне та лексичне вираження. Формально-граматичні та значеннєві принципи в розподілі іменників за родами. Іменники лексичного роду, семантико-граматичного (парного, спільного) роду. Іменники подвійного роду. Однородові іменники. Рід незмінюваних іменників. Рід незмінюваних аббревіатур. Іменники граматичного роду.

Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження. Іменники повної числової парадигми. Іменники неповної числової парадигми (*singularia tantum, pluralia tantum*). Роль наголосу у вираженні категорії числа.

Категорія відмінка. Відмінкова система сучасної української літературної мови. Кличний відмінок (вокатив) у парадигмі іменника. Основні значення відмінків (на семантико-синтаксичному рівні).

Словозміна іменників. Поняття про парадигму іменника. Повна та неповна парадигма. Принципи поділу іменників за парадигматичними ознаками на відміни та групи. Характеристика парадигм іменників I, II, III та IV відмін. Розмежування варіантів відмінкових форм.

Невідмінювані іменники. Відмінювання іменників *pluralia tantum*. Іменники з ознаками прикметникової парадигми.

Явище субстантивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Прикметник. Поняття про прикметник як частину мови. Власне прикметники та займенникові прикметники. Специфіка граматичних категорій прикметника.

Лексико-граматичні розряди прикметників: основні (якісні, відносні, порядкові, присвійні (посесивні) та проміжні (відносно-якісні, відносно-присвійні, присвійно-якісні). Формальне та функціональне співвідношення між короткими та повними формами прикметників у сучасній українській мові. Стягнені та нестягнені форми повних прикметників.

Ступені порівняння як форми якісних прикметників. Творення та значення вищого (компаратив) та найвищого (суперлатив) ступенів порівняння. Аналітичні форми ступенів порівняння. Якісні прикметники, які не утворюють ступенів порівняння.

Типи відмінювання прикметників. Прикметники з кінцевими твердими та м'якими приголосними основи (прикметники твердого та м'якого типу відмінювання). Змішаний тип відмінювання. Характеристика парадигм прикметників. Особливості відмінювання та правопису складних прикметників з другою частиною -лиций.

Явище ад'єктивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Числівник. Поняття про числівник як частину мови. Розмежування числівників та інших слів з кількісним значенням. Специфіка вияву граматичних категорій числівника.

Функціональні розряди числівників: означено-кількісні (власне кількісні, збірні, дробові), неозначено-кількісні. Особливості їх вживання. Питання про

порядкові числівники (погляди мовознавців). Морфологічні групи числівників: прості, складні та складені.

Відмінювання різних розрядів (дев'ять типів) числівників. Аналіз специфіки парадигм кількісних числівників у сучасній українській літературній мові. Синтаксичні функції числівників. Наголос у числівниках.

Займенник. Лінгвістичний статус займенника (погляди мовознавців). Співвідношення займенників за значенням, морфологічними ознаками та синтаксичною роллю у реченні з іншими частинами мови – субстантивні, ад'єктивні, субстантивно-ад'єктивні. Лексико-граматичні розряди займенників. Граматичні категорії займенників. Функції займенника (дейктична, анафорична). Специфічні випадки функціонування займенників.

Явище прономіналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Дієслово. Поняття про дієслово як частину мови. Система дієслівних форм в українській літературній мові: *verbum finitum* та нефінітні форми.

Типи дієслівних основ: основи інфінітива та теперішнього часу. Поділ дієслів на класи. Продуктивні та непродуктивні класи. Поділ дієслів на дієвідміни.

Категорія виду дієслова. Протиставлення форм доконаного та недоконаного виду у видовій парі. Видова кореляція. Типи видових пар: перфективні, імперфективні, утворені внаслідок внутрішньої флексії, суплетивні, акцентологічні. Двовидові дієслова. Одновидові дієслова (*perfektiva, im perfektiva tantum*).

Категорія перехідності-неперехідності дієслова. Умови перехідності дієслова на граматичному, семантичному, етимологічному рівнях. Неperехідні дієслова (первинна та вторинна неperехідність).

Категорія стану дієслова та її зв'язок з перехідністю-неperехідністю. Активний стан, пасивний стан, зворотно-середній стан. Позастанові дієслова.

Поняття про спосіб дієслова. Типи способів дії та роль категорії виду у їх вираженні. Дійсний спосіб (індикатив), наказовий спосіб (імператив), умовний спосіб (кон'юнктив). Особливості їх парадигматики. Відносне зачення способів дієслова.

Категорія часу дієслова. Система дієслівних часових форм у сучасній українській літературній мові. Момент мовлення. Абсолютне та відносне часове значення. Теперішній час (абсолютний, актуальний, неактуальний), морфологічні ознаки. Минулий час (власне минулий/давноминулий, абсолютний, аористичне/перфектне значення), морфологічні ознаки. Майбутній час (абсолютний, проста/складна/складена форма), морфологічні ознаки. Відносні часові форми. Особова та родова часові парадигми.

Категорія особи та числа дієслова. Значення форм особи. Дієслова повної та неповної особової парадигми. Безособові дієслова.

Інфінітив як нефінітна форма дієслова. Морфологічні ознаки інфінітива. Спосіб творення інфінітива. Синтаксична функція інфінітива.

Дієприкметник як нефінітна форма дієслова. Проміжний морфологічний характер цієї форми. Дієслівні та прикметникові характеристики дієприкметника. Активні та пасивні дієприкметники. Граматичні категорії дієприкметника. Творення дієприкметників. Активні дієприкметники теперішнього часу; їх значення та вживання. Пасивні дієприкметники минулого часу обох видів. Перехід дієприкметників у прикметники (ад'єктивація) та в іменники (субстантивація). Дієслівні форми на -но, -то.

Дієприслівник як нефінітна форма дієслова. Дієслівні та прислівникові характеристики дієприслівника. Значення дієприслівників доконаного та недоконаного видів. Творення та синтаксична роль дієприслівників. Перехід дієприслівників у прислівники та прийменники.

Прислівник. Загальна характеристика прислівника як частини мови. Значеннєві розряди прислівників. Атрибутивно-обставинні прислівники. Власне обставинні прислівники. Предикативні й модальні прислівники. Ступені порівняння якісно-означальних прислівників.

Явище адвербіалізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Прийменник. Лінгвістичний статус прийменника. Загальна характеристика прийменника як частини мови. Принципи класифікації прийменників (за походженням, за структурою). Ознаки первинних (непохідних) прийменників. Групи вторинних (похідних) прийменників. Семантичні типи прийменників.

Явище препозитивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Сполучник. Основні підходи до визначення лінгвістичного статусу сполучника. Загальне поняття про сполучник. Поділ сполучників за походженням, структурою і способом уживання. Синтаксичні функції сполучників. Сурядні сполучники (єднальні, протиставні, зіставний, розділові, градаційні, приєднувальні, пояснювально-уточнювальні). Підрядні сполучники (причинові, часові, умовні, цільові, порівняльні, з'ясувально-об'єктні, означальні). Сполучні слова.

Явище кон'юнкціоналізації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Частка. Лінгвістичний статус частки. Поняття про частку як частину мови. Походження часток. Структурні різновиди часток. Функціональні різновиди часток. Комунікативна функція часток.

Явище партикуляції як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Вигук. Лінгвістичний статус вигука. Загальна характеристика вигука як особливої морфологічної одиниці (походження, структура). Розряди вигуків (інтер'єктивів). Емоційні вигуки. Наказово-спонукальні вигуки. Апелятивні (власне апелятивні, вокативні, етикетні) вигуки. Ономатопеї.

Явище інтер'єктивації як вид міжкатегоріальної транспозиції слів.

Методи та технології навчання

Вивчення навчальної дисципліни «Сучасна українська літературна мова. Морфологія» передбачає використання різноманітних методів та технологій викладання і навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод: повідомлення інформації з використанням різних засобів з подальшим усвідомленням такої інформації та її фіксацією у пам'яті здобувачів СВО бакалавра. Найчастіше метод реалізується на лекціях у формі розповіді чи пояснення складного теоретичного матеріалу.

Репродуктивний метод: відтворення і повторення способу діяльності за сформованим динамічним стереотипом дій. Метод є корисним для засвоєння основних понять.

Метод проблемного викладу навчального матеріалу передбачає створення проблемних ситуацій, надання допомоги здобувачам у їхньому аналізі з подальшим спільним розв'язанням поставлених завдань. Під час вивчення навчальної дисципліни викладач формує у здобувачів зразки наукового пізнання та вирішення проблемної ситуації.

Частково-пошуковий (евристичний) метод спрямований на залучення здобувачів до самостійного розв'язання пізнавального завдання. При цьому здобувачі опановують різні способи пошуку інформації, формують переконаність в істинності нових знань, аналізують достовірність отриманих результатів та можливі помилки та труднощі.

Дослідницький метод спрямований на залучення здобувачів до самостійного розв'язання завдання наукового характеру з використанням сучасних засобів обчислювальної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій. При вивченні навчальної дисципліни здобувачі можуть виконувати науково-дослідні завдання з подальшим оформленням та оприлюдненням

отриманих наукових результатів. При цьому викладач орієнтує здобувачів на проведення досліджень, долучає до їхньої самостійної організації.

Серед словесних методів навчання увагу акцентуємо на лекції, навчальній дискусії, диспуті, консультації.

Активізовано комп'ютерну презентацію, відеометоди поєднані з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання: дистанційними та мультимедійними.

Під час практичних занять будуть використані новітні мультимедійні та комп'ютерні технології: групове навчання, мозковий штурм, робота в парах.

На чільному місці перебуватиме індивідуальна науково-дослідна робота.

При викладанні навчальної дисципліни «використовуються як традиційні, так і сучасні, зокрема особистісно-орієнтовані, інформаційно-комунікаційні технології навчання. Зокрема, для активізації освітнього процесу передбачено застосування проблемних лекцій, ділових ігор, занять-дискусій тощо.

Лекції будуть органічно поєднуватися не лише з практичними заняттями, а й із самостійною роботою, яка полягає в самостійному опрацюванні теоретичного матеріалу, підготовці до практичних занять, пошуку необхідної інформації, підборі та огляді літературних джерел за заданою тематикою, виконанні індивідуальних завдань тощо.

Критерії та методи оцінювання

Методи оцінювання: усні та письмові тести, проекти, презентації.

Поточний контроль буде проводитись на усіх видах аудиторних занять: лекціях, практичних. Окремо буде оцінена самостійна робота з кожної теми. Поточний контроль на усіх видах аудиторних занять реалізується такими методами: усного і письмового опитування, виступів на практичних заняттях, підготовка та демонстрація презентацій, портфоліо тощо, проведення контрольних робіт, колоквиумів та інше. Поточний контроль виконання самостійної роботи, в тому числі й індивідуальних завдань, здійснюється за усіма темами.

Метод підсумкового оцінювання: екзамен, на який за рішенням кафедри відводиться 30 балів. 70 балів студент може одержати за окремі форми навчальної діяльності: поточне засвоєння теоретичного матеріалу під час аудиторних занять та самостійної роботи, за підготовку наукових публікацій.

Результат освітньої діяльності здобувача вищої освіти оцінюється згідно з Критеріями оцінювання знань і вмінь студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського за такими рівнями і критеріями:

A 90-100 балів

ВІДМІННО

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на поглибленому рівні; комплексом знань та вмінь, який характеризується системністю. Застосування знань здійснюється на основі самостійного цілеутворення, побудови власних програм діяльності.

Здобувач проявляє нешаблонність мислення у виборі і використанні елементів комплексу знань, здатний самостійно і творчо використовувати набуті уміння відповідно до варіативних ситуацій навчання.

Здобувач спроможний самостійно формулювати узагальнення та висновки, нові задачі, розв'язувати нестандартні задачі, ситуації. Навчально-пізнавальна активність обумовлена пізнавальними інтересами, мотивами саморозвитку і професійного становлення.

Здобувач проявляє інтерес до актуальних проблем відповідного освітнього компонента, може під керівництвом викладача вибрати предмет наукового дослідження, проводити самостійну науково-дослідну роботу.

B 80-89 балів

ДУЖЕ ДОБРЕ

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на поглибленому рівні.

Здобувач володіє комплексом знань та вмінь, який є частково-впорядкованим. У процесі застосування знань студент спроможний вибрати необхідний елемент комплексу знань та вмінь.

Застосування знань та вмінь здійснюється як у стандартних ситуаціях, так і при незначних варіаціях умов на основі використання загальних рекомендацій. Відбувається перенесення сформованих умінь або їх комплексів на розв'язування незнайомих задач, ситуацій.

Навчально-пізнавальна активність стимулюється пізнавальними інтересами, продукт діяльності оцінюється як професійно значущий.

C 75-79 балів

ДОБРЕ

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на підвищеному рівні, може усвідомлено застосовувати знання та вміння для висвітлення суті питання. Комплекс знань частково-структурований. Знання застосовуються переважно у знайомих ситуаціях.

Здобувач усвідомлює особливості навчальних задач, ситуацій тощо. Пошук способів їх розв'язання здійснюється за зразком.

Здобувач спроможний аргументувати застосування певної методичної дії у ході розв'язування задач, ситуацій тощо.

Навчально-пізнавальна активність стимулюється мотивами професійного становлення і пізнавальними інтересами.

D 60-74 балів

ЗАДОВІЛЬНО

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на середньому рівні, може проілюструвати власними прикладами відповідь на питання, частково усвідомлює специфіку навчальних та прикладних задач, ситуацій тощо, має знання про способи розв'язування типових задач, ситуацій тощо. Однак процес самостійного розв'язування задач, ситуацій тощо потребує опори на зразок.

Навчально-пізнавальна активність здобувача є ситуативно-евристичною. Домінують мотиви обов'язку та особистого успіху. Використання засобів саморозвитку та самопізнання відбувається не усвідомлено.

E 50-59 балів

ДОСТАТНЬО

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компоненту на середньому рівні. Має уявлення про специфіку навчальних та прикладних задач, ситуацій тощо. Виконання дій при роз'ясненні задач, ситуацій частково усвідомлюється, здійснюється частково правильно.

Fx 35-49 балів

НЕЗАДОВІЛЬНО

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на елементарному рівні, має уявлення про зміст основних розділів. Виконання окремих дій відбувається не усвідомлено, однак переважно правильно, навчально-пізнавальна активність мотивується ситуативно-прагматичним інтересом.

F 0-34 балів

НЕПРИЙНЯТО

Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на елементарному рівні, має уявлення про зміст окремих розділів. Виконання окремих методичних дій відбувається несвідомо, у більшості неправильно, навчально-пізнавальна активність проявляється лише у ситуаціях зовнішнього примусу.

Рекомендована література

Основна

1. Алексієнко Л.А. Морфологія сучасної української мови: [Морфологія. Словотвір. Парадигмологія]: навч. посіб. Київ: Київський ун-т Тараса Шевченка, 2014. 675 с.
2. Алексієнко Л.А., Зубань О.М., Козленко І.В. Сучасна українська мова: Морфологія. Київ: Знання, 2013. 524 с.
3. Барилова Г. К., Должикова Т. І., Кравченко М. В., Мілева І. В. Сучасна українська літературна мова : навч. комплекс. 2-ге вид., переробл. і доповн. Старобільськ, 2021. 290 с.
4. Баган М. П., Гмиря Л. В. Сучасна українська літературна мова. Навчально-методичний посібник. Київ, 2023. 303 с.
5. Барилова Г. К., Должикова Т. І., Кравченко М. В., Мілева І. В. Сучасна українська літературна мова : навч. комплекс. 2-ге вид., переробл. і доповн. Старобільськ, 2021. 290 с.
6. Бойко В. М., Давиденко Л. Б. Граматика української мови: морфеміка, словотвір, морфологія :навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2014. 246 с.
7. Бойко В.М., Давиденко Л.Б. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ: 2014. 240 с.
8. Вихованець І. Р. , Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Пульсари, 2004. 398 с. (Академічна граматика української мови)
9. Венжинович Н.Ф., Пискач О.Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: навчально-методичний посібник для студентів українського відділення філологічного факультету. Ужгород: Гражда, 2022. 176 с.
10. Венжинович Н. Ф. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2008. 303 с.
11. І. С. Гонца, В. В. Розгон., Сучасна українська літературна мова: навчально-методичний посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2021. 373 с.
12. Горпинич В.О. Морфологія української мови (граматика, морфологія, іменник, прикметник, займенник). Дніпропетровськ, 2000. 170 с.
13. Горпинич В. О. Морфологія української мови . Київ: Академія, 2004. 335 с. – (Альма-матер)
14. Горпинич В.О. Українська морфологія. Дніпропетровськ, 2002. 350 с.
15. Гороф'янук І. В., Павлушенко О. А., Павликівська Н. М., Прокопчук Л. В. Сучасна українська літературна мова: підготовка до атестації : навчальний посібник для підготовки здобувачів СВО бакалавр галузі знань 01 Освіта / Педагогіка, 03 Гуманітарні науки, спец. 014 Середня освіта (Українська мова і

- література), 035 Філологія. Українська мова та література. Вінниця : Твори, 2021. - 158 с.
16. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
17. Джочка І. Ф., Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Практична морфологія: [навч. посібник, рекомєнд. МОН України]. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. 588 с.
18. Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
19. Захлюпана Н. М., Кузьма І. Т., Кутня Г. В. Морфологія: навчально-методичний посібник . Львів: 2009. 120 с.
20. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова. Київ: 2011. 560 с.
21. Корнієнко І. А. Сучасна українська літературна мова: у 2-х ч. Ч. 1: Граматика. Словотвір. Морфеміка. Морфологія. Іменні частини мови. Миколаїв, 2014. 208 с.
22. Костусяк Н. М. Морфеміка, словотвір, морфологія української мови : методичні рекомендації. Луцьк : Надстир'я. 2022. 80 с.
23. Коцюбинська А. І., Коцюбинська Н. М. Українська мова : фонетика, лексика, будова слова, словотвір, морфологія, синтаксис. Харків: Країна мрій, 2002. 68с.
24. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця: 2003. 464 с.
25. Лаврінець О., Симонова К., Ярошевич І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 524 с.
26. Мойсієнко А.К., Арібжанова І.М., Коломийцева В.В. Сучасна українська мова: Морфологія. Синтаксис. Київ: Знання, 2010. 374 с.
27. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова: Морфологія: Підручник. Київ: 2013. 524 с.
28. Павликівська Н. М. Українська мова. Морфологія. Навчальний посібник. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. 146 с.
29. Плющ. М. Я. Граматика української мови : у 2 ч.: Підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ : Вища школа, 2005. 286 с.
30. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Дієслово. Прислівник. Станівник. Модальник. Службові частини мови. Вигук: Методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи / І. А. Корнієнко. Миколаїв, 2016. 121 с.

31. Сучасна українська мова: Морфологія /За ред. А. К. Мойсієнка. Київ, 2013. 524 с.
32. Сучасна українська мова / За ред. О.Д. Пономарева. К., 2005. 488с.
33. Сучасна українська мова : підручник / за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид., перероб. Київ : Либідь, 2005. 399 с.
34. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. 2-є вид., перероб. і доп. Київ : Вища школа, 2000. 430 с.
35. Томусяк Л., Руснак Н., Струк І., Максим'юк О. Сучасна українська мова : теоретично-практичний курс морфології (Част. 1): навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. 224 с. ISBN 978-966-423-854-7
36. Українська мова (морфологія): теоретичний блок: навч. посіб. Харків : Вид-во НУА, 2015. 104 с.
37. Оксана Ципердюк. Сучасна українська мова. Морфологія: інструктивно-методичні матеріали до практичних занять і самостійної роботи. Івано-Франківськ: Голіней О. М., 2021. 124 с.
38. Цілина М.М. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2009. 215 с.
39. Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2008. 384 с.
40. Шевчук С., Кабиш О., Клименко І. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2011. 544 с.
41. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова : модульний курс. Київ : Вища школа, 2007. 823 с.34.
42. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2003. 640 с.

Додаткова

Іменник

1. Гінзбург М. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний. Українська мова. 2014. № 2. С.94-106.
2. Коць Т. Відмінкова парадигма іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення літературної норми. Українська мова. 2014. № 3. С. 44–51.
3. Коць Т. Відмінкова парадигма іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення літературної норми. Українська мова. 2014. № 3. С. 44–51.
4. Кулібаба Л. Варіантність відмінкових закінчень іменників на тлі морфологічних норм української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ сторіч. Українська мова. 2014. № 1. С.86-97.

5. Кулібаба Л. Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми Інститут української мови НАН України. Київ. 2018. №2. 17 с.

6. Передрій Г. Про вивчення словозміни іменників II відміни. *Дивослово*. 2012. № 6. С. 2–5.

7. Фурса В. Новітні тенденції родового розмежування іншомовних невідмінюваних іменників. *Дивослово*. 2014. № 9. С. 41-44.

8. Юносова В. Кличний відмінок іменників чоловічого роду II відміни в сучасній українській мові. *Дивослово*. 2006. № 4–5. С. 40–42.

Прикметник

1. Булаховський К. Активні дієприкметники в українській літературній мові: питання статусу й практичного вживання. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 56- 58.

2. Вихованець І. Частиномовний статус дієприкметників. *Українська мова*. 2003. № 2. С. 54-60. 28.

3. Голосовська Г. Активні дієприкметники в українській літературній мові: уживати чи ні? *Українська мова*. 2011. № 4. С.63-71.

4. Кононенко І. В. Прикметник у слов'янських мовах : монографія. Київ : Видавничополіграф. центр «Київ. ун-т», 2009. 495 с.

5. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк: Вежа, 2002. 179 с.

Числівник

1. Городенська К. Про форми числівників у складних іменниках. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 178.

2. Лукінова Т. Б. Числівники в слов'янських мовах (порівняльно-історичний нарис). Київ : Наук. думка, 2000. 370 с.

Займенник

1. Гінзбург М. Про гендерні особливості займенникових іменників кожний, усякий, жодний. *Українська мова*. 2014. № 2. С.94-106.

2. Гінзбург М. Д. Український взаємно-зворотний займенник один одного: проблема правильного слововживання. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2015. № 19– 21 (419-421). С. 74–77.

3. Ковтун, О. В. Оцінний потенціал займенника в українській і англійській мовах. Закарпатські філологічні студії / редкол.: І. М. Зимомря (голов. ред.), М. М. Палінчак, Ю. М. Бідзіля та ін. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 37. С. 261–266.

Дієслово

1. Вихованець І. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*. 2012. № 2. С.3-11.

2. Власенко Л. Варіантні значення особової парадигми дієслова. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Вип. II. Херсон, 2005.

3. Городенська К. Системна словотвірна співвінесеність і реальне творення спільнокоренових дієслів та іменників. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Вип. 1. Херсон, 2005. С. 135-139.

4. Джочка І. Ф. Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Дієслово. Незмінні частини мови : збірник тестів. Івано-Франківськ : видавець Голіней О. М., 2016. 132 с.

5. Загнітко А.П. Семантико-граматичне енергетичне ядро дієслівності. *Мовознавство*. 2014. № 5. С.3-13.

6. Коць Т. Граматична норма: дієслівна парадигма в проскрипціях і в публіцистичних текстах початку ХХ століття. *Українська мова*. 2013. № 1. С.68-76.

7. Романюк Ю. Типологія української дієслівної словозміни: регулярність та унікальність. *Українська мова*. 2012. № 4. С.41-55.

8. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення. *Українська мова*. 2012. № 2. С.34-45.

9. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Дієслово. Прислівник. Станівник. Модальник. Службові частини мови. Вигук: Методичні рекомендації та вказівки до самостійної роботи / І. А. Корнієнко. Миколаїв, 2016. 121 с.

10. Труб В. Про обмеження на варіативність виду дієслівних форм та деякі функції видового протиставлення. *Українська мова*. 2012. № 1. С.18-32.

Прислівник/ Дієприслівник

1. Азарова Л.Є., Сосинович Е. С. Дієприслівники в українській мові : статус, функціонування : монографія. Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. 124 с.

2. Білоусенко П.І. До питання про основний спосіб творення прислівників в історії української мови. *Українська мова*. 2008. № 2. С. 14-30.

3. Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.

4. Висоцький А. Функціонально-синтаксичні сфери означальних прислівників в українській літературній мові. *Українська мова*. 2013. № 2. С.29-37.

5. Тішечкіна К. З історії акцентуації дієприслівників на -ши/-вши. *Українська мова*. 2010. № 2. С.25-33.

Службові частини мови

1. Балабан Г. Нові власне-прийменники та їхні функціональні еквіваленти. *Українська мова*. 2007. № 3. С. 90-97.
2. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів: ПАІС, 2014. 288 с.
3. Безпояско О. Частка на тлі мови і мовлення. *Українська мова*. № 3-4. 2003. С 77; 81-82.
4. Вихованець І. Лексикографічно-граматичне опрацювання прийменників української мови. *Українська мова*. № 4. 2002. С 90.
5. Весельська Г. Нові явища у функціонально-стилістичному вживанні протиставних сполучників в українській літературній мові кінця ХХ — початку ХХІ століть. *Українська мова*. 2011. № 1. С.36-44.
6. Голосовська Г. Неповнозначні частини мови у функціональному аспекті. *Українська мова*. 2012. № 1. С.96-101.
7. Городенська К. Г. Граматична неоднорідність сполучників в українській літературній мові. *Українська мова*. 2008. № 4. С. 3-14.
8. Кулібаба Л. Актуалізовані прийменники в українській літературній мові початку ХХІ століття. *Українська мова*. 2015. № 4. С.78-89.
9. Степаненко М.І. Семантична диференціація просторових прийменників. *Мовознавство*. 2015. № 3. С.63-73.

Інформаційні ресурси

1. <http://pdpu.edu.ua/struktura/navchalno-naukovi-pidrozdzili/kafedri/159-dani-po-kafedram/kafedri/institut-mov-svitu/kafedra-perekladu-i-teoretichnoji-ta-prikladnoji-lingvistiki/515-1-kurs-robochi-programi-kafedri-perekladu-i-teoretichnoji-ta-prikladnoji-lingvistiki.html>
2. <http://philolog.onu.edu.ua/uk/applied-linguistic.html>
3. <http://www.chiti.uch.net/go.php/language/70>
4. <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/philolog/ling>
5. <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/philolog/ling>
6. <http://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/philolog/ling>